

LITERATURA JAKO PSYCHOLOGICKÝ NÁSTROJ

Milan Nakonečný

Knihovníci, jak vím z mnoha zkušeností se studenty knihovnictví, mají velmi vyvinuté kulturní zájmy širokého rozsahu, v jejichž struktuře v té či oné formě vyniká zájem o knihy. To je obvykle také určujícím činitelem jejich zájmu o studium knihovnictví, ať už na úrovni střední nebo vysoké školy. Jedním z aspektů tohoto zájmu o knihy je ovšem a snad vůbec především, zájem o knihy jako literární díla. Pracují s knihami, protože je milují a protože je milují, pracují i se čtenáři, aktivujíce u nich zájem o společný objekt této ušlechtilé náklonnosti. Učitelé nás učí číst a později knihovníci mnohé z nás učí orientaci ve složitém světě knih všeho druhu. Nazývá se to prostě práce se čtenářem, ale je to ve skutečnosti určitý druh zvelebování čtenářských zájmů.

Práce se čtenáři je mnohostranná a jako každá práce s lidmi vyžaduje i značnou míru psychologických vědomostí a znalostí. V profesní kompetenci knihovníka se proto výrazně uplatňuje znalost lidské psychiky, a to tím víc, čím je činnost knihovníka psychologicky vztažná, jako je tomu např. při práci s dětskými čtenáři či v nemocničních knihovnách, kde může mít i významné psychoterapeutické aspekty.

Obsah tohoto sdělení, které je určeno knihovníkům, a které vytvořil psycholog, zabývající se kdysi také psychologii čtenáře, chce poukázat na několik aspektů možné spolupráce knihovníků s psychology. Opírá se přitom o určité aspekty literárního díla ve formě beletrie jako psychologického nástroje. Tato psychologická instrumentalita beletrie vystupuje, kromě jiného, ve dvou významných rovinách: psychodiagnostické a psychoterapeutické. Jinak řečeno: kniha jako nástroj psychologického poznávání člověka a kniha jako nástroj psychologického léčení či vedení.

Dva významní představitelé teorie literatury, René Wellek a Austin Warren (1963, 1968) píší: „Funguje-li literární dílo správně, pak by neměly oba jeho elementy, potěšení a prospěch, existovat nikoli pouze vedle sebe, nýbrž vplývat jeden do druhého“. A v pozoruhodné kapitole o literatuře a psychologii svého významného díla o teorii literatury pak naznačují možnou rezonanci mezi literárními hrdiny a čtenáři, která je východiskem psychologie literatury i psychologie čtenáře. Je založena na psychické afinitě mezi *creatio* a *lectio*, *librorum* mezi *homo scriptor* a *homo lector*, neboť literární dílo je druhem

komunikace, tedy vztahem, jehož centrem je emociogenní sdělení. Čtenář psychicky rezonuje, když mu toto sdělení umožní projekci problémů jimiž žije a spolu s tím určitou míru identifikace s literárními postavami. V tomto smyslu je pak četba vnitřním dialogem čtenáře – ne plně verbalizovatelným – s postoji a jednáním literárních hrdinů, případně s idejemi autora, pokud je jeho dílo esejem. Složitější, psychologicky ne zcela uspokojivě prozkoumaný, je vliv poezie. Emociogenní interiorizace literárního obsahu, kterým byl čtenář osloven, pak poukazuje na to, že četba může být nejen zdrojem poznání a formování postojů, ale i činitelem motivačním. Dějiny literatury to, nezdířka dramatickým způsobem, potvrzují (vliv Goethova Utrpení mladého Werthera a další díla). To dále znamená, že literatura může mít také psychodiagnostickou a psychoterapeutickou či psychagogickou funkci. Motivační vliv četby tu neznamená jen to, že u čtenáře upevňuje a rozšiřuje i prohlubuje čtenářský zájem, např. o jiná díla téhož autora, jímž byl zaujat, případně o určitý druh literatury apod., nýbrž také to, že utváří jeho chování.

Podrobněji vysvětluje tuto problematiku formativního vlivu literatury na osobnost čtenáře zejména sociálněpsychologická teorie učení podle modelu tzv. imitativního učení. Literární hrdina může být percipován čtenářem jako pozitivní nebo negativní vzor či model chování, který podněcuje k následování, nebo k vyhnutí se mu.

Literární dílo jako psychodiagnostický nástroj. Tato možnost psychologického využití literatury (nikoli jenom beletrie) byla nejméně realizována v tzv. „knižně-katalogovém testu“ švýcarského psychiatra M. Tramera (1953). V další verzi pak ve spolupráci se švýcarskou psychologičkou F. Baumgartenovou. Tramer sám prezentuje tento test jako „charakterologický“, H. Remplein (1965) jako zájmový. Rozdíl je však jen zdánlivý, neboť Tramer chápe zájmové zaměření jako charakterologický indikátor, či jako charakterový symptom. Zájem je projevem aktuální nebo trvalejší motivace, ale týž zájem může u různých osob vycházet z různých motivů, a proto musí být dále analyzován. Posouzení vztahu mezi koncepty zájmu a charakteru závisí ovšem na tom, jaký psychologický obsah je oběma těmito konceptům přisuzován. Podrobnější analýza tohoto problému by byla pro omezený rozsah tohoto sdělení neúnosná. Použití „knižně-katalogového testu“ spočívá v tom, že šetřené osobě je předložen sešit se 430 knižními tituly, které jsou z části skutečné a z části vymyšlené, s tím, že si má vybrat deset titulů, které by ráda měla nebo četla. Tituly reprezentují 20 různých zájmových zaměření, jejichž roztřídění je ovšem diskutabilní (dobrodružství, objevy, náboženství, příroda, historie atd.): např. dobrodružství jako zážitek může být spojováno s různými druhy zájmů tím spíše, že se tu nabízí jen v imaginární formě; je to velmi široce pojaté vzrušení. Tramerův test je chápán jako diagnostický krok, nikoli jako plně účinný nástroj, k rozpoznání povahy. Významný švý-

carský psychodiagnostik R. Meili (1961), který Tramerův test klasifikuje jako „test zájmů a sklonů“, mu právem vytýká, že výběr titulů může být ovlivněn „momentálním postojem“, což může vést k tomu, že výsledky nemohou být správně interpretovány a že tedy tento test není dostatečně validní tím, že není založen na dostatečně spolehlivých kritériích projevu zájmu jako ukazatele charakteru. Použití tohoto testu musí být tedy kombinováno s dalšími metodami a jeho výsledky jsou tedy jen určitými hypotézami.

Nicméně nepochybně platí následující varianta známého přísloví: „Řekni mi co čteš a já ti řeknu jaký jsi“. A nepochybně také platí, že volba knižního titulu je symptomatická a že čtenářský zájem je projekcí intrapsychické struktury, jejíž obsah však musí být dále zkoumán. V tomto smyslu pak „knižně-katalogový-test“ reprezentuje jen hrubou psychodiagnostickou orientaci, která má být dále zpřesňována.

Literární dílo jako psychotherapeutický nástroj. Chápeme-li pojem psychotherapie, jak je dnes zvykem, široce, tj. jako léčení i vedení psychologickými prostředky, můžeme určitým druhům četby beletrie přisoudit psychotherapeutické účinky. To konec konců potvrzuje fakt, že jednou z psychotherapeutických technik je tzv. biblioterapie. Podrobně o tomto oboru je pojednáno ve sborníku, který redigoval D.von Engelhardt (1987), který ji chápe široce jako léčení a „příspěvá k léčbě“ vůbec, tj. pojetí četby beletrie jako prostředku podpůrné léčby i primárně somatických onemocnění. To, kromě jiného znamená, že četba tu např. odvádí pozornost od průběhu léčené choroby. Biblioterapie však může být chápána také jako záležitost psychotherapeutická, vycházíme-li z výše uvedených možných psychologických vlivů četby beletrie. D.von Engelhardt uvádí definici biblioterapie z Websterova mezinárodního slovníku: „Biblioterapie: užití vybraných materiálů čtení jako terapeutického adjuvans (tj.látky zesilující účinky hlavního léku, pozn. M.N.) v lékařství a psychiatrii; také vedení v řešení osobních problémů prostřednictvím zaměřeného čtení“. Biblioterapie je v tomto psychoterapeutickém a psychagogickém smyslu používána ve spojení s diskusí o přečtené knize a jako taková může být současně i nástrojem psychodiagnostickým. Léčebné využití četby básnických a prozaických děl jde daleko do historie lidstva a jsou uváděny četné výroky významných osob, které léčebné účinky četby potvrdily. Např. J.S.Mill označil svou četbu Woodworthových básní „lékem pro svůj stav mysli“ v době, kdy trpěl těžkou melancholií. Četba může být v tomto smyslu chápána jako terapie zaměstnáním, jako druh arteterapie a jinak. Pro esteticky vnímavého čtenáře může být psychologicky významná četba poezie. S biblioterapií lze pracovat individuálně i ve skupinách a byl vysloven požadavek, aby v nemocnicích fungovaly dobře zásobené knihovny a knihovníci pracující promyšleně s pacienty, nikoli jenom jako informátoři, ale jako skuteční „průvodci četby“. Knihovníci tu mohou spolupracovat s psychotherapeuty v praxi i v teorii.

Literatura

Engelhardt, D. von: (red.): **Bibliotherapie**. Gerlingen 1987. (Viz také komentovaný referát o tomto díle: Nakonečný M.: Biblioterapie, In: Národní knihovna, 1991, č.1.

Meili, R.: **Lehrbuch der psychologischen Diagnostik**. 4.vyd. Bern u. Stuttgart 1961.

Remplein, H.: **Psychologie der Persönlichkeit**. 5.vyd. München-Basel 1965.

Tramer, M.: **Der Bücherkatalog als charakterologisches Prüfmittel**. Zürich 1953.

Wellek, R., Warren, A.: **Theory of literature**, rev. ed. New York 1963.

KNIHOVNA A LITERÁRNÍ HISTORIE

Viktor Viktora

Frekventovanou a aktuální záležitostí současnosti je hodnota informace – informace jako faktu i možnosti. Informace se stala kategorií všech vědních disciplín i jejich aplikovaného použití. V těchto souvislostech mají zásadní postavení knihovny. Své poslání bez výjimky plní. A děje se tak za cenu heroického úsilí. Zváží-li se podmínky, za kterých knihovny pracují, i morální (nepřipomínám finanční) pozice, do níž reprezentace společnosti vtlačuje knihovníky, není nadsázkou hovořit o heroickém úsilí. V tom ostatně mají knihovny partnery v nepřívatní medicíně, školství, vědeckých i kulturních institucích. Kategorické uplatnění tržních zásad deformuje principy a hodnoty, jež nelze právě pro jejich duchovní rozměr podříditi apriorní kategorizaci. Ty, kdo ve zmíněných institucích zůstávají, pak pohled tržní vidí jako nepraktické snílky nebo neschopné podivíny. Bezprostředně ničím neohrožují, jejich počet je statisticky bezvýznamný. Sami jsou zvyklí na zdvořilost a vstřícnost, v prvním plánu ekonomického uvažování se bez nich lze obejít. Zdvořilý hlas není slyšet a ani není třeba mu naslouchat. Onomu heroickému úsilí zůstává mravní důstojnost a zaujetí pro smysl práce i věci. Jen toto úsilí udržuje funkci a smysl těch institucí, jež reprezentují národní vědu a kulturu. Spoluutvářejí hodnoty, které obstojí před historií. Zde se nepočítá s dobovou konjunkturou. Platí se za to shovívavým přehlížením.

Vraťme se k jednomu ze základních úkolů knihovny – k systému shromažďování, klasifikace a uchovávání informací. Následující zamyšlení se bude týkat především vědeckých knihoven se specifickým okruhem čtenářů. Na přelomu tisíciletí se ovšem posunuje i smysl a hodnota informací. Svět, v němž se ocitáme ať už v souladu se svou vůlí či proti ní, je světem pluralitním, multikulturním, multimediálním, světem, který se přesunuje od vyjadřování písmem a číslicemi (tedy alfabetskými a numerickými kódy) k vyjadřování obrazovým. Co jiného jsou multimediální počítačové sítě, jejichž komunikační dosahy byť jen ve své modelové podobě čítají možnosti beroucí dech. V tomto světě nabývá radikálně jinou povahu, tedy povahu globální, komunikace. Princip komunikace svou závažností se zřejmě vyrovná dominantnímu postavení informace. Informace bez zprostředkovací možnosti, bez svého „nosiče“ totiž ztrácí svou dynamiku a tenzi a stává se záležitostí archivování.

Je evidentní, že bude položena otázka po povaze dnešního světa. Sebereflexe konce 20. století se neliší od rozpaků, jež byly pocíťovány na konci 19. století. Byl-li přelom století označován za „fin de siècle“, pro dnešní dobu se vžilo označení postmoderní. Za podstatu postmodernismu bývá filozofickým uvažováním považován „radikální antifundacionismus“ (Jiří Fiala), který plynule přesahuje do oblasti relativizace hodnot a poznání. Navíc výraznými tendencemi vědeckého myšlení 20. století k formalizaci a exaktnímu uvažování jsou nutně vyvolávány otázky po smyslu, interpretaci, poznání, vědomí. Zřetel k opomíjené sociální a kulturní antropologii musí nutně hledat další vývojové možnosti. Výrazně se to projevilo v pojetí jazyka, kdy dosavadní přístup jeho logické analýzy dospěl k hranicím svých možností a pozornost se obrací k řeči, textové lingvistice, komunikaci, jednání.

Termín „postmoderní“ ztrácí svým nadužíváním určující rysy. Základ, z něhož vyvěrá koncepce postmodernismu, je dán pluralitou. Někdy bývá postmodernismus aforisticky charakterizován jako sebekritika za modernost (Květoslav Chvatík), za netolerantnost k tradici a diskontinuitní pojetí vývoje. Vzrůstá množství poznatků i hypotéz, podmínek ovlivňujících životní situaci. Tomu odpovídá změň postupů pokoušejících se o orientaci. Rozhodujícím faktorem se tak stává pluralita. Postmodernismus pak konstatuje a reflektuje pluralitu, vzdává se představy homogenity, hierarchie dominantních a podřízených složek. (Tímto způsobem, problém shrnuje Wolfgang Welsch.)

Postmodernismus tedy konstatuje pluralitu a reaguje na ni. Problém plurality však s sebou nese i otázku relativismu. Měla-li by konfrontace pluralitních názorů ústít ve snahu po objektivním poznání, relativismus sám výsledek i smysl poznání zpochybňuje. Konfrontace pluralitních názorů by měla směřovat k jistému stupni poznání. Relativismus uvažovanou problematiku rozšiřuje, ale postrádá zájem o její hierarchizaci a o směřování k nějakému závěru. V dnešní době se tato záležitost promítá do širších souvislostí politických, ekonomických, etických.

Jakou však mají tyto zmínky souvislost s literaturou? Ponechme stranou výčet spisovatelů řazených k postmoderně. Zatím se literární kritikové ani historikové ve svých souhrnech nekryjí. Ostatně se od termínu literární postmoderny začíná ustupovat, aniž byly přesněji vymezeny její rysy. Nejcitelněji se důsledek zmíněného relativismu objevil v oblasti umělecké kritiky, a to výtvarné. Umělecká historie zatím takto zasažena nebyla. Sám akt kritické činnosti, vyslovení kritického soudu, hledání kritérií a jejich objektivizace je základním problémem umělecké kritiky a uplatnění estetického zřetele. Jestliže však je formulován názor, že kritika nemá usilovat o objektivizující soud, má se vzdát vyslovení hodnotícího závěru, protože rozhodující slovo patří trhu a tržnímu uplatnění uměleckého díla, pak tu nejde jen o rezignaci na problematiku, kterou se zatím pokouší řešit estetika od svých počátků

v antice a umělecká kritika pozvolna se konstituující od renesančního uvažování. Jde tu v podstatě o citelné narušení vztahu mezi výsledkem umělecké činnosti a její recepcí. Tržní principy spojované s jediným projevem hodnocení uměleckého díla nejsou s to chápat a vyjádřit mnohovýznamovost tvůrčího postupu ani jeho interpretace. Absolutizace komerce znamená nastolení principu, který neguje specifickou podstatu uměleckého díla i jeho funkci.

Názorová pluralita má nesporně podnětný vliv na uměleckohistorický výklad i na interpretaci uměleckého díla. Obraťme se v úvahách k literární historii. Pro ni mají knihovny zásadní význam. Pozvolna před ní vyvstávají dva problémy. Za prvé jde o sám proces výkladu dějin národní literatury. Dosavadní tradice sledovala literární vývoj jako etnickou a jazykovou záležitost národní literatury. Teprve v posledním půlstoletí se do výkladu dějin české literatury zařadila staroslověnská a latinská literatura vznikající na českém území. Na tomto území však vznikala i tvorba německá. Dosavadní pojetí ji do výkladů dějin české literatury neřadilo ani z komparativního hlediska, i když do literatury národního obrození se zahrnují díla obrozenců, kteří se projevovali bilingvně. Nicméně fakt německy psané literatury na českém území existuje v širším rozmezí (například němečtí básníci na dvoře přemyslovských králů, dosud neprostudovaná produkce německy psané barokní literatury, pražská německá literatura, němečtí autoři z Moravy, německá literatura v pohraničních oblastech, jež v 19. a 20. století směřovala k výraznému regionalismu nebo perifernosti). Právě zřetel k vývojovým tendencím by mohl odhalit nové souvislosti nebo specifika českého literárního vývoje. Jde v podstatě o obnovení komparativního postupu při výkladu dějin literatury. Nešlo by tu samozřejmě o sledování vlivů ani o porovnávání děl s podobnými náměty.

Nový princip komparativního studia by měl mít širší vývojovou základnu – například ve sledování podmínek literárního vývoje a podoby literatury v určitém období. Tento postup lze uplatnit synchronně i diachronně. Diachronní pohled například může konstatovat, že didaktičnost, tendenčnost, výchovnost počátků obrozenecké prózy, zdánlivě diskvalifikující tuto prózu jako umělecky primitivní, podřadnou, podřizující literární obraz jistému praktickému účelu, nebyly charakteristické jen pro počátky české prózy národního obrození, ale že z těchto projevů vyrůstala také próza „velkých“ evropských literatur. Došlo k tomu samozřejmě s náležitým časovým odstupem jednoho století.

Synchronní pohled potvrzuje tutéž skutečnost ve srovnání s nástupem literatur „malých“ národů, které se emancipovaly na počátku 19. století. V tomto případě je literární projev charakterizován také vlasteneckým zaujetím, zájmem o kodifikovaný jazyk, historismem, význačným vztahem k folklóru.

Druhým problémem je zorný úhel pohledu na literární vývoj. Zatím se více či méně vyhrocoval vztah mezi „centrálním“ a „regionálním“. Ono „centrální“ samozřejmě podávalo reprezentující výklad hodnotné literární tvorby. Také materiálová východiska se opírala především o fondy centrálních institucí. Pro české prostředí je charakteristický nevyvážený vztah mezi centrem a regiony. Na rozdíl od situace na Moravě, ale i v Polsku, Rakousku, Německu nevznikalo v Čechách centrum, které by bylo rovnocenné historickému a kulturnímu centru – Praze. Přesto by prvek regionálního měl být brán v potaz.

Takto by mohly být chápány dva podněty pro smysluplné chápání plurality. Lze se zmínit i o podnětu třetím. Souvisí s funkcí a smyslem literárního díla. Při ní se ke slovu dostává další problém dneška. Možné negativní důsledky plurality totiž také souvisí s rozpadem uceleného chápání světa. Poznávací postupy jsou založeny na analýze, postupující specializace vědních oborů, vznik netradičních pomezích disciplín sugerují vědomí nepřehlednosti. Také umělecké dílo začalo výrazně pracovat s detailem, takže mizí představa ucelenosti. Dezinterpretace, zmíněný pocit rozpadu uceleného chápání světa rovněž pociťoval konec 19. století. Příznačná je tu stať Františka Xavera Šaldy Syntetism v novém umění (1892), jež v českých souvislostech reflektovala tuto problematiku a hledala východisko.

Také interpretace literárního díla se musí vyrovnávat s vlivem analytických a dezintegrujících postupů. Vytvořily se v podstatě dva typy protikladně chápaných přístupů k interpretaci literárního díla. Nepříznivě je postihly ideologické vlivy, takže oba přístupy byly chápány jako vylučující se záležitost.

Zhruba lze podstatu obou přístupů charakterizovat takto: První přístup hodnotí literární dílo ve vývojových souvislostech literárních, estetických, kulturních a společenských. Literární dílo se podle něho zapojuje do řady kontextů. O nich podává dílo specifickou informaci, stává se svědkem, který reflektuje dobu, myšlení, ale který tyto záležitosti také hodnotí. Tento přístup vyžaduje široký soubor materiálu, v němž jsou vysvětleny okolnosti vzniku díla, geneze, autorské záměry a vlivy, s nimiž se autor vyrovnává. Druhý přístup chápe literární dílo jako druh sdělení, komunikát, znak. Literární dílo je distancováno od mimoliterárních souvislostí, má svou výlučnou hodnotu. Předmětem analýzy pak je tvar díla, jeho vnitřní struktura, sémantika. Ostatní souvislosti jsou bezpředmětné.

„Marxistická“ literární věda se nevyvarovala absolutizace teorie odrazu, za nějž může být považován první pohled, ve svém dogmatizovaném pojetí tabuizovala zřetel ke strukturální a sémantické analýze a k nalézání dalších komunikačních možností literárního díla. „Nemarxistická“ literární věda zásadně odmítala teorii odrazu s tím, že literární dílo je autonomní hodnotou nepodléhající jiným procesům než specificky literárním.

Je pochopitelné, že čas dospěl k nutným korekcím a syntetizujícím postu-

pům. Z hlediska geneze, původu je literární dílo záležitostí řady kontextových vazeb, záležitostí reagující na dobu svého vzniku. Z hlediska určení je znakem, informací.

I na tomto úzkém prostoru lze uvažovat o syntéze, ale i o humanizačním principu, protože výlučné chápání literárního díla jako něčeho imanentního, odhlížejícího od lidského poznávání v sobě skrývá dehumanizační tendence. Konečně sama literární historie musí chápat a sledovat vývoj a vývojové souvislosti. Teprve prvky této vývojové řady – literární díla – je možno v jistém historickém zařazení vnitřně analyzovat se zřetelem strukturálním, sémantickým atd.

Pluralitu tedy nelze jednoznačně absolutizovat nebo odmítat. Její základní podnětující smysl je evidentní. Mezi se pro ni stává skepse a bezbřehost relativismu, protože ten podvazuje smysl hledání i poznáváním bytí neúplného.

Pro literární historii mají knihovny – a zvláště vědecké – nezastupitelnou funkci, i když pro ně samé to není úloha rozhodující. V této souvislosti lze připomenout také poslání archivů. Jejich fondy mají rovněž nepostradatelný význam, ovšem z literárněhistorického hlediska není nezbytný. To nelze říci o knihovnách. Ať se uvažuje o primárních fondech – tedy o beletristických dílech – nebo o fondech sekundárních – tedy o všem, co souvisí s recepcí a genezí literárního díla, s reakcí na ně, vždy jde o materiál, bez něhož se neobejde žádná složka literární vědy, tedy literární historie, literární kritika ani literární teorie. Netýká se to jen knižních publikací. Rovnocenný smysl mají i časopisy a denní tisk. Neocenitelnou hodnotu představuje veškerá činnost, jejímž výsledkem jsou personální, tematické a regionální bibliografie i rešerše. Tyto materiály vytvářejí pevnou základnu literárněvědnému bádání. I v něm se objeví rádobý duchaplné uvažování, jež bez znalosti materiálu ústí v pouhou efektní konstrukci. Knihovny tak poskytují nepřímou podporu pro materiálově podložené literárněvědné historické studium.

Tato skutečnost je doprovázena dvěma paradoxy. Jednoznačným narušením funkce vědeckých knihoven byla změna předpisů pro distribuci povinných výtisků. Důsledkem nebude jen destrukce úplnosti knižního fondu. Výrazně se prohloubí distance mezi centry, tedy Prahou, Brnem a Olomoucí, a regiony. Překlenutí centrálního a regionálního se posunuje do nedohledna. Tentýž důsledek se promítne i do vědeckého studia, protože bádání v regionu nebude mít rovnocenné podmínky jako v centru. Národní vědu bude reprezentovat jen centrum bez povědomí o celku, který je tvořen i regiony.

Druhým paradoxem je dilema mezi automatizací knihovního provozu, počítačovou sítí, již knihovny vstupují do světového kontextu, a mezi přístupností a stavem skladových prostorů. Na jedné straně je tak význam informací zhodnocen komunikací, na druhé straně je znehodnocován časovou prodlevou

nebo nedostupností. Zvlášť typické je to pro fond z hlediska dobovosti odlehlý, ale z hlediska unikátnosti publikací nenahraditelný. Jde o publikace z 19. století a počátku 20. století, které jako méně žádané bývají deponovány mimo hlavní sklady. Nebudeme-li uvažovat o podmínkách prostředí, v němž jsou fondy umístěny, a o ztrátách, které při hromadné manipulaci hrozí, nejsou bezprostředně dostupné. To je výrazně retardační posun ve srovnání s rychlým navazováním informační komunikace. Stranou při tom zůstává fakt, že možnosti meziknihovní výpůjční výměny jsou již vzhledem ke stáří požadovaných publikací omezovány.

Tristnější situace je ve stavu starých tisků, tedy publikací jednoznačně nenahraditelných. Kolik je jich evidováno? Jak to vypadá se ztrátami v této oblasti? Lze důvodně předpokládat, že posunul-li organizovaný zločin pozornost na archiválie, budou bezprostředně následovat knihy. Problém starých tisků není nepodstatný. Třebas jen v tom, že Knihopis českých a slovenských tisků... i Rukověť humanistického básnictví... zaznamenávají signatury zpracovaných tisků, ovšem to je jen část fondu starých tisků vůbec. Přihlédneme-li k tomu, že latinsky psaná díla vzniklá na českém území v období humanismu a baroka a německy psaná barokní literatura jsou zatím prostudovány jen sondážně a že dvě zásadní období starší české literatury nelze v literárněhistorickém pohledu postihnout, lze si vytvořit představu o dluzích knihoven i literární historie. Za tento stav nejsou odpovědny knihovny – pro složitou katalogizaci starých tisků není dostatek sil odborně připravených ani sil, jež by se mohly na tento úkol alespoň mechanicky soustředit. Ostatně totožná situace je v literární historii, kde je zásadní překážkou mizivý počet badatelů zabývajících se starší literaturou a orientujících se v latinském textu.

Tento dílčí úsek problémů má své půlstoleté kořeny. Jedinou možností ke změně je postupnost, pozvolnost a důslednost i počítání s úsilím několika generací. Ovšem poměry, jež byly v jistém aforismu naznačeny v úvodu i v paradoxech uzavírajících tyto úvahy, jsou základní překážkou i pro víru v trpělivost a generační soustředění. Zmítají-li se ve vzájemných rozporech možnost a vůle v poznání problémů a jejich řešení, klesá naděje na to, že příští generace budou moci vše uzavřít. V souvislostech s informačním i komunikačním vývojem to ovšem nedává perspektivu nadějeplnému pohledu.

NĚKTERÉ TENDENCE VZTAHU STÁTU KE KULTUŘE V EVROPSKÝCH ZEMÍCH

Josef Žák

Obsahové vymezení prvního tématického bloku Společnost a knihovny je pro to čím se zabývá tento příspěvek příliš široké ve své první části a poněkud úzké v části druhé. Vždyť pojem „společnost“ označuje do značné míry všeobjímající, ale velmi složitě strukturovaný jev, zatím co „knihovny“ představují jen jeden z typů vysoce formalizovaných kulturních institucí, které v mnoha ohledech sdílejí podobné osudy s řadou jiných a to nejen kulturních institucí. Aby bylo možné alespoň částečně dostát tématickému vymezení a zároveň využít snad obecněji zajímavých informací, se na jedné straně uchylují k redukcí společnosti na stát a na druhé k rozšíření z knihoven a knihovnictví na kulturní instituce a kulturu.

Dlouholetý předmět odborného zájmu katedry kulturologie FF UK v Praze, t.j. vztahy státu ke kultuře, vyústil díky podílu na splnění objednávky MK ČR ve vypracování studie „Vztah státu ke kultuře, kulturní politika evropských zemí“ spíše známé jako „bílá kniha“.

I když studie vzbudila překvapivý zájem, nemohla se vymknout z podmínek svého vzniku. Je založena především na studiu materiálů v nichž kulturně politický management jednotlivých evropských států nebo jejich integračního sdružení formuluje své představy nebo analyzuje dosažené výsledky. Druhým zdrojem informací jsou výsledky expertních studií nezávislých odborníků, podávajících zprávu o kulturních politikách členských zemí Evropské unie, Rady Evropy nebo Evropského parlamentu. Jen v omezeném rozsahu se bylo možné opřít o důkladnější osobní zkušenosti členů zpracovatelského týmu. Podmínky studovaných zemí jsou značně rozdílné a proto nemusí být některá zjištění přesně interpretována. Stejnou obezřetnost vyžadují i pokusy o aplikaci některých, velmi lákavě vyhlížejících opatření, postupů, uspořádání a norem. Přes tato omezení se mi zdá vhodné presentovat některé z poznatků, které se mi jeví jako zajímavé pro diskusi odborné veřejnosti a případně i pro formulování strategie kultury, kulturní politiky pro nejbližší období.

Prvním podstatným zjištěním je, že většina zkoumaných evropských zemí i Evropská unie považují kulturní politiku nikoliv za relikv socializmu, ale za plně legitimní součást globální politiky společenství a jednotlivých států.

Pojetí kulturní politiky se přes velkou rozdílnost nevyvíká z vymezení přijímaného v rámci UNESCO. Kulturní politika je tu chápána jako působení na kulturní procesy, především prostřednictvím jejich podmínek. Ovlivňování podmínek je míněno v zásadě pozitivně i když nejsou místy vyloučeny ani některé omezující postupy. Jen výjimečně, například v dokumentech „Kulatého stolu Helsinky 1993“ (instituce spolupracující s Radou Evropy), je program kulturní politiky odvozován od lidských práv, konkrétně od práva na kulturu, tak jak je formulováno ve Všeobecné deklaraci lidských práv a zejména v Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech.

Navzdory tomu jsou kulturní politiky evropských zemí prostoupeny regulačními prvky směřujícími k demokratizaci kultury cestou odbourávání nebo zmírňování bariér, které brání reálnému naplnění těchto práv. Jde především o bariéry časové a prostorové, které znevýhodňují obyvatele menších míst s horší infrastrukturou a vzdálenějších od kulturních center (nejčastěji podporou distribuce kulturních statků), bariéry ekonomické omezující možnosti kulturního života některých sociálně slabých skupin (především regulací výše vstupného nebo multiplikací jinak ekonomicky obtížně dostupných statků), sociokulturní bariéry, spočívající především v sociálně podmíněné nedostatečné kulturní kompetenci účastnit se na kultuře (především usnadněním průpravy zvyšující kompetenci) nebo smyslové a mentální bariéry (především překonáváním sociální izolovanosti takto hendikepovaných jedinců a vytvářením specifických příležitostí umožňujících adekvátní účast na kultuře).

I když deklarovaným motivem podpory kultury státem není, jak již bylo zmíněno realizace lidských práv, nejsou obvykle v programových dokumentech uváděny ani důvody převážně instrumentální. Kultura nebo spíše kultury jsou totiž nejčastěji chápány jako podstatný prvek společenského života významně přesahující tradiční zúžené chápání. Kultuře je přiznávána hodnota i smysl sám o sobě. Proto je její podpora považována za nezbytnou. Účast občanů na kultuře se pak jeví jako konstitutivní prvek stability i rozvoje společnosti s vědomím nejednoznačnosti působení kulturních vzorů a statků. Tímto argumentem je zdůvodňována především podpora multiplikace a distribuce kulturních statků, ale také podpora zájmových sdružení občanů, která umožňují a usnadňují účast na kulturním životě a zároveň svou aktivitou umožňují úsporu veřejných výdajů. Zatím co podpora občanských sdružení ve sféře kultury sleduje primárně linii aktivní spoluúčasti a plurality, podpora kulturních institucí v užším smyslu slova je motivována potřebou kontinuity a jejího užívání bez ohledu na výkyvy individuálního či skupinového zájmu o jednotlivá témata, myšlenky, regulativy, činnosti a výtvořy. V internacionalistující se Evropě je stále větší význam připisován kulturní identitě, která vedle svého rozměru státního, národního rozměru má stále více i rozměr regionální. Velmi často je právě osobitost kultury považována

za velmi cenný vklad do integračních procesů. Poněkud překvapivě, ale zcela logicky se jeví argument zdůvodňující podporu nové tvorby. Nemluví se tu o podpoře nového, ale spíše prohlubování a rozvíjení stávajícího, tedy o kontinuitě kultury, ale nepřímou také kontinuitě státního mecenátu. S tím konečně souzní i názor, že státní péče o kulturní dědictví je nezbytností podněcující vlastníky kulturních statků k odpovědnému nakládání s nimi.

Je zřejmé, že Evropská unie i většina evropských zemí zveřejňuje strategie, programy nebo rozvojové plány v oblasti kultury. V nejrozvinutějších zemích se často setkáváme s programováním také v regionech. Zdá se, že zmíněné programy a kontrola jejich uskutečňování jsou předmětem zájmu vlád, parlamentů i samospráv.

Pozoruhodnou tendencí je ve zkoumaných zemích odstátňování a decentralisace podpory kultury, uskutečňovaná však pomaleji, promyšleněji a citlivěji než v České republice. Jednoznačně klesá počet státem zřizovaných institucí úzce propojených s resortním ministerstvem. Nejčastěji se jedná o tzv. „národní“ instituce v různých oblastech kultury. I v těchto případech je však zřejmé uvolňování svazku přechodem na veřejněprávní instituce se značnou autonomií na státu. Fakt, že stát přestává být zřizovatelem, ale většinou neznamená, že se vyvazuje z ekonomické podpory zvláště širších funkcí a aktivit těchto institucí. Zejména v severských zemích, které nepřijaly systém zvýhodnění neziskového sektoru je podpora značně rozsáhlá. Často má podobu tzv. obligatorního (povinného, závazného) grantu, poskytovaného státem na období několika let, případně stimulativního státního příspěvku, jehož výše je pozitivně odvozována od výše příspěvku obce či regionu (tedy čím více přispějí obce či region, tím vyšší je i příspěvek státu, tedy nikoliv jako u nás, kde zvýšení účasti obce je vynucováno snížením dotace regionem či státem). Existence obligatorních grantů poněkud zpochybňuje neoprávněný grantový optimismus.

Dalším příkladem odstátňování, byť ne zcela čistým a snad proto označovaným jako „zvyšování odstupu státu od rozdělování prostředků“ je zřizování více méně nezávislých odborných grémíí, nejčastěji označovaných jako „rady“, která rozdělují prostředky mezi uchazeče o státní podporu. V některých zemích jsou jejich rozhodnutí konečná a nezvratná, v jiných mají povahu spíše respektovaného doporučení. Zdá se, že jejich nakládání s veřejnými prostředky, i když není vždy přijímáno jednoznačně, působí kvalifikovaněji a důvěryhodněji než rozhodnutí komisí ministerstva kultury, či nižších samosprávných orgánů. Byl zaznamenán i experiment, kdy rozdělování státních prostředků k podpoře několika uměleckých oborů bylo svěřeno do rukou jedině, v oboru uznávané osobnosti. Důvěryhodnosti této citlivé oblasti prospívá také veřejná kontrola, kterou některé země usnadňují vydáváním velmi podrobných zpráv.

Decentralizační snahy se na jedné straně projevují již zmíněným přesunem zřizovatelské funkce ze státu na regiony a obce, ale také ustavováním lokálních pracovišť některých centrálních institucí, na něž mohou určitý vliv uplatňovat regionální samosprávné orgány. Výsledky tohoto postupu se jeví spíše rozporně.

I přes pravděpodobnou nepřesnost a obtížnou porovnatelnost užití prostředků, je možné považovat v evropských zemích za standardní vynakládání kolem jednoho procenta státního rozpočtu na kulturu. Zdá se, že odchylky od tohoto standardu souvisejí nejčastěji s tím, zda jsou z těchto prostředků financovány také rozhlas a televize.

Za povšimnutí stojí zjištění, že stále více odborníků i politiků v rozvinutých zemích odmítá náklady na podporu kultury považovat za dotace či subvence. Stále důsledněji jsou užívány termíny „financování kultury“, „investice do společnosti“, „investice do kultury“. Podle změn, které s tím souvisí lze usuzovat, že nejde o účelovou hru se slovy, jak jsme na to zvyklí u nás, ale o podstatnou změnu pohledu. Podmínkou získání podpory totiž není pouhá samozřejmost existence instituce, či předložení patřičně indexovaného návrhu rozpočtu, ale nejčastěji střednědobého záměru rozvoje instituce a jejích výkonů. Prodloužení finančně plánovacího období a sepětí potřeb instituce s rozsahem a kvalitou výkonů rozhodně posiluje ekonomickou odpovědnost jednání v neziskovém sektoru. Vliv tohoto způsobu financování může dále posílit existence uznávaných standardů výkonnosti .

Jak už bylo zmíněno, rozšiřuje se v evropských zemích chápání kultury. Projevuje se stále častějším začleňováním některých tradičních i méně obvyklých aktivit do resortu kultury (sport, tělovýchova, cestovní ruch, podíl na politice trhu práce atp.). Možná právě tato spojení, spolu se snahami a potřebou racionalisovat veřejné výdaje, vede k výzkumům podílu kultury na ekonomickém rozvoji. Tyto snahy se orientují několika směry. První se soustřeďuje úzce na racionalisaci sítě podporovaných institucí, způsoby podpory, diverzifikaci zdrojů podpory atd. Výsledkem analýz bývá obvykle privatisace některých subjektů, stanovení standardů soběstačnosti, diversifikace činností atd. Podstatou druhé tendence výzkumu je analýza podílu kulturních institucí na vytváření pracovních příležitostí v souvislosti s nezaměstnaností, která představuje ve většině zkoumaných zemích závažný problém. Výzkumy se však nesoustřeďují pouze na pracovní příležitosti v kulturních zařízeních, ale všimají si také podílu na zaměstnanosti v dodavatelských organizacích. Z tohoto hlediska jsou zajímavá například nizozemská šetření návratnosti investic do rekonstrukce, údržby a využití památkových objektů, včetně jejich vlivu na trh práce a kvalifikační přípravu pracovních sil.

Třetí zaměření rozšiřuje svůj zájem vedle trhu práce také na multiplikační efekty využití kulturních statků a institucí jako cíle návštěvnických

aktivit a zejména kulturní turistiky. Je zřejmé, že v souvislosti s účastí na kulturním životě jsou vynakládány obyvatelstvem značné prostředky, které většinou několikanásobně přesahují částky odvedené ve vstupném kulturním institucím nebo distributorům kulturních statků jako jejich cena. I když se z prognózy trendů vývoje ekonomiky pro nejbližší léta, vyslovené Petrem Druckerem dozvídáme, že výhodnost investic do průmyslu volného času, jehož okrajovou část nebo spíše předpoklad sféra kulturních statků a institucí představuje, bude stagnovat nebo poklesne, domnívám se, že v České republice konjunktura v této oblasti teprve přijde. O to významnější multiplikativní efekty investic do kultury je možné očekávat. Proto považuji výzkum tohoto typu za nejvyšš potřebný. Pravděpodobně by přinesl argumenty srozumitelné ekonomům i ekonomistům, s nimiž se zatím jen těžko domlouváme.

Shromážděné poznatky snad také přispějí zrealnění očekávání spojujících se sponzoringem. Struktura příjmů kulturních institucí je silně diferencovaná podle typu a oboru činnosti, daleko méně podle jednotlivých zemí. Je možné říci, že většinu příjmů (v průměru kolem 75%) tvoří finance z veřejných zdrojů (v pořadí podle velikosti podílu obec a stát, podstatně méně region). Přibližně jednu pětinu příjmů představují v průměru příjmy od návštěvníků, případně členů zájmových sdružení, případně dalších uživatelů služeb. Sponzoři se podílejí na příjmech v průměru mezi třemi a čtyřmi procenty. Často jsou však tyto dary umísťovány do oblastí kultury s výrazně komerčními rysy a možnostmi. Proto jsou sympatické pokusy např. Francie, Velké Británie a Švédska vytvářet platformy pro orientaci sponzoringu do žádoucích oblastí.

Bílé knize i autorskému týmu je nejčastěji vytýkáno, že nepředkládají řešení pro Českou republiku. K tomuto kroku je však nezbytné důkladně poznat současný stav kulturního života a důkladněji prostudovat a otestovat modely, postupy, právní normy a opatření, která se nabízejí k využití. Věřím, že projekt bude v těchto směrech pokračovat. Již v této chvíli se jeví jako nezbytné:

1. Předložit k veřejné diskusi stručný a hutný koncept státní kulturní politiky.
2. Legislativně upravit postavení kulturních institucí, které se bude radikálně odlišovat jak od stávajícího vymezení rozpočtových a příspěvkových organizací, tak veřejně prospěšných organizací.
3. Změnit způsob financování kultury z veřejných prostředků, buď cestou reformy fiskálního systému nebo zachováním vyššího podílu státu při současném „zvýšení jeho odstupu“ od procesu rozdělování.

KULTURA KNIHOVNY A OSOBNOST KNIHOVNÍKA

Josef Vlček

„A spali a spali...“ – byl titulěk polemického, provokujícího ale i podnětného článku publicisty M. Kvitka v časopise Čtenář (1995, č.10, s. 275), kde kriticky hodnotil obsahové zaměření proběhlé konference Knihovny současnosti 95 i malou samostatnost knihovníků. Autor mimo jiné v článku uvedl: „Připadá mi, že knihovníci musí neustále opakovat stejná, případně osvědčená témata, protože na to jiné ještě nedozráli. Nechápu jednu věc. Když organizátoři vědí, že příspěvky neodpovídají tématu, proč nepozvov renomané odborníky z jiné oblasti.“

Na letošní konferenci, zcela nezávisle na uvedeném citátu, je tato myšlenka akceptována. Domnívám se, že organizátoři mají koncepční snahu program vytvářet ve vztahu ke knihovným utilitárně a flexibilně jej přizpůsobovat aktuálním potřebám. Zařazení tematického bloku „Společnost a knihovny“ považují za plně oprávněné a pro knihovníky prospěšné. Vždyť vztah úrovně knihovnických, bibliografických a informačních služeb, které tvoří další tematické bloky, a celkové kulturní a vzdělanostní úrovně knihovníků je zcela zřejmý. Souvisí s obecnými principy kulturního procesu a zde si dovolím připojit několik heslových poznámek.

V zemi tak bohatých kulturních tradic a vysoké úrovně vzdělanosti je zabezpečení všestranného rozvoje kultury skutečně jedním z prioritních úkolů. Řešení je nutno hledat v přímé vazbě kulturního vývoje se zásadními proměnami společnosti. Chápání kultury jako rozvojového faktoru vychází z tendence postupovat všemi společenskými procesy. Domníváme se, že pojem „kultury“ se zatím stále nestal kategorií obecně ontologickou a kulturologickou a je často chápána úzce a jednostranně.

„Za nesmírně důležitou považuji péči o kulturu nikoli jen jako konkrétní činnost mezi jinými činnostmi, ale o kulturu v tom opravdu nejširším slova smyslu, totiž o tak říkajíc „kulturu všeho“, obecnou kulturnost“, napsal ve své knize Letní přemítání Václav Havel (Praha 1991, s. 104).

Univerzální pojetí kultury se vymezuje velmi obtížně. My knihovníci si můžeme v odborné literatuře najít stovky definic kultury od autorů z různých zemí, z různých pohledů a často i zcela protichůdných politických, filozofických a světonázorových východisek. Připojuji se k nim vlastním, zcela

jednoduchým pojetím: Kultura patří k člověku, člověk ke kultuře. Kultura člověka ovlivňuje, člověk kulturu rozvíjí. V kultuře je zakódováno lidství, které by mělo směřovat k humanizaci a všestrannému plnohodnotnému životu člověka. Kulturu člověk nezbytně potřebuje, a proto o ni měl pečovat. Jsem hluboce přesvědčen o tom, že knihovny a knihovníci mají na tomto úseku významné poslání.

Ukazuje se, že kultura to nemá lehké ani v současné době. Demokracie, pluralita i tržní mechanismy nevztiskují procesům automaticky morální a hodnotový odkaz. Kontinuita v kultuře se jednak zachovává, jednak překonává. Jsou zde nové podmínky, nové kulturní potřeby, nové technologie, nové interdisciplinární trendy a další a další. Svět je plný nápadů, odvahy, novot, různých řešení i protikladných tendencí. Do kultury výrazně zasahují a ovlivňují ji nové veličiny naší současnosti – peníze, technika, informace. Nejen u nás se rozšiřuje silně integrovaný typ euroamerické kultury, který vedle příznivých jevů přináší i vlnu konzumu. Z těchto a mnoha dalších různých pohledů je třeba u nás zkoumat a řešit otázky nového postavení kultury, vztahu kultury a kulturních hodnot, kultury a kulturních služeb, kultury a techniky i kultury a knihovnických, informačních, bibliografických a referenčních služeb.

Na začátku další poznámky bych se chtěl vrátit k citovanému Kvítkovu článku, který dále podle mne velmi trefně a výstižně doporučil jako téma pro naši konferenci „Transformace knihovnic a knihovníků“. O transformaci vlastních knihoven bylo již jednáno, psáno a diskutováno mnohokrát. Je to dlouhodobější proces, který ovlivňuje řada faktorů. K dořešení mimo jiné zbývá např. role státu v kultuře. Dochází k neustálému upřesňování a přehodnocování názorů na tuto i pro knihovny významnou problematiku, která souvisí nejen s novými poznatky, vývojem doby, ale i rozdílnými názory jednotlivých ministrů kultury (Uhde, Kabát, Tigrid, Talíř). Od Uhdeho materiálu „Kultura a stát ve svobodné společnosti“, který byl prvním pokusem nově rýsovat státní politiku v kultuře, až po Tigridovu „Bílou knihu“. Touto minipoznámkou jsem chtěl jenom zdůraznit nutnost vyřešení péče a povinnosti státu ve sféře kultury v nových podmínkách.

V poslední části svého příspěvku bych chtěl prezentovat několik svých názorů na osobnost knihovníka. Všichni se jistě shodneme na nutnosti transformace služeb a zásadním obratu směrem k uživateli. Můžeme si proto položit otázku: Když je nutná transformace služeb, je rovněž nutná transformace knihovnic a knihovníků? Odpověď je podle mého názoru jednoznačná – ano. Přes určité přehodnocování významu tradičního subjekt-objektového vztahu v teorii kultury můžeme stále v ryze obecné rovině říci, že primární příčina urychlení nové kvality knihovnických služeb je skutečně vlastní aktivita subjektu, který objektivní možnosti (bohužel knihovníci jako subjekt směrem k objektu mají často značnou determinovanost a bariéry dané reality v té

kteřé knihovně) proměňuje svou praktickou přetvářející činností ve skutečnost konkrétních výsledků a kvalit knihovnické činnosti.

Velmi „módní“ záležitostí, která výrazně proniká do našeho oboru, je úsek managementu, sponzoringu, marketingu, nadační činnosti a pod. Jsou to nová paradigmatá doby, která by měli knihovníci využít, nový způsob myšlení a jednání v této oblasti bezesporu patří i k novým nárokům na osobnost knihovníka. Je třeba však zvážit míru času a práce věnované této činnosti a vlastní práci knihovnické, která by samozřejmě měla být kvintesencí. S tím je spojeno postavení knihovníka ve službách a k přímému vztahu k zvýšeným nárokům na jeho osobnost. Domníváme se, že až do nedávné doby byly služby „u pultu“ především ve větších knihovnách až nepochopitelné po stránce odborné i platové nedoceňovány. Ojedinelý nebyl názor, že jde vlastně jen o „podávání knížek“. Ne náhodou je službám věnován samostatný blok konference. Ne náhodou sami knihovníci chtěli na jednání tuto problematiku zařadit. S nástupem výpočetní techniky, explozí informací s tak žádaným a potřebným obratem k uživateli je relevantní skutečnost, že význam služeb se prudce zvyšuje a uvedené a další jevy nutně kladou nové nároky na osobnost těch, kteří na tomto úseku v knihovnách pracují. Knihovník ve službách by měl nejen znát odbornost profese, ale k tomu, a to bych chtěl explicitně zdůraznit, by měl být skutečnou osobností jak vystupováním, tak svými všeobecnými znalostmi. Cožpak by neměl znát základy psychologie, pedagogiky a etiky, když je v denním styku se čtenáři a uživateli? Cožpak by neměl znát, a to nejen v odborných knihovnách, i základy sémiotiky dalších vědních oborů? Myslím tím např. filozofii, kulturologii, historii, teorii literatury a pod. Např. ve filozofii základy gnoseologie a ontologie, od platónského trojúhelníku přes jednotlivé směry až po otázky sociálních nauk a víry. Neměl by znát alespoň základní díla filozofie a jejich představitelů? Knihovny jsou součástí sféry kulturních zařízení. Co seznámit s kulturní antropologií a poznat její základní směry, hnutí, modely, linie a školy? Tak bych mohl pokračovat u dalších především společenských oborů. Domníváme se, že získané poznatky může knihovník ve své každodenní praxi v mnoha směrech využívat.

Netýká se to samozřejmě jen knihovnických služeb. Cožpak není v přímé vazbě odborná a všestranná vzdělanost knihovníka i s dalšími činnostmi v knihovně? Neprojeví se jeho celkový rozhled např. v kvalitě excerpce bibliografických záznamů nebo na úseku akvizice? Může se namítnout, že důležité je vědět kde a jak co nejrychleji příslušnou potřebnou informaci vyhledat. To ano. Máme k tomu i stále více nových technických pomocníků. Jistě mi však dáte za pravdu, že čím více bude v knihovnách pracovat lidsky, odborně a všestranně vospělých knihovnic a knihovníků, kteří jsou skutečnými osobnostmi svého oboru, tím bude dán jeden z předpokladů kvality knihovnické

práce a úspěšné transformace knihoven v nových podmínkách.

Vracím se k úvodu svého příspěvku a ve stejném názoru s M. Kvitkem říkám: Nutná je transformace knihoven i nás knihovníků. Snažil jsem se ve zkratce ukázat na jeden z řady předpokladů pro tento úkol, a to význam osobnosti knihovníka a jeho nejen odborného, ale i všeobecného rozhledu. Jsem si vědom určitých simplifikací a spíše jen naznačených problémů. Plně vítám příspěvky ve sborníku i vystoupení renomovaných odborníků ze společenskovědních oborů.

Trendy vývoje veřejných knihoven

Jana Sodomková

Mám-li se zabývat trendy vývoje veřejných knihoven, je na místě si nejprve definovat veřejnou knihovnu jako instituci poskytující obyvatelům určitý druh a typ služeb, které jim ve stejné kvalitě a šíři nemůže poskytovat jiná instituce nebo organizace. Definic veřejné knihovny je řada, většina z nich shoduje na tom, že je zřizovaná a financovaná místním, ev. některým ústředním orgánem státní správy nebo jinou organizací oprávněnou jednat jejím jménem, je přístupná komukoli, kdo jí chce využít, bez jakýchkoliv předpokladů či diskriminačních omezení. Z definice se odvíjejí další funkce a služby veřejných knihoven. Tedy shrnuto: veřejné knihovny jsou proto, aby uspokojovaly potřeby lidských společenství, která se liší životními podmínkami, demografickým složením, ekonomickou situací apod., ale všichni potřebují mít přístup ke knihám a dalším informačním médiím pro účely vzdělávání a oddechu, pro účely orientace v otázkách, které přináší všední život. Všichni potřebují informace, jejichž nejpřístupnějším zdrojem jsou veřejné knihovny, které je poskytnou samy nebo je zprostředkují. Toto obecné vymezení platí pro všechny knihovny ve světě, naše nevyjímaje.

Je v obecném povědomí knihovníků, ale i veřejnosti (alespoň té části, která je zvyklá knihoven využívat), že veřejné knihovny jsou nejpočetnějšími kulturními zařízeními. Nahlédneme-li na to z aspektu srovnání s jinými oblastmi kultury, je následující: Mezi statisticky sledovanými odvětvími resortu kultury ČR disponují veřejné knihovny několikanásobně vyšším počtem vykazujících jednotek než ostatní kulturní zařízení, k jejich obsluze jsou úměrně vybaveny počtem pracovníků, v rámci resortu kultury se podílem odborných pracovníků k počtu zaměstnanců řadí na první místo (cca 80 %). V přepočtu neinvestičních nákladů na jednoho pracovníka odvětví kultury zaujímají veřejné knihovny nejnižší příčku a také výnosy z jejich činnosti jsou nejnižší. Ekonomická aktivita není ale jejich posláním, jejich celospolečenský přínos by se měl vyjadřovat v jiných rovinách, přínosem v oblasti vzdělávání a sebevzdělávání, kultuře a rozšiřování informačního rozhledu. Samozřejmou je i složka rekreativní, protože mnoho čtenářů a uživatelů hledá kvalitní beletrii a oddechovou literaturu, která je leckde bohužel vytlačována brakem, při nejlepším pak čtivem.

Na trendy vývoje veřejných knihoven je možné se dívat z různých hledisek, která mohou být z určitých důvodů preferována nebo potlačována. Za nejpodstatnější dvě oblasti, které by měly sehrávat nejdůležitější roli a být v jedné rovině lze považovat:

1. Trendy vývoje v oblasti řízení, organizace a financování
2. Trendy v oblasti kvality a rozsahu služeb (s předpokladem důkladné znalosti prostředí a informačních a čtenářských potřeb obyvatel – potenciálních uživatelů služeb knihoven.

1. Trendy vývoje v oblasti řízení, organizace a financování

O změnách v organizaci a řízení veřejných knihoven již bylo řečeno mnohé a možná, že už i všechno. Přes námitky a nesouhlas knihovníků na jedné straně a neochotě či vstřícnosti stávajících i budoucích zřizovatelů na straně druhé, transformace veřejných knihoven pokračuje a asi bude dokončena jako nevratný zákonitý proces. To, že nelze stanovit jednotný model této transformace není neschopností ústředních orgánů – ministerstva kultury, SKIPu, Národní knihovny, ale respektováním demokratických principů, zákona o obcích a zákona o okresních úřadech. Svůj podíl ovšem na tom má i neexistence nového knihovnického zákona. Obecným pozitivním trendem ve zřizování a řízení knihoven je převádění odpovědnosti ze státu na obce, což je v převážné míře záležitostí okresních knihoven. Ke konci druhého pololetí bylo z působnosti okresních úřadů pod městské úřady převedeno 31 okresních knihoven, proces dále pokračuje.

Kdyby docházelo jen k převodu okresní knihovny z působnosti OkÚ pod městský úřad se zachováním určitého objemu tzv. regionálních funkcí, bylo by to poměrně jednoduché a asi i bez vážných problémů. Realita je ale taková, že některé bývalé okresní knihovny přestaly plnit regionální funkce, došlo u nich k omezení služeb a tím i snížení počtu pracovníků a krácení rozpočtu. Jinde byla okresní knihovna sloučena s jiným okresním zařízením (kulturním střediskem, muzeem), jedna okresní knihovna je od 1. 1. 1996 obecně prospěšnou společností se 100 % zakladatelským podílem města a okresní funkce zajišťuje na základě smlouvy s OkÚ. Ve třech okresech (situace se ale rychle mění) vykonává regionální funkce tzv. okresní knihovna zřízená okresním úřadem jen pro realizaci regionálních funkcí – bez zázemí knihovnických a informačních fondů, knihovnických a informačních služeb. Toto řešení je pravděpodobně přechodné, ale budme rádi, že je, okresní úřad si je vědom, že veřejná knihovna v jeho sídle má širší působnost, trochu jiné postavení a funkce než v jiném městě okresu.

Nelehký proces transformace knihoven je ale provázen řadou problémů, z nichž je nejzávažnější rozpad okresních, resp. střediskových systémů ve-

řejných knihoven a ponechání místních vesnických knihoven s dobrovolnými pracovníky jejich osudu. Z globálního pohledu to vede k výraznému zhoršení kvality poskytovaných knihovnických služeb poměrně velkému počtu obyvatel. Přidáme-li k tomu trvale nízké rozpočty knihoven na nákup literatury a provoz, nemůže nás to naplňovat přílišným optimismem.

Transformace okresních knihoven na městské s regionální funkcí bude pokračovat a bude asi v brzké době dokončena. Jejich funkce a postavení jako regionálních knihovnických center bude ale také souviset s novým územně správním uspořádáním státu, o němž vláda uvažuje i v tomto volebním období. Programové prohlášení vlády ČR schválené 17.7.1996 uvádí: „V oblasti veřejné správy považuje vláda za prioritu racionalizaci veřejné správy, založenou na odpovídající míře decentralizace rozhodování, na respektování přirozených regionálních vazeb uvnitř českého státu a na výrazném omezení byrokracie všeho druhu. K uskutečnění tohoto cíle vláda po legislativní i věcné stránce navrhne a připraví zřízení regionální samosprávy.“

Nové regionální uspořádání se může dotknout i státních vědeckých knihoven, nyní zřizovaných ministerstvem kultury ČR a způsobu jejich financování (např. z regionálního ústředí, širší nebo vybrané funkce z rozpočtu státu, zůstanou dále zřizovány ministerstvem kultury). Ale ať už nové územní celky vzniknou, či nikoliv, je třeba transformovat okresní knihovny na městské s vědomím jejich dalších funkcí, služeb a povinností. A nejsou to jen klasické regionální funkce z knihovnického aspektu – odborná poradenská a metodická pomoc veřejným a dalším knihovnám okresu, školení a vzdělávání knihovníků (hlavně dobrovolných), vytváření odborného zázemí apod., ale musí být především odborným a informačním zázemím uživatelů. Obyvatelé okresu (regionu) by měli mít v dostupné vzdálenosti, aby návštěva okresní knihovny nebyla celodenním drahým výletem, k dispozici encyklopedie, slovníky, odbornou literaturu, napojení do národní knihovnické počítačové sítě a do Internetu, možnost využívat informačních databází atd., což by jim měla regionální knihovna umožnit.

Jak bylo již konstatováno, ruku v ruce s transformací okresních knihoven jde rozpad okresních a střediskových kooperačních systémů. Tam, kde nyní již městská knihovna nevykonává žádné regionální funkce, jsou v situaci, že nikdo nezná stav knihovnictví v okrese, že se velice obtížně zpracovává celookresní statistika, neví se, jaké finanční náklady obce na knihovny vydávají, stručně řečeno, situace se vrátila o několik desítek let zpět. Veřejné knihovny v řadě malých obcí doslova bojují o svou existenci, jsou už i případy rušení profesionálních knihoven a jejich převádění na knihovny vedené dobrovolnými knihovníky, nebo jsou knihovnice pověřovány jinými pracemi – vydáváním místního periodika, různými účetními evidencemi pro městský úřad, přičleněním sociálních služeb do knihovny apod.

Budoucnost kvalitního rozvoje veřejného knihovnictví je proto v kooperaci, v přenesení odborných knihovnických činností na profesionální knihovny. Nezáleží na tom, zda se bude kooperační systém jmenovat okresní, střediskový nebo jen knihovnický, ale na tom, jak bude fungovat a jak budou spokojeni čtenáři v celém regionu. Vyšším stupněm kooperace, která již nastupuje, je propojení profesionálních veřejných knihoven do regionální (a časem jistě i do národní) knihovnické sítě.

2. Služby veřejných knihoven

Stejně, jak se postupně proměňuje naše společnost, mění se i služby knihoven. Nástup nových technologií, rychlé zavádění a využívání výpočetní techniky, kopírek, nových informačních médií a s nimi souvisejícími službami již většina knihoven ve své práci akceptovala. Využívání počítačů v knihovnických, informačních a dalších agendách je v profesionálních knihovnách již každodenní skutečností. Stačí se podívat na mapu republiky u vystavující firmy KesSoft Tábor, která je jednou z několika softwarových knihovnických firem. Výpočetní a další technika jsou však jen moderními prostředky zkvalitnění a zrychlení knihovnických a informačních služeb. Jejich kvalita ale závisí i na jiných faktorech.

Ve vyspělých demokratických zemích se v posledním desetiletí mění chápání pojmu knihovna. Z převážně uzavřených institucí, které shromažďují, zpracovávají a uchovávají knihovní fondy, se budují otevřené instituce zprostředkovávající informace pomocí moderních technologií. Dochází i k podstatným změnám v tendencích knihovnické politiky. V porovnání s minulými léty je větší důraz kladen na širokou veřejnost, hlavně při tvorbě aktivit a programů využívání volného času a vzdělávání obyvatel. Veřejné knihovny by se měly podílet i na vyhledávání aktuálních témat a ve svých programech odrážet potřeby a zájmy jednotlivých skupin obyvatel. V současné době převažují spíše tendence multikulturalnosti a nerozlišování potřeb jednotlivých skupin (kromě tradičního rozdělení čtenářů a uživatelů na děti a dospělé).

Od počátku 90. let se naše veřejné knihovny začaly poměrně rychle a dobře orientovat na tzv. občanské informace – pomoc malým a středním podnikatelům, úředníkům státní správy a samosprávy, regionální informace všech druhů, což bylo ze strany občanů přijato jako rozšíření služeb knihoven. Není důležité, zda občanské informace jsou k dispozici v samostatném informačním středisku, oddělení nebo v půjčovně. Podstatné je, že oblast občanských informací přerůstá rámec kultury, kam jsou veřejné knihovny tradičně zařazovány. Poskytování občanských informací může pomoci při změnách života populace lokality, podpořit zkvalitnění jednotlivých oblastí společenského života vůbec. Občanskými informacemi se veřejná knihovna integruje

do procesů rozvoje nekomerční regionální kultury a přispívá k odstraňování bariér postojů a vztahů veřejnosti vůči sobě a své činnosti.

Zásadní podmínkou zkvalitňování informačních a knihovnických služeb je důkladná znalost demografické struktury místa a regionu umožňující konkretizovat služby a aktivity vůči jednotlivým sociálním skupinám. V této oblasti mají naše veřejné knihovny ještě určitý dluh. Jen málo z nich vyburcovalo stále se snižující procento obyvatel pravidelně využívajících služeb knihoven (pokles od roku 1990 až skoro na 12 %, v roce 1995 už byl určitý vzestup na 13,8 %) k tomu, aby příčiny nezájmu zjistily a analyzovaly. Příčiny jistě nejsou jen v zavedení poplatků nebo v nedostatečné nabídce knihovnických fondů a služeb, ale asi i v tom, že nabídka fondů a služeb se mívá se žádostmi potenciálních uživatelů, z nichž mnozí ani nevědí, že by knihovnu mohli pro svou práci potřebovat. Proto by průběžné zjišťování uživatelských potřeb mělo jít ruku v ruce s nabídkou služeb, novinek a všeho, co knihovna může eventuálnímu zájemci poskytnout (např. nyní už i vstup do Internetu). Kvalitní knihovnické služby budou stále závislé na tom, co může veřejná knihovna nabídnout a to je v současné době pro řadu z nich kamenem úrazu. Co je platné, že knihovna má veškerý fond uložený v počítači, má čárový kód, pracuje v integrované síti a třeba má i vstup do Internetu, když nemá peníze na nákup nových fondů a třeba půl roku nemůže nic koupit. Mezery v knihovnických fondech se doplňují těžko. Zejména u periodik, kdy se ztrácí kontinuita, ale i u odborné a naučné literatury si dobrá profesionální veřejná knihovna nemůže dovolit nedoplňovat. Uživatel tuto literaturu žádá v době, kdy vyšla, důvěru v knihovnu ztrácí a hledá pro své potřeby jiné zdroje. Zřizovatelé, kteří nechápuou veřejné knihovny jako službu obyvatelům, je neodpovídajícími dotacemi odsouvají na místa půjčoven beletrie a dětské literatury. O tom, že si knihovny nemohou na svou činnost v plné výši vydělat, nemá už smysl psát.

Jaké by tedy mohly být trendy vývoje veřejných knihoven. Přes veškeré problémy, se kterým i se potýkaly a potýkají dodnes, zůstávají důležitými kulturními, vzdělávacími a informačními institucemi, jejichž místo a poslání jsou nezastupitelné. Bude pokračovat transformace okresních knihoven na organizace zřizované samosprávou se zachováním objemu tzv. regionálních funkcí pro obyvatele, další knihovny regionu a knihovníky. K rozpadu kooperačních okresních nebo střediskových systémů, tam, kde ještě existují, by mělo docházet s tím, že bude vytvořen jiný model kooperace knihoven (smlouvy regionální knihovny s obecními úřady, nabídka služeb obcím za finanční úhradu apod.), aby nedošlo k poklesu kvality knihovnických služeb na vesnicích. Opět zde můžeme ocitovat Programové prohlášení vlády, které říká o knihovnách velice sporadická slova: „Proces odstátnění kultury započatý v minulém období bude dále pokračovat, zejména se vznikem regionální

samosprávy. Stát hodlá i nadále podporovat síť veřejných knihoven , muzeí a galerií, které jsou významnou součástí osvěty a kulturního prostředí, ale i v této oblasti hodlá posílit úlohu obcí a regionů.“

Rozsah nabídky knihovnických, informačních a kulturních služeb by měl odpovídat stavu společnosti v regionu. Zavádění a využívání výpočetní a další techniky v knihovnách je rychlejší než požadavky potenciálních uživatelů na informace z bibliografických a informačních bází dat, zůstává proto na knihovnicích, jak jim sdělí či je naučí, že se bez informací neobejdou. Problémy veřejných knihoven i jejich další existenci by měl do určité míry vyřešit zákon o veřejných knihovnách, o jehož vydání bychom měli stále usilovat. Sebelepší koncepce knihovnictví jej nenahradí.

KNIHOVNY PRO PRAVOU HEMISFÉRU

Dana Kupcová

Každý jednostranný vývoj vede nutně k deformacím z přebytku na jedné straně a atrofii z neužívání na straně druhé. Pro zdravý vývoj ať jednotlivce či společnosti je nutná rovnováha. Současný vývoj jednoznačně preferuje technokratické pojetí společnosti, protože právě takové pojetí je zárukou pokračování konzumního životního stylu, zaměřeného na soutěživost, výkon a úspěch a ten je zase nezbytným stimulem pro trvalý rozvoj ekonomických aktivit. Přibývá však vědců ze všech vědních oborů, kteří stále častěji a stále hlasitěji upozorňují na to, že cesta tímto směrem již vyčerpala všechny své možnosti a stala se cestou ke globální katastrofě. Přibývá hlasů příklánějících se k alternativnímu vývoji lidské společnosti, založenému na omezení osobní spotřeby, orientaci na duchovní sféru lidského života, tvořivost, kreativitu a využití intuice jako vyrovnávacího elementu k jednostrannému přečeňování analytického racionálního myšlení.

Neurofyziologové zabývající se výzkumem lidského mozku objevili a prokázali, že každá mozková hemisféra plní přesně vymezené funkce. Levá je spojena s analytickým a logickým myšlením a komunikací založenou na matematických konceptech, pravá s holistickým myšlením a celostním chápáním, prostorovými vztahy, kreativitou a pod. Obě hemisféry spolu sice komunikují, ale pracují nezávisle na sobě. Již několik století se pokrok orientuje na výsledky práce levé poloviny lidského mozku, zatímco pravá nachází své uplatnění jen v oblasti umělecké tvorby. Pro přežití lidského druhu na této planetě se jeví stále důležitější obnovení harmonie i v práci mozku. A je pochopitelné, že cesta k této harmonii musí vést přes preferování toho, co bylo tak dlouho zanedbáváno.

Na první pohled se může zdát, že mezi těmito vágními úvahami, které navíc ještě nejsou společností ani obecně uznávány, a situací a perspektivami veřejných knihoven u nás, není žádná souvislost, která by ospravedlnila takto pojatý úvod k zadané problematice.

Dopřejme si ale poněkud troufalou paralelu: hovoříme-li o funkci veřejných knihoven v současnosti a budoucnosti, ozývá se na prvním místě jednoznačně jejich funkce informační. Toto pojetí je již tak usazené ve vědomí odborné veřejnosti, že jeho zpochybnění zavání rouháním. Ale podíváme-li se na celou věc důkladněji, zjistíme, že právě ona preferovaná informační funkce,

související s technizací a automatizací informačních a knihovnických procesů, která je v centru naší pozornosti, je zcela jednoznačně spojena s trendy, ke kterým vede život ovládaný levou polovinou mozku. A právě jen v takových souvislostech se ozývají skeptické úvahy na téma budoucnosti knihy a knihovny v takové podobě, v jaké je známe dnes. Koncepte elektronických knihoven, informačních dálnic, přímého napojení na světové databáze – to je nám prezentováno jako naše jediná možnost pro budoucnost. A my se ji učíme chápat a uznávat, a pokud se v nás občas ozve červík pochybnosti, máme sklon ho potlačovat a obviňovat se ze zpátečnictví a neschopnosti přizpůsobit se požadavkům dneška.

Dovolme si na chvíli rezignovat na svou odbornou prestiž lidí, kteří vědí, která je ta jediná správná cesta pro české knihovnictví, kteří vědí, jak je to v Evropě a v Americe a jak budeme vedle, když je nebudeme následovat a dopřejme si chvíli nezávažného uvažování s použitím právě té pravé poloviny našeho mozku.

Zpochybňovat nutnost informatizace společnosti, širokého přístupu lidí k informacím všeho druhu by bylo bláhové. Pokrok v této oblasti lidské činnosti je nutnou podmínkou pro pokrok ve všem ostatním. Je však opravdu tou nejpravděpodobnější alternativou, že přístup k informacím budou jednotlivcům zprostředkovávat veřejně přístupné instituce? Všeobecně se ví, že zřizování a provozování informačních služeb databázového typu není nikterak levnou záležitostí. Je tedy otázkou kolik knihoven u nás, do jaké míry a za jakou cenu bude moci svým uživatelům nabídnout vstup do velkých veřejně přístupných bází. Další otázkou je, jaké procento potřebných lidí si tyto služby vyžádá právě v knihovně, když vývojové trendy ukazují spíš na daleko širší využití domácích počítačů pro profesní potřeby, protože se předpokládá, že podstatně více lidí bude právě díky výpočetní a komunikační technice pracovat doma. A budou to pravděpodobně především lidé, zabývající se intelektuálními činnostmi, ať už ve vědě, technice, ekonomice či obchodě. A je také víc než pravděpodobné, že informační služby se stanou předmětem podnikání komerčních institucí, které si budou moci dovolit, právě díky svému komerčnímu charakteru, kupovat vstupy do daleko většího okruhu databází. Je tedy možné do jisté míry zprostředkovatelskou funkci knihoven v informačním byznysu zpochybnit. Jistě, knihovny budou mít možnost zprostředkovat určitý okruh informací, protože budou jistě i volně přístupné veřejné báze, ale ty budou volně přístupné asi také každému. Obávám se, že než české knihovny stihnou vybudovat potřebné informační dálnice, silnice a pěšinky na takové úrovni a v takovém rozsahu, aby to podstatně změnilo jejich základní funkce, bude otázka přístupu k informacím technicky vyřešena zcela jiným způsobem.

Zužovat vědomě funkci knihoven – a tady mám na mysli veřejné knihovny s výjimkou SVK, jejichž funkce je třeba dle mého soudu definovat samostatně

– je dle mého soudu nerozumné. A přece se to děje. V koncepčních materiálech, úvahách, nejrůznějších obranných aktech knihoven a knihovníků se setkáváme s pojetím knihovny jako informačního centra, jako jediným pojetím schopným obhájit právo knihoven v městech a obcích na existenci a rozvoj.

Problematika četby a percepce literárního díla a problematika knihovny jako instituce, zprostředkující intelektuální a emoční zážitky, které mohou mít hluboký vliv na formování osobnosti, hodnotových orientací, komunikačních schopností, míru sociální adaptability jednotlivce a další aspekty vývoje lidských bytostí, které budou pravděpodobně víc než míra informovanosti rozhodovat nejen o směru cesty, ale o samotné existenci lidstva, tyto otázky jakoby zcela zmizely ze zorného pole zájmu knihovníků. Vlastně zmizely. Nikdy se do něj u nás nedostaly, rozhodně ne v takovém rozsahu, jaký by byl úměrný jejich důležitosti. Ideologické pojetí funkce veřejných knihoven, které mimochodem bylo postaveno právě na pochopení a zneužití schopnosti literatury ovlivňovat myšlení a cítění lidí, bylo nahrazeno pojetím informačním dřív, než se kdokoli stačil postavit na obranu samozřejmých a přirozených funkcí, které knihovny řadí mezi tradičně nejvyužívanější kulturní instituce. Instituce, které jsou vyhledávány zcela spontánně všemi věkovými, vzdělanostními i sociálními skupinami obyvatel. Dovolují si postavit se na obranu této základní a přirozené funkce, kterou je půjčování knih a povídání si o nich a troufám si tvrdit, že tato funkce je pro většinu lidí, ať už do knihovny chodí nebo ne, tou zdaleka nejdůležitější a to nejen dnes, ale i do budoucna. Dovolují si tvrdit, že knihy nepřestanou být pro lidi důležité ani v očekávaném a obávaném 21. století, nazývaném se zbožnou úctou, obdivem i strachem stoletím informací a informační revoluce. Troufám si tvrdit, že lidé se nebudou chtít rozloučit s knihami stejně, jako se nechtějí rozloučit s divadlem, hudbou, obrazy. Nebudou se s nimi chtít rozloučit proto, že jim slouží mimo jiné jako nenahraditelný zdroj prožitků a pocitů. Četba a získávání informací se stanou zcela oddělenými a odlišnými kategoriemi lidských aktivit. To rozhodně. Dokonce si troufám tvrdit, že emoční prožitky zprostředkované vnímáním uměleckého díla budou pro lidi stále důležitější, jako jedny z mála bezprostředních prožitků neprezentovaných prostřednictvím technických médií. Není to konec konců jen můj názor. Robert Jungk ve své esejí Pohled do budoucnosti, kterou můžete najít na posledních stránkách Kroniky lidstva, uvažuje o tom, že až kniha, díky vývoji informačních technologií, přestane být jako nosič informací předmětem zájmu ekonomie a moci, nejen že si udrží své místo, ale dokonce si ho upevní. V ní totiž dostane možnost projevu pravá strana mozku, počítači a následnými technologiemi zanedbávaná, působit proti jednostranné deformaci duchovních schopností lidstva, které ke svému přežití potřebuje i to nevypočitatelné.

Přijmeme-li tento názor jako východisko svých úvah pro koncipování

tváře veřejných knihoven, pak stěží budeme moci pominout fakt, že zachová-li si kniha i v budoucnosti svou funkci nositele nejen poznání, ale i zdroje emotivních a duchovních prožitků, a že tato její funkce dokonce nabude na významu, budeme nuceni připustit i to, že knihovny, projektované a provozované jako instituce, jejich funkcí je prožitky tohoto druhu zprostředkovávat, mají budoucnost přinejmenším stejně obtížně zpochybnitelnou jako instituce sloužící zprostředkování informací.

Měli bychom asi ve větší míře ctít rozdíl ve vnímání knihy jako zdroje informací a knihy jako umělecké výpovědi a vyvozovat z tohoto rozdílu i zcela konkrétní rozdíly v jejich prezentaci v knihovnách. Pak by nám snad nemusely znít absurdně představy o knihovnách jako tichých a kultivovaných místech s dostatkem prostoru nejen pro knihy, ale i pro lidi, kteří s nimi chtějí strávit chvíli času v prostředí, které je pro takovou činnost motivující a knihovníky, kteří víc než jakoukoliv jinou, hrají v tomto prostředí roli zasvěcených průvodců.

Nejblíže se k tomuto pojetí veřejných knihoven dostávají pracovnice dětských oddělení. Jejich poznatky a snaha reagovat na stagnující až klesající úroveň dětského čtenářství novou orientací práce i novým pojetím charakteru prostředí a atmosféry dětských oddělení je tím nejlepším, co bylo na poli formování nových funkcí veřejných knihoven v poslední době vykonáno, ač tomu věnovali pozornost právě jen ti pracovníci dětských oddělení, které daná situace znepokojuje. Vnímají totiž nejen pokles v kvalitě čtenářství, jeho ohrožení technickými masmédií a spotřební orientací projevující se už i u dětí, ale také často tápavou a neuvědomělou, o to však silnější touhu dětí po komunikaci, sdílení zážitků a prostoru, ve kterém by byly vítanými hosty, pro které má vždy někdo čas.

Orientace na vnímání četby jako emotivního a duchovního zážitku, rozvíjejícího tvůrčí, morální a plném slova smyslu člověčí hodnoty, by však neměla zůstat omezena na dětská oddělení. Měla by se stát základní, veřejně proklamovanou a preferovanou funkcí každé veřejné knihovny. Měli bychom být schopni formulovat na vysoce profesionální úrovni fakt, že veřejné knihovny slouží k půjčování knih všem skupinám obyvatelstva a to že je jejich základní a zcela nezastupitelnou funkcí, protože literatura je jedním z nejmocnějších nástrojů ke kultivaci a humanizaci člověka, což jsou nutné atributy jeho existence, nemá-li zahubit svou činností a jejími produkty sám sebe. Tato a žádná jiná funkce zajistila knihovnám trvalý zájem ne zanedbatelné části obyvatelstva, a všechny další jsou k ní dodatečně implantovány z nejrůznějších důvodů. Nejčastějším důvodem je však náš vlastní nepochopitelný stud nad tím, že existujeme proto, abychom půjčovali lidem knížky, i když je to ne-li jediný, tak určitě hlavní důvod, proč k nám chodí přes 90 % našich čtenářů. Jako by to bylo málo, jako by to snižovalo náš význam a naši prestiž v našich

vlastních očích. Nejenže bez reptání přijímáme, ale snaživě sami vymýšlíme a nabízíme nejrůznější doplňky a vylepšení této základní přirozené funkce, jako by se nám zdálo, že nebudeme-li ji mít přizdobenou oblohou výchovného, ideologického, informačního či jiného – právě obecně uznávaného – společenského poslání, může být zpochybněn nejen náš význam, ale i naše právo na existenci.

Jsem stále víc přesvědčena o tom, že je to právě tenhle kardinální „knihovnický mindrák“, který nám brání vytvořit skutečně kvalitní a dostatečně přesvědčivou koncepci veřejných knihoven, kterou stále citelněji postrádáme, protože bez ní jsou marné naše stesky po větším uznání a respektu těch, kteří rozhodují o naší existenci a podmínkách naší práce.

Zkusme se tedy zamyslet nad teoriemi o funkcích pravé mozkové hemisféry, potřebě rozvíjet její schopnosti u všech lidí tak dlouho a tak důsledně, až se produkty její činnosti stanou stejně obecně nutnými jako produkty činnosti její levé sestřičky, která nám díky naší přebujelé péči, hrozí přerůst přes hlavu.

Nevím, bude-li se nám to líbit. Je to pole neorané a je na něm jen těžko možné používat jako pracovního nástroje nejnovějších technických vymožeností místo výsledků činnosti naší vlastní pravé hemisféry. Navíc zjistíme, odvážíme-li se tímto směrem, že to co potřebujeme nejvíc, nejsou ani tak sítě knihoven vybavené kompatibilní technikou, které jsou jen dalším vývojovým stupněm na cestě od husího brka máčeného v rozpatlaných sazích, jako vlastní tvůrčí potenciál a vzdělání trochu jiného směru než je stávající manažersko inženýrská orientace. Nebo se vám zdá zcela přirozené a žádoucí, že knihovníci veřejných knihoven se lépe orientují ve výpočetní technice a metodách marketingu než literatuře, otázkách mezilidské komunikace a bez uzardění i v oborech tak obecně lidských jako je filosofie a psychologie?

Přijměme tezi, že existence a význam veřejné knihovny ve společnosti i její místo v ní, je dáno významem a funkcí knihy a četby v lidském životě a to dokonce bez ohledu na to, do jaké míry si oficielní představitelé společnosti význam a funkci knihy a četby uvědomují. A začneme budovat a formulovat koncepci veřejných knihoven právě z tohoto místa. Zbavme se potřeby zahalovat ten hlavní důvod, pro který nás denně navštěvují tisíce lidí, matoucími proklamacemi o vlastním významu a možná najdeme i společnou platformu pro vybudování alternativní koncepce veřejných knihoven postavenou na faktu, že lidé k nám chodí, protože si chtějí a přejí číst. Nutné ji potřebujeme. Především sami pro sebe a až v návaznosti na nové sebevědomí, které jejím naplňováním můžeme získat, na argumentaci pro ty, kteří rozhodují o tom, kolik peněz mohou a chtějí do naší činnosti investovat. Dovolila jsem si ve svém příspěvku velmi osobní polohu. Víím o tom a omlouvám se za ni. Je výrazem obav o stav a vývoj českých knihoven, kterým se kdysi

říkalo lidové, aby se oddělily od těch, kterým se do dneška říká vědecké. Jsou to obavy mimo jiné i ředitelky knihovny, která, pokud jde o materiální zabezpečení její činnosti, patří bez přehánění k těm nejpotřebnějším. Ale ani problematičká situace Knihovny města Ostravy, pokud jde o její umístění, technické vybavení, prostředky na provoz a hlavě nákup literatury, nepřevažuje nad pocitem, že situace všech knihoven podobného zaměření se stane daleko problematičtější, nebudeme-li ochotni a schopni překonat dnešní zavádějící pohled na funkci veřejných knihoven novou, humanisticky orientovanou koncepcí, formulující především to, čím knihovna lidem a ne státu nebo obci je a nebude se omezovat na to, jaké technické prostředky ke své práci používá a jakými systémy disponuje.

SITUACE VE VEŘEJNÉM KNIHOVNICTVÍ V NÁZORECH KNIHOVNÍKŮ

Dagmar Svatková

Když jsem se ujímala funkce vést zbrusu nový pracovní tým Svazu knihovníků a informačních pracovníků a to sekci veřejných knihoven, zabývala jsem se poněkud obecněji a důkladněji problematikou veřejného knihovnictví a spolu s přáteli diskutovala o všech dosud formulovaných poznatcích, které byly vzneseny na různých jednáních nebo byly publikovány v tisku. Domnívám se, že jsme v polistopadovém období mnoho nového nevymysleli a i ty argumenty, které máme, jsou málo podloženy konkrétními fakty a důkazy. Navíc jsem si uvědomila, že se těchto diskusí účastní jen jedna skupina knihovníků stále stejných jmen a stále stejných knihoven, že tedy v podstatě neznáme názory ostatních knihovníků - zejména střediskových, městských a místních knihoven. Tyto názory, představy a hodnocení nutně potřebujeme ke své práci. Hlavně proto, abychom byli konkrétnější, adresnější a tedy i fundovanější při formulaci jednotlivých problémů, návrhů na řešení i při jednáních na nejrůznějších úrovních, která jsme vedli a které máme v úmyslu podnikat i v budoucnu. Oslovili jsme proto všechny knihovníky veřejných univerzálních knihoven, aby své názory, představy, poznatky vyjádřili. (Termín „veřejná univerzální knihovna“ zde používám záměrně, abych odlišila veřejné, bývalé lidové knihovny od ostatních veřejných knihoven, zpravidla speciálních. Bohužel současná terminologie našeho oboru nedokáže tyto tak různé instituce rozlišit).

S výsledky tohoto šetření bych Vás chtěla ve svém příspěvku seznámit a dovolím si je konfrontovat, pokud to lze, se svými osobními názory a zkušenostmi. Na doplnění chci uvést, že jsme tyto informace sbírali pomocí dotazníkové akce a zúčastnili se jí knihovníci veřejných univerzálních knihoven ze všech koutů našeho státu. Ve zcela konkrétních číslech to bylo 468 respondentů, t.j. 61 % z celkového počtu těchto knihoven s profesionálními pracovníky. Tedy poměrně velká skupina knihovníků-profesionálů, za jejichž pomoci bychom mohli postupně mnohem účinněji řešit problémy našeho povolání.

Formulace otázek se odvíjela od obsahu diskutované problematiky. Určitou část otázek jsme převzali z průzkumu Jihomoravského SKIP proto,

abychom využili možnosti získat co nejvíce srovnatelných informací.

A nyní už k výsledkům průzkumu. Musím konstatovat, že jsou v jistém slova smyslu velmi zajímavé a poučné, i když kriticky musím přiznat, že jsme od nich čekali mnohem více nových podnětů, zkušeností a poznatků. Poučné jsou proto, že hodně vypovídají také o nás samotných.

První skupina dotazů se týkala potřeby fungování organizačních struktur knihoven tak, jak jsme je s velkým úsilím v minulých letech vytvořili. Naprostá většina našich kolegů se vyslovila pro zachování okresních i střediskových knihoven, včetně zachování všech forem a typů střediskových systémů, jak se v praxi vytvořily. Pochopitelně nás zajímaly i názory na obsah a vykonávání funkcí okresních a střediskových knihoven v současné době. Naprostá většina knihovníků je toho názoru, že se v této oblasti nemusí nic měnit. Jen velmi, velmi zřídka se objevuje v názorech našich kolegů představa smluvního poskytování služeb s pevně stanovenou finanční odměnou.

Proti zachování původních organizačních struktur se vyslovilo necelých 6 % respondentů a téměř stejné procento knihovníků na dotaz neodpovědělo. Všichni jsou ze skupiny menších městských a místních knihoven. Lze tedy usuzovat, že některým našim kolegům pevně provázaný systém nevyhovuje a mohou ho považovat i za brzdu rozvoje knihovny. Zdá se, že tito knihovníci nepotřebují ani odbornou pomoc a pokud ano, rádi si ji smluvně objednají, zaplatí ji a budou sledovat její kvalitu. Nebo je zejména odborná stránka knihovnické práce příliš nezajímá.

Jak by měla být financována veřejná knihovna, jsme se ptali v další části našeho šetření. Knihovníci vybírali ze čtyř alternativ. Jednoznačně zvíťazila ta, ve které je uvažováno s vícezdrojovým způsobem financování činnosti veřejných knihoven. Knihovníci jsou přesvědčeni, že nejlepším řešením je souběh finančních prostředků z rozpočtu zřizovatele a z rozpočtu státního. Takto smýšlí přes 86 % knihovníků. Kromě těch, kteří tuto otázku nezodpověděli (3 %), soudí velmi malá část knihovnické veřejnosti, že pomoci mohou sponzoři, granty, tendry apod.

Následující okruh otázek zjišťoval názory knihovníků na knihovnickou legislativu. Naprostá většina respondentů (90 %) je toho názoru, že knihovnický zákon je potřebný. Často je zdůrazňována nutnost přijmout „dobrý“ knihovnický zákon bez bližšího vysvětlení pojmu „dobrý“. Záporně odpovědělo jen 17 kolegů. Jeden z nich docela trefně - cituji „, ani ne, budou-li jiné zákony dobré“. Ostatní dotazovaní doporučují začlenit knihovnickou problematiku do obecnějšího zákona, který řeší například problematiku celé kultury.

Zjištění názorů na knihovnický zákon bylo jen jednou z částí dotazované problematiky. V dalších otázkách byli knihovníci požádáni, aby podali návrhy na přijetí nových legislativních norem a také návrhy na zrušení zastaralých předpisů. Od odpovědí na tuto otázku jsme očekávali, že získáme celou řadu

argumentů pro zlepšení situace, kterou mnohý z nás velmi kritizuje. Nestalo se tak. Většina dotázaných se totiž vůbec nevyjádřila - celých 73 % - a mne to osobně velmi překvapilo. Co si o takovém výsledku máme myslet? Byla otázka špatně formulována? Znovu jsem ji probírala ze všech stran a dospěla jsem k názoru, že tomu tak není. Proč tedy knihovníci, požaduje-li se na nich zcela konkrétní odpověď, mlčí? Vždyť v soukromých rozhovorech jsou legislativní normy předmětem mnoha kritických slov!

Ti, kteří se odpovědi na tyto otázky nevyhnuli, podali celou řadu návrhů na přijetí nových norem a také na zrušení těch, které naší praxi nevyhovují. Můžeme je rozdělit do několika skupin, podle problematiky i její četnosti. Nejvíce návrhů se týká nových pravidel ustavení a řízení veřejné knihovny i celé sítě knihoven tohoto typu a jejich hospodaření. Podotýkám, že někteří knihovníci problémy zobecnili, jiní vypsali jednotlivé skutečnosti a tak ilustrační příklady jsou obojího druhu. Všichni ale žádají řešit daný problém nějakou legislativní normou, o jejíž právní síle se většinou nezmiňují.

Mnoho našich kolegů se přimlouvá hlavně za to, aby byly vydány zásady transformace veřejných knihoven. Knihovníci dále požadují: přesně stanovit celostátní síť veřejných knihoven, nařídít státní správě nebo samosprávě povinnost zřizovat knihovny a chránit je před zrušením a stěhováním, začlenit knihoven do systému veřejně prospěšných služeb tohoto státu a uzákonit právo občana na informace s knihovnou jako vykonavatelem tohoto práva, přesně stanovit kompetence zřizovatele a knihovny. Dále knihovníci potřebují, aby byla provedena novelizace předpisů o hospodaření veřejných knihoven z důvodu jednoduššího získávání finančních prostředků pro svůj rozpočet a přijetí nových předpisů pro odměňování knihovníků.

Druhá část návrhů se týkala přijetí obecných předpisů, podle nichž by knihovny mohly lépe existovat. Jedná se například o zákon o územních celcích, novelizaci zákona o obcích tak, aby v něm byly cituji „lépe začleněny knihovny“, řešení sponzorování kultury a daňové zvýhodňování sponzorů, změny daňových zákonů apod.

Třetí velká skupina návrhů se týkala knihovnických problémů. Knihovníci nejvíce žádají novelizovat vyhlášky o evidenci a revizi knihovnických fondů, vyhlášku o meziknihovní výpůjční službě a typizační směrnici k výstavbě a přestavbě budov veřejných knihoven. Část knihoven požaduje rozšířit právo povinného výtisku a právo přednostního nákupu zejména specializované literatury až na úroveň okresních knihoven, některé knihovny požadují vytvoření směrnice, určující povinnost nakoupit do knihovny určitý počet svazků na 1 obyvatele v kalendářním roce, zejména literatury speciální.

Návrhy na zrušení legislativních norem podalo jen 6 knihovníků a všechny návrhy se týkaly zrušení dosud platného knihovnického zákona a zejména vyhlášky o evidenci a revizi knihovnických fondů. V této části našeho zkoumání

zazněly názory, které hodnotí situaci trochu jinak. Jejich podstata je v konstatování, že by stačilo jen dodržovat platné zákony a Ústavu České republiky. Podobný názor vyslovuje i jedna smutná knihovna z Jižní Moravy: „bohužel, dodržovat alespoň současné (zákony) nemůže donutit zřizovatele nikdo“.

Můžeme-li si dovolit hodnotit podané návrhy, pak si myslím, že nejnvýstižnější je ten názor, který uvádí, že speciální odborná knihovnická legislativa by se měla odvíjet až od obsahu a formulace knihovnického zákona.

I když odpovědi na tuto část dotazníku bylo málo, přece jen podaly přehled o tom, co knihovníky souží a také jak si představují budoucí řešení. Snad až příliš často zde zaznívá snaha po nekompromisním a jednoduchém řešení, řečeno velmi nezaobaleně, prostě nařídit a zřídit pro veřejné knihovny dostatek existenčních jistot.

Jakou roli by mělo mít Ministerstvo kultury ČR v oblasti veřejného knihovnictví, byla další otázka, která nás zajímala a na níž respondenti vybírali odpověď z předložených variant. Ze shromážděných odpovědí jsme zjistili, že největší počet knihovníků je přesvědčen, že ministerstvo kultury by mělo pouze vytvářet legislativní normy. Takto odpovědělo téměř 39 % všech respondentů. Na druhém místě se umístily odpovědi těch kolegů, kteří si myslí, že ministerstvo by mělo komplexně zajišťovat činnost veřejných knihoven od finančních dotací až po starost o jejich vhodné umístění a vybavení. Tento názor má celých 141 knihoven, t.j. přes 30 %. Odpovědi tohoto znění se objevují téměř ve všech velikostních kategoriích veřejných knihoven, přičemž převládají menší městské a místní knihovny. Tedy ty, jejichž situace je velmi obtížná a svoje postavení v obci musí stále znovu a znovu obhajovat. Představu o metodickém dohledu na veřejné knihovny vyslovilo jen 29 knihovníků. Dalších 20 % odpovědí jednak kombinuje předložené varianty, jednak konstatuje, že by bylo potřeba, aby ministerstvo kultury úzce spolupracovalo s ostatními ministerstvy. Znovu a ještě silněji tady zaznívá tón nutnosti ochránit knihovny před rušením, zejména před neuváženým rušením. Ve východních Čechách je většina knihovníků přesvědčena, že knihovnictví by mělo být řízeno Ministerstvem školství ČR. Poněkud kritický pohled na činnost Ministerstva kultury ČR zazněl v názorech, že tento úřad by neměl jen legislativní normy tvořit, ale měl by být důsledným garantem jejich dodržování.

Další část dotazníku se zajímala o názory knihovníků na proces transformace veřejného knihovnictví. V těchto otázkách je smýšlení knihovníků velmi různorodé, i když odmítání transformace jako naprosto nepotřebného procesu se už objevuje jen zřídka. Rozdílly v názorech jsou asi dány také tím, že obsah pojmu „transformace veřejného knihovnictví“ není dostatečně precizován a každý si tedy může představovat trochu něco jiného. Proto dotazovaní dostali několik možností k vlastnímu posouzení. Na otázku, zda transformaci lze provést jen v podobě změny zřizovatele, kladně reagovalo 8.5 % respon-

dentů, což v absolutních číslech představuje 40 knihoven, zda jen v podobě změn v odborné práci, kladně reagovalo 15 %, t.j. 71 knihoven. Odpověď „obě hlediska jsou nutná“ zvolilo nejvíce knihovníků - 170, t.j.32 %. Jiných názorů jsme zaznamenali celou řadu, ale převážně kombinují už navržená řešení. Knihovníci zdůrazňují potřebu zachovat všechno dobré a osvědčené s ohledem na čtenáře, doporučují dobře zvažovat zejména místní podmínky. Zaznamenali jsme také volání po návratu a k obnovení jednotné soustavy knihoven. Na dotaz, jaká forma je pro provedení transformace nejlepší, odpověděla většina knihovníků, že chce vycházet jen z místních podmínek a místních předpisů. 11 % knihoven požaduje celostátní předpisy, mnoho se jich k tomuto problému nevyjádřilo. Knihovníci takzvaných jiných názorů nepřinášejí žádná nová řešení, ale kombinují nabízené varianty. Důraz kladou na jediný požadavek - transformace musí mít svá pevná pravidla, aby nedocházelo k chaosu a škodám. Zajímavé odpovědi jsme dostali na otázku, zda je potřeba zachovat knihovnu v každé obci. Knihovníci opět vybírali z několika variant. Pro odpověď „ano, všemi prostředky“ hlasovalo 95 knihovníků, t.j. 20,3 % zúčastněných. Pro zachování knihovny jen v místech s větším počtem obyvatel se rozhodlo 19 dotázaných, tedy 4 %, přičemž doporučovali hranici tohoto počtu od 100 až do 2 000 obyvatel. Situaci vůbec neregulovat, doporučuje 70 veřejných knihoven (15 %) a variantu „podle místních podmínek regulovat“ zvolilo nejvíce dotázaných - 167 (36 %). Knihovníci měli možnost, podobně jako v jiných otázkách, vyjádřit názor jiný, případně se nevyjádřit.

Respondenty, kteří se přihlásili k tvrzení, že mají jiný názor, můžeme rozdělit do několika skupin. V první skupině jsou ti, kteří doporučují zavedení bibliobusů, protože knihovnické služby je stále potřeba zajišťovat v co nejširším měřítku. Druhá skupina názorů tvrdí, že situaci nelze nijak regulovat, pokud nebude formulován zájem státu o služby, které veřejné knihovny poskytují. Třetí skupina názorů konstatuje, že o existenci knihovny musí rozhodnout jen a jen zájem jejich čtenářů, čtvrtá se domnívá, že je nejdříve potřeba vyjasnit, za jakých podmínek a kdo je povinen knihovny zřizovat, pátá skupina je toho názoru, že o zrušení knihovny by měla rozhodovat pouze ekonomická kritéria, další poukazuje na to, že veřejná knihovna je součástí historických podmínek vzniku někdejší Československé republiky a jejím zrušením bude hrubě pošlapáno právo občanů našeho státu na informace. Většina respondentů připomíná, že akt zrušení veřejné knihovny by měl být vždy projednán s místními občany.

V této části šetření neobvyklá plejáda názorů a stanovisek našich kolegů naznačuje, že jsme se dotkli velmi citlivých stránek naší profese a také asi toho, že veřejné knihovny (byť by to byly jen „pobočky“) jsou pravděpodobně rušeny bez většího či menšího rozmyslu, bez větších či menších analýz a zkoumání potřebnosti jejich služeb.

Poslední část našeho dotazníku se týkala zjišťování názorů na dva aktuální odborné problémy současnosti.

První z nich, pro veřejné knihovny zcela zásadní, je strategie doplňování knihovního fondu. Dotazovaní mohli volit z těchto stručně naznačených přístupů:

- 1) zásadním kritériem akvizice je jakýkoliv požadavek čtenáře bez ohledu na kvalitu knihovních fondů,
- 2) knihovna by měla mít profil knihovního fondu předem stanoven ve svém statutu, cílem akvizice je nenápadná kultivace čtenáře bez podbízivosti,
- 3) knihovna musí budovat co nejkvalitnější knihovní fondy, mající hodnotu samy o sobě. Statistické ukazatele činnosti knihovny by neměly být sledovány ani hodnoceny. Komerční přístupy v těchto knihovnách nelze připustit.

Z odpovědí vyplynulo, že pro knihovny je nejpřijatelnější strategie číslo 2, která sice přesně vymezuje principy budování knihovních fondů, ale sleduje také potřeby čtenáře a jeho vzdělávání. Tuto variantu zvolilo 174 knihovníků, t.j. 37 %. Na druhém místě v počtu zvolených variant se umístilo první řešení s 84 souhlasnými reakcemi (17.9 %), na třetím místě je, s 82 hlasy, poslední varianta řešení (17.5 %). I v názorech na tento problém mohli knihovníci vyslovit své další a jiné názory. Knihovníci však opět jen kombinovali navržená řešení, přičemž zdůrazňovali, že je třeba přihlížet k typu knihovny (bohužel nikdo nepodal podrobnější charakteristiku termínu „typ knihovny“. Knihovníci mají patrně na mysli velikost knihovny a její funkce). Nejčastěji se vyskytuje varianta, která spojuje požadavek budování kvalitních knihovních fondů s mírnou kultivací čtenáře s potřebou sledovat výkony knihoven prostřednictvím statistických ukazatelů.

Také v druhé otázce, která se zaměřila na problematiku placených služeb, se názory značně liší. Knihovníci v současné době již respektují skutečnost, že ekonomické podmínky nás nutí nebo přinutí zavádět placené služby. Přesto 9 % knihoven trvá na tom, že všechny knihovnické služby mají být zdarma. Na druhé straně názorového spektra stojí ti, kteří tvrdí pravý opak, totiž že tyto naše služby je třeba zásadně poskytovat jako služby placené a to i bez ohledu na jejich kvalitu. Tuto variantu zvolilo 3,4 % (v absolutním čísle 16) knihoven a jejich zaměstnanci jsou přesvědčeni o tom, že jen zavedením placených služeb si budou čtenáři více vážit knih, informací i knihoven. 40 % dotázaných doporučuje mezi službami rozlišovat, některé poskytovat zdarma a jiné platit. 31 % dotazovaných je přesvědčeno, že je třeba rozlišovat nejen mezi různými druhy služeb, ale také mezi různými sociálními skupinami obyvatel.

Z ostatních soudů lze uvést ty, které připomínají naše možnosti zavádět nejrůznější paušální poplatky. Ostatní odpovědi více méně kombinují navržená řešení a nepřinášejí žádný nový postoj k řešení.

Z informací, které jsme dále získali, vyplynulo, které druhy služeb považují knihovníci za služby základní a tedy bezplatné, a které by měly být placené. Zásadně zdarma by mělo být vlastní půjčování, informační služby bez použití techniky (hle jak je práce lidského mozku hodnocena samotnými vzdělanými knihovníky!), kulturně výchovné aktivity pro děti a mládež, besedy, donášková služba pro staré a nemocné spoluobčany. Ty, které by se měly platit, jsou často nazývány službami nadstandardními a knihovníci jmenují rešerše, reprografické práce, náročné informační dotazy a všechny ostatní pracovní postupy, při nichž v knihovnách používáme drahé technické vybavení. Často je ale mezi placenými službami uváděna i MVS.

Dvanáctá otázka se ukázala jako velmi nesnadná. Žádala na respondentech, aby se pokusili formulovat funkci veřejné knihovny pro účely legislativního předpisu. Knihovníci v odpovědi na tuto otázku problém spíše glosovali a připomínali na co na všechno se nemá zapomenout. Velmi často je ve formulacích používán podmiňovací způsob - co všechno by mělo být, by se mělo udělat apod.

Nejvíce se snažili knihovníci ze Severní Moravy a vytvořili několik formulací, se kterými budeme dále pracovat. Jednu z nich si neodpustím zde uvést. Charakterizuje totiž knihovnu z hlediska pocitů nás knihovníků. Takovou bychom ji určitě chtěli mít. Cituji: „aby to bylo místo, kam lidé mohou chodit, když je jim dobře i zle, kde najdou, co potřebují ke svému vzdělání i zábavě v příjemném prostředí a finančně dostupné“.

Závěrečná otázka našeho šetření zjišťovala největší problémy, které knihovníci ve svých knihovnách mají. Všechny odpovědi jsme shrnuli a uspořádali podle četnosti.

První místo ve velkém předstihu obsadil problém, který ke knihovníkům od samotného vzniku knihoven patří. Je to nedostatek vhodných prostor pro knihovny i depozitáře. Na druhém místě je problém špatného technického vybavení a potřeba automatizace knihovnických činností. Pak v rychlém sledu následuje: nedostatek finančních prostředků na nákup knihovních fondů i provoz knihoven, nízké mzdy a s tím spojený nedostatek dobrých pracovníků, vztahy se zřizovateli, podceňování knihovnické práce představiteli státní správy i samosprávy, restituce a stěhování knihoven, transformace knihoven. Na závěr snad dobrá zpráva - 22 knihovníků prostřednictvím průzkumu oznámilo, že nemá žádné starosti. Je jich sice jen hrstka, - 2 % -, ale jsou mezi námi! Provedené šetření jistě prohloubilo naše znalosti o stavu veřejných knihoven v současné době a také naše poznatky o smýšlení knihovníků České republiky. Ukázalo, že máme rádi tradice a zavedené pracovní způsoby. Stýská se nám po jasně daných pravidlech, kdy se nemuselo mnoho přemýšlet a troufám si dokonce říci, že čím méně knihovník dumal, tím mohl být úspěšnější v hodnocení nadřízených. Hůř na tom byl jedině čtenář.

Mám za to, že výsledky průzkumu by každého z nás mohly přivést k zamýšlení nad námi samými, naším posláním i nad entuziazmem, se kterým většina z nás v knihovnách dnes a denně vykonává nelehkou a celkem málo oceňovanou i placenou práci. Přece se ale s tímto konstatováním nesmíříme! Vždyť i na nás záleží, jak bude naše knihovna ve svém okolí působit a tedy jak ji i nás knihovníky bude posuzovat veřejnost. Ta veřejnost, která se učí říkat svým voleným zástupcům, co se z jejich daní platit musí a co ne. Mnoho knihoven už cestu ke svým zřizovatelům, díky právě čtenářské veřejnosti, našlo. Věřím, že jich bude čím dál víc.

MĚSTO KNIHOVNĚ – KNIHOVNA MĚSTU

Alexander Macke – Zdenka Halamková

V úvodu bychom chtěli stručně představit město Mladá Boleslav, známé nejen v naší republice výrobou osobních automobilů. Město vzniklo před více jak tisíci lety na levém břehu řeky Jizery ve středních Čechách. V uplynulých stoletích se významně zapsalo do historie zejména v období od poloviny 15. století do začátku století 17. Tehdy stálo město v popředí kulturního významu celého českého království. Bylo významným centrem Jednoty bratrské – Mladá Boleslav byla nazývána bratrským Římem. Působení Jednoty bratrské se projevilo v duchovním životě města i v architektuře. Některé z tehdejších staveb slouží dnes po rekonstrukcích pro kulturní účely.

Dalším mezníkem v historii města byl rok 1895, kdy založili průkopníci českého motorismu Václav Laurin a Václav Klement dílnu na výrobu a opravu jízdních kol. O tři roky později už vyráběli motocykly a v roce 1905 vyrobili první automobil. V roce 1925 se firma spojila s a.s. Škoda a tím byly položeny základy rozvoje automobilového průmyslu ve městě. V současné době automobilka jako součást koncernu Volks Wagen prochází rozsáhlou modernizací a rozšiřuje výrobu o vozy t. zv. střední třídy.

Rozvoj automobilové výroby měl nezanedbatelný vliv i na rozvoj města. Počet obyvatel výrazně vzrostl zejména v období posledních třiceti let.

Součástí kulturních a vzdělávacích aktivit je i současná Okresní knihovna. Knihovna byla ve městě ještě jako spolková otevřena v roce 1901. Pod svoji správu ji město převzalo v roce 1909 jako „Veřejnou čítárnu a knihovnu královského města Mladé Boleslavi“. Její činnost se postupně rozvíjela a knihovna do roku 1936 několikrát změnila své umístění. V uvedeném roce byla slavnostně otevřena Obchodní akademie. Do budovy této školy byla přestěhována i městská knihovna. K dispozici dostala půjčovnu, studovnu, čítárnu a kancelář.

Již výše zmíněný rozvoj města po 2. světové válce a tím narůstající počet obyvatel se postupně odrazily jak na rozšiřování školy, tak i na rozvoji služeb knihovny. Ve společném objektu nebylo dále možné rozšířit na potřebnou úroveň služby ani jedné z uvedených institucí. Naopak knihovna musela zrušit čítárnu a studovnu, aby mohla rozšířit půjčovnu pro dospělé a pro děti. Od začátku 80. let se proto hledalo řešení pro umístění knihovny. Po několika úvahách o adaptaci různých objektů bylo nakonec přijato rozhodnutí postavit

pro potřeby knihovny novou budovu, navíc s velmi výhodnou polohou v centru města. V té době knihovna už nebyla „úředně“ městská, ale od roku 1951 podle rozhodnutí tehdejšího ministerstva informací a osvěty byl jejím zřizovatelem okresní národní výbor. Ten však sám nedisponoval dostatečnými finančními prostředky na výstavbu a vybavení nové knihovny. Jednal proto s městským národním výborem o možnosti sdružení peněz pro tento účel. Městský národní výbor si byl vědom skutečnosti, že knihovna – přestože názvem okresní – slouží velkou měrou především obyvatelům města. Díky tomuto pochopení byla uzavřena dohoda o společném podílu na výstavbě, vybavení a po otevření i na provozu nové knihovny. Stavba byla zahájena na podzim roku 1990. V červnu roku 1994 byla do užívání veřejnosti předána nová knihovna se zčásti již automatizovaným provozem, se znovuotevřenou studovnou a čítárnou, s nově vybudovaným regionálním informačním střediskem a s rozšířeným počtem provozních hodin .

Tento „společný vklad“ města, okresního úřadu a zaměstnanců knihovny našel odezvu ve zvýšení zájmu o služby, které knihovna poskytuje. Pro příklad uvedme:

od zahájení provozu do konce roku 1995 se počet registrovaných čtenářů zvýšil o více jak 2 200, roční počet návštěvníků o 31 500, počet poskytnutých informací vzrostl více než pětkrát, o 50 000 se zvýšil počet výpůjček .

Situace hlavní knihovny byla tedy úspěšně vyřešena, ale městu starost o důstojné podmínky pro služby čtenářům nekončí. V havarijním stavu je totiž objekt, v němž je největší pobočka knihovny na sídlišti Severní město. Městský úřad proto rozhodl využít pro její umístění část prostorů v dokončované novostavbě základní školy na tomto sídlišti. Od začátku září roku 1995 pracuje v novém prostředí i pobočka na sídlišti, v němž žije cca třetina obyvatel města.

V podmínkách, které město pro činnost vytváří, cítí knihovna jako závazek poskytovat veřejnosti služby stále kvalifikovaněji, v příjemném prostředí a s využitím moderních metod a zvláště různých druhů médií. To znamená mimo jiné nejen zavádění ale i neustálé obnovování příslušných technologií – novou knihovnu se stále aktuální úrovní služeb. Veřejností tu samozřejmě rozumíme i podnikatelské subjekty a nejrůznější instituce včetně samotného městského úřadu.

Výše popsany podíl města na zabezpečení knihovny jako moderního centra informačních, vzdělávacích a kulturních služeb naplňuje myšlenku současné tendence – hlavním garantem na tomto úseku má být obec. I proto se připravuje od začátku letošního roku změna zřizovatele knihovny. Jím se má pro knihovnu s regionální funkcí stát od roku 1997 po 45 letech znovu město.

DĚTSKÉ ČTENÁŘSTVÍ OČIMA KNIHOVNÍKA

Zlata Houšková – Božena Blažková

Nevíme, co si kdo z přítomných sliboval od příspěvku nazvaného „Dětské čtenářství očima knihovníka“. Neuslyšíte nic o čtenářských průzkumech, oblíbených knihách, nic ze statistiky poklesu či vzrůstu počtu dětských čtenářů ve veřejných knihovnách.

Dámy a pánové, dovoluji vám začít citátem: „...ony zmíněné vlašťovky zvěstují nové jaro. Nejen tím, že tam, kde si vzali ideu školní knihovny za vlastní, vytvořili v relativně krátkém čase doslova z ničeho z knihovny moderní informační srdce (a zároveň i cosi jako „informační hřiště“) školy, čímž dokázali, že když se chce, tak to jde ... nabízí se jim spolupráce s veřejnými knihovnami. Ty v současné době často hledají čím vším svému novému zřizovateli, tedy obci, zřetelně prokázat účelnost své existence a význam knihovny pro obec. Jistě tedy i ony budou mít zájem najít způsoby, jak v konkrétních podmínkách obce, města nebo městské části spojit síly a finance, při čemž škola by mohla v profesionální knihovně najít kvalifikovaného partnera. Spolupráce školy a veřejné knihovny by přitom mohla postupně dostat i další rozměr, směřovat mimo výuku, iniciativně zaplňovat často prázdný prostor volného času místních dětí“.

Necitujeme tentokrát žádného významného zahraničního představitele knihovnicko-informační teorie a nás již dávno o několik let předběhlé praxe. Citujeme úvodník Dr. Jeleny Hankové z časopisu Infocus č. 6-7 letošního roku.

Možná také že touto citací bychom v zájmu stručnosti mohly náš příspěvek ukončit. Je v něm totiž řečeno to podstatné, o čem zde dnes chceme hovořit. Jde nám především o to upozornit top management veřejných knihoven na nutnost zabývat se (včas) a intenzivně změnou koncepce dětských oddělení veřejných knihoven v souvislosti s výrazným trendem ke změnám ve školách, resp. ve školních knihovnách.

Klub dětských knihoven SKIP (dále KDK), v jehož zastoupení zde vystupujeme, byl jedním z iniciátorů myšlenky, kterou realizoval Výzkumný ústav pedagogický v Praze: uspořádat cyklus seminářů pro ředitele základních škol (následně pak středních škol) „Školní knihovna – informační centrum jako standard školy“. Úspěšně proběhly semináře v Hradci Králové (spolupráce

s Masarykovou základní školou), v Olomouci (spolupráce s Moravskou zemskou knihovnou v Brně a Okresní knihovnou v Olomouci), v září se navazuje dalšími dvěma v Praze.

Účast ředitelů škol příslušného regionu se počítá na desítky, v Hradci např. jich bylo kolem dvou set. Seminář je veden tak, aby přesvědčil ředitele, že je nutno skončit ve výuce s hromaděním znalostí a zahlcováním faktografickými informacemi a že je třeba vést děti k dovednosti získávat, uspořádat a zpracovávat informace, orientovat se ve zdrojích pracovat s informačními prameny (tradičními i elektronickými), umět získané informace (poznatky) reflektovat. V zásadě jde samozřejmě o změnu v pedagogickém přístupu (a o systémovou změnu v našem školství vůbec), ale, jak je patrné z názvu seminářů, zásadní důraz je kladen na školní knihovnu a její podíl v tomto procesu.

A zdá se, že nezůstane pouze u teorie a zbožných přání. Ne snad že by moderně koncipované školní knihovny náhle jako zázrakem vyrostly ve všech školách, ale jsou – a je jich čím dál víc. Informační centrum Masarykovy základní školy v Hradci Králové by svým technickým vybavením (počítače a multimédia běžně používána žáky školy ke kolektivní i samostatné práci v knihovně) mnohé veřejné knihovně vyrazilo dech. Ale jsou i školní knihovny, kde s daleko skromnějším vybavením excelentně provádějí informační výchovu a výchovu ke čtenářství. Hlavně však je jen otázkou času (domníváme se, že ne tak dlouhé), kdy se v tomto duchu promění velká část školních knihoven a skutečně převezme informační výchovu dětí plně do svých rukou.

Tím se dostáváme k jádru věci, k tomu, proč tak dlouho hovoříme o školních knihovnách na tomto fóru v tématickém bloku „Služby veřejných knihoven“. Tato změna – a znovu opakujeme, že přijde jistě a nikoliv za dlouho – musí být totiž reflektována veřejnými knihovnami jednak v koncepci práce s dětským uživatelem (čtenářem, jednak ve změně forem spolupráce se školami, resp. se školními knihovnami.

Ruku na srdce: víme ve veřejných knihovnách, jak vypadají školní knihovny v našem městě či regionu? Nestalo se náhodou z uzavřených, zaprášených sbírek v kabinetu něco, co budeme časem jen obtížně dohánět? A ne-li zatím, což takhle nabídnout pomoc při budování takovéto knihovny?

- v oblasti akvizice (orientace v sekundárních zdrojích, spolupráce s knihkupci, nakladateli a distributory, vzájemná pomoc při aktualizaci fondu)
- v oblasti metodiky (evidence, zpracování, stavění, výběr softwaru pro knihovnu, zácvik při práci s ním, ev. retrokonverze, konzultace všeho druhu)
- v oblasti předávání a budování kontaktů (odborníci z oblasti knihovnicko-informační, dodavatelé hardwaru a softwaru, nábytku a ostatního vybavení, profesní spolky, kolegiální setkání)

- v oblasti meziknihovní výpůjční služby
- v oblasti odborného vzdělávání
- v neposlední řadě v oblasti vzájemného síťového propojení.

To vše by totiž školy uvítaly.

Jsou veřejné knihovny, které si uvědomují smysl a význam této spolupráce (např. Okresní knihovna v Hradci Králové) a jsou veřejné knihovny které zůstávají v klidu s tím, že jich se tyto změny netýkají. Máme přece větší a pestřejší fond, odborně vzdělané pracovníky, zkušenosti, tradici. A školní knihovny?! Jenže pozor! do školních knihoven začínají nastupovat profesionálové, často navíc s pedagogickým vzděláním (v práci s dětmi velká výhoda proti pracovnícím v knihovnách!), Internet a další síťová propojení umožňují překročit hranice malého lokálního fondu, zkušenosti z práce s novou technikou vlastně také ve veřejných knihovnách teprve získáváme atd.

Nebijeme tentokrát určitě na poplach v hodině dvanácté, jak bývá u nás v knihovnictví zvykem, jen upozorňujeme včas na nový trend. Je proto zatím čas přemýšlet, hledat cesty, měnit tvář dětských knihoven, spolupracovat.

Nabízí se otázka, kam by tedy měla veřejná knihovna při práci s dětskými čtenáři soustředit svou pozornost. I tady se domníváme, že je odpověď nasnadě, byť názory se mohou různit: je třeba se soustředit daleko více na oblast volného času a pokusit se z dětských oddělení veřejných knihoven udělat klubové prostředí v nejlepším slova smyslu. To znamená koncipovat dětské oddělení jako místo, kam je možné kdykoliv přijít nejen pro knihu a informaci, nejen se vzdělávat, ale také poslechnout si oblíbenou hudbu, podívat se přes obrazovku PC co je nového ve světě v oblasti, která mě zajímá, možná si i zahrát nějakou hru, realizovat svého koníčka... učinit tedy dětskou knihovnu alespoň pro část populace tak atraktivní, že nepostradatelnou.

Tato koncepce je akceptovatelná i pro našeho zřizovatele – pro obec. Narůstající problémy v oblasti drogové závislosti u dětí, dětské kriminality, gamblersku a dalších negativních společenských jevů, to vše musí postupně vést představenstvo obcí k podpoře společensky pozitivních aktivit dětí ve volném čase. A dětská knihovna by tady měla stát na prvním místě. (Jinak zjistíme, jako např. v první verzi Úvodní zprávy České republiky o plnění Úmluvy o právech dítěte v letech 1993-1994, že s dětmi pravidelně a intenzivně pracují domovy mládeže a střediska pro volný čas, muzea a galerie, ale žádné knihovny.)

Znamená to ovšem poněkud ustoupit od tradičních a knihovníky tak pečlivě chystaných lekcí knihovnicko-informační výchovy a od vychovávání „malých knihovničků“ (vzpomeňme, kolik dalších znalostí jsme dětem vtlučili do hlavy), vzdělávací a instruktážní akce nahradit setkáními, v nichž se uplatní vlastní aktivita, zájem a tvořivost dětí.

Znamená to opustit přednášky a změnit je v dialog, dát prostor dětem a jejich kreativitu rozvíjet. (Mimoходом zkuste si změřit při pořadu pro děti, jak dlouho mluví dospělý a kolik času dáváme k vyjádření jim!).

Znamená to také koncipovat dětské oddělení veřejné knihovny jinak než oddělení pro dospělé, zcela jinak zde pracovat, provozovat služby, zamyslet se i nad doplňováním vzdělání pracovníků těchto oddělení (zejména doplnění pedagogického vzdělání) atp.

Výhodou pro veřejné knihovny je, domníváme se, velká ochota a vlastní iniciativa „děckařů“ (pracovníků dětských oddělení), ke změnám v obsahu a metodách práce i k vlastnímu profesnímu růstu. Svědčí o ní i vznik Klubu dětských knihoven SKIP v polovině roku 1994, který sdružuje stále více zájemců o nové trendy práce s dětským uživatelem. Klub vznikl spontánně na základě profesního zájmu a za půldruhého roku činnosti se nejen zdvojnásobil počet členů – a trend je stále vzestupný –, ale podařilo se navázat řadu významných pracovních kontaktů (Česká společnost pro podporu a rozvíjení čtenářství CzechRA, Sdružení přátel angažovaného učení (PAU), pedagogické a filozofické fakulty různých vysokých škol aj.) a realizovat množství nezanedbatelných aktivit. Z těch připomínáme především seminář Tvořivá hra, Den KDK v rámci Šrámkovy Sobotky, tvůrčí dílna Pojďme, budeme si číst v rámci festivalu Jičín-město pohádky, pravidelná rubrika v časopise Čtenář, iniciování výše zmíněného cyklu seminářů pro ředitele škol, výzva k akci Čteme všichni, již se zúčastnilo cca 60 veřejných knihoven a již hodlá KDK rozšířit i v r. 1997, tvorba databanky scénářů, námětů a materiálů ke kolektivním akcím pro děti a další. Především však tyto lidé usilují o postupnou změnu tváře dětských knihoven. Velmi dobře si totiž uvědomují, že jak bude dnes vypadat dětské oddělení, tak bude zítra vypadat čtenářská obec veřejných knihoven. Nevychováme-li si totiž čtenáře z mladé generace, budou v příštích letech knihovny zet prázdnotou.

Víme, že řada přítomných ředitelů veřejných knihoven bude soustředěna na jiné, aktuálnější a závažnější (!) problémy ohrožující existenci knihoven právě dnes. Ale co zítra? Víme, že často jsou dětská oddělení v knihovnách odsouvána na vedlejší kolej v zájmu dospělých. Ti přece mohou ovlivnit existenci knihovny, velikost dotací, ti mohou intervenovat či kritizovat. Z tohoto zorného úhlu se jeví dětský uživatel jako ne tak podstatný přívažek. Ale děti jsou děti jenom malou část svého života. Děti jsou budoucí dospělí. Za několik let to budou právě oni, kdo bude ovlivňovat existenci knihovny. Budou-li ovšem vědět, co to veřejná knihovna v obci je. Připomínám v této souvislosti vyjádření jedné rakouské kolegyně, ředitelky velké městské knihovny, která řekla (citujeme ne zcela doslovně) : „U mme v kanceláři nabídnu křeslo kterémukoliv dítěti, jež přijde a něco chce. Já přece nevím, není-li to příští starosta nebo poslanec. Ale on si bude své přijetí u ředitelky knihovny pa-

matovat a bude vědět, jak se zde s občany jedná. Já za deset-patnáct let v knihovně být nemusím, ale knihovna tu rozhodně bude. Já přece pracuji pro ni.“

Tento názor svědčí o demokratickém přístupu ke všem kategoriím čtenářů. Svědčí však také o prozíravosti. A o té je vlastně náš příspěvek.

Odborníci diskutují o tom, zda zůstane tištěná kniha, zda zůstanou „kamené“ knihovny. Názory se různí-od nadšeného jásání nad odsunutím tištěné knihy do propadliště skladů po optimisticky (!) uvážlivé ujišťování, že nejde o konec knihy, „jen“ o rozvoj ostatních médií a změnu postavení knihy jako informačního pramene a zdroje vzdělání, estetického a etického prožitku, rekreace a zábavy. Což je dle našeho soudu poněkud vágní ujištění .

Knihovny (asi) nezaniknou, tvrdí informovaná většina moudrých, jen se musí změnit v usměrňovače, které vědoucně, dovedně, zasvěceně a rychle posílají uživatele via Internet a dalšími informačními dálnicemi či pěšinami tam, kam tento vědomě či podvědomě touží. To je nezvratná a nepochybná pravda.

Možná však půjde ve službách veřejných knihoven dnes také o to přesvědčit nastupující (nejmladší) generaci, že veřejná knihovna může být pro čtenáře – pro člověka – i o hodně víc.

NADACE A VEŘEJNÉ KNIHOVNY

Zuzana Ježková

Exkurze do historie

Není už dne, aby se ve sdělovacích prostředcích alespoň jednou neobjevila nějaká nadace. Ať již jde o pozvání některé významné politické osobnosti do České republiky, ať je to kulturní akce, kterou organizuje nadace, nebo pomoc konkrétnímu člověku nebo skupině lidí v jejich těžké životní situaci. Zdá se, že nadace se staly vcelku samozřejmou součástí našeho života. Je to nový úkaz v naší společnosti? Ale vůbec ne. Nadace, tedy zařízení, jimž se uskutečňuje věnování určitého majetku k obecně prospěšnému účelu mají v Čechách velice dlouhou a bohatou tradici. Jejich počátky můžeme vysledovat již ve 14. a 15. století, kdy církve podněcují zakládání nadací pro charitativní ústavy (především nemocnice a různé útulky), v 17. století přibývají tzv. seminární nadace zřizované převážně šlechtickými katolickými rodinami v různých jezuitských kolejiích. Za Rakousko – Uherska byl v českých zemích největší počet nadací ze všech rakouských zemí, koncem 19. století jich bylo v Čechách něco přes tisíc.

I v Československu v letech 1918 – 39 měly nadace velký význam a existoval jich poměrně značný počet. Nejvíce bylo nadací studentských, které podporovaly na studiích středoškoláky a vysokoškoláky ze sociálně slabých rodin.

Socialistickou etapu našich dějin vydržela pouze jediná nadace, a to Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, založena v r. 1904. Institut nadace byl z našeho právního řádu odstraněn v 50. letech pro svou údajnou „zastaralost“. Vrátil se až zákonem č. 103/1990 Sb., kterým byl novelizován hospodářský zákoník (ustanovení, které zde nadace upravuje, je dnes již neplatné).

Nadace – definice, současné legislativní ošetření

Nadace je účelové sdružení majetku založené k obecně prospěšným cílům, zejména za účelem rozvoje duchovních hodnot, ochrany lidských práv nebo jiných humanitních cílů, k ochraně a tvorbě životního prostředí, zachování přírodních hodnot a ochraně kulturních památek. Současná právní

úprava je pouze obecně zakotvena v §20e odst. 2 občanského zákoníku. Zákon o nadacích, který komplexně upravuje problematiku nadací, nebyl ještě parlamentem přijat a k dispozici je pouze vládní návrh zákona.

Ukázalo se, že snadnost, s jakou nám náš právní řád umožňuje zřídit nadaci s jediným omezením (k obecně prospěšným cílům) má i svou druhou stranu – nárůst „prázdných“ nadací (nadace zde není pojímána jako majetek sloužící k rozdělování na nějaký obecně prospěšný účel, ale de facto slouží jako konto, které je teprve naplňováno). Má to však svůj důvod. Nadšenci, kteří zakládali neziskovou organizaci proto, aby sami vyřešili konkrétní problém a nespolehali na stát, jehož řešení se zdálo v nedohlednu nebo těžkopádné, měli výběr z několika málo právních forem: nadace, občanské sdružení, případně s. r. o. Založit nadaci je z toho nejjednodušší. Nyní, kdy zákonem č. 248/1995 Sb. je umožněn vznik nové právní formy – obecně prospěšné společnosti, je zákon o nadacích, který důsledně ošetří celou nadační oblast, značně postrádán samotnými zástupci nadací.

Uvedené skutečnosti je nutno si uvědomit při vyhledávání nadace jako finančního zdroje pro určitou aktivitu. Z počtu asi 4 500 nadací, které jsou v České republice zaregistrovány, je jen velmi málo nadací, které poskytují granty.

Nadace jako zdroj finančních prostředků pro veřejné knihovny

Zájem zahraničí finančně pomáhat České republice v posledním roce prudce klesl a jsou jasné známky toho, že finanční pomoc směřovaná do ČR se velmi brzy přesune dále na východ. Z pohledu západních zemí se stáváme jejich rovnocennými partnery. Dosud působí v ČR dvojí druh zahraniční pomoci neziskovým organizacím (zde včetně knihovnám), přímá pomoc ze zahraničí (zahraniční nadace přímo poskytuje grant žádající organizaci), druhým typem je pomoc nepřímá, zprostředkovaná českou organizací, která administruje finanční pomoc především zahraničních vlád (např. projekty Phare).

Prostředky z českých zdrojů zdaleka nejsou ještě postačující pro financování neziskových aktivit. České firmy, na rozdíl od mnoha zahraničních – především anglosaských – firem (které většinou mají vypracovanou svou strategii sponzorování), ještě ve větší míře nesponzorují. Příspěvky drobných dárců je každý měsíc naplňováno „Konto Bariéry“. Dalším příkladem nadace, která získává finanční prostředky především od domácích dárců je Výbor dobré vůle – Nadace Olgy Havlové. Nadace jsou také zřizované odkazem majetku soukromou osobou – v minulosti to byl např. Josef Hlávka, nyní tak zřizuje nadaci Václav Havel (Nadace Václava a Olgy Havlových).

V současné době nemá žádná větší nadace ve svém grantovém programu

finanční pomoc veřejným knihovnám, tzn. bylo by velmi obtížné hledat prostředky na provoz knihovny. Vhodnější je adresovat nadacím žádosti o finanční podporu jednotlivých zajímavých akcí knihoven.

Následující krátký seznam má sloužit pouze jako příklad nadací, které knihovny mohou žádat o grant (také u jednotlivých nadací není uváděna celá podporovaná oblast, ale pouze příklad využitelný knihovnami):

Open Society Fund Praha podporuje rozvoj vzdělávání a kultury v ČR, zaměřuje se na podporu intelektuální spolupráce národů střední a východní Evropy, podporuje vydávání nekomerčních titulů a aktivity zaměřené na romskou menšinu.

Pro Helvetia poskytuje finanční prostředky na kulturní projekty, publikace a informační cesty *Konto Bariéry Československé nadace Charty 77* podporuje bezbariérové úpravy budov, ve kterých jsou poskytovány služby široké veřejnosti.

Fond Kanady podporuje programy zaměřené na národnostní menšiny.

European Cultural Foundation věnuje pozornost projektům zabývajícím se kulturní spoluprací mezi východními a západními zeměmi a projektům zaměřeným na kulturní a jazykové menšiny.

The Environmental Partnership for Central Europe finančně podporuje projekty ekologické výchovy veřejnosti, zvláště pak programy organizované ve spolupráci s místní správou a iniciační projekty v oblastech s málo rozvinutým ekologickým hnutím.

Mnohé nadace nepodporují státní (ani obecní) zařízení, nejvhodnější cestou je taková spolupráce s některou nevládní neziskovou organizací (NNO), která by prospívala oběma stranám. To znamená NNO vypracuje projekt, na kterém zajištěním části programu, poskytnutím místností či jinak se účastní také knihovna.

Po r. 1990 ojediněle vznikají také nadace jednotlivých knihoven, většinou se však jedná o legislativní umožnění zřídit konto k podpoře knihovny. Zřizovatelem často bývá i sama knihovna. Financování knihovny prostřednictvím takové nadace nemá velký význam, navíc se nadace v případě přijetí nového zákona o nadacích dostane do problematické situace. Vládní návrh zákona o nadacích určuje jako minimální jmění nadace 200 000 Kč a znemožňuje nadaci podporovat svými prostředky vlastního zřizovatele.

Informační centrum nadací a jiných neziskových organizací

Informační centrum nadací a jiných neziskových organizací působí jako výkonná složka Nadace ICN od r. 1993. Jeho posláním je zvýšit funkčnost a možnosti českých neziskových organizací a podpořit tak všechny iniciativy,

které vedou k naplnění představy o zodpovědnosti samotných občanů za sebe sama a za věci kolem sebe.

ICN buduje knihovnu, která shromažďuje literaturu týkající se neziskového sektoru, poskytuje široký informační servis neziskovým organizacím, ale také informuje veřejnost o činnosti neziskového sektoru jako celku i o jednotlivých nevládních neziskových organizacích (NNO). ICN vydává vlastní publikace zaměřené na praxi neziskových organizací, organizuje školení a stáže pro pracovníky NNO, ale také pro pracovníky státního sektoru, kteří mají bezprostřední možnost ovlivnit činnost neziskových organizací. Pořádá setkání i konference neziskových organizací (jak tuzemské, tak mezinárodní), prostřednictvím svých externích spolupracovníků poskytuje individuální odborné konzultace v oblasti práva, účetnictví, fundraisingu (získávání finančních prostředků pro NNO) a managementu.

Spolupráce Informačního centra nadací a jiných neziskových organizací s veřejnými knihovnami

Spolupráce ICN a veřejných knihoven je příkladem projektu výhodného pro obě zúčastněné strany. Cílem je rozšíření informačních služeb spolupracujících knihoven o informace pro neziskový sektor a pokrytí informačních požadavků NNO přímo v jednotlivých regionech. Spolupráce probíhá v několika úrovních. Ta první – základní – je dána smluvně. ICN podepsalo s 28 okresními, nebo většími městskými knihovnami smlouvu o bezúplatné spolupráci. Na základě této smlouvy dostává knihovna pravidelně aktuální informace pro neziskový sektor, Bulletin96 i všechny ostatní publikace, které ICN vydává. Získané informace knihovna zprostředkovává všem zájemcům v rámci BIS.

Tato základní verze spolupráce je s knihovnami individuálně rozvíjena dle potřeb a možností jednotlivých knihoven i ICN. V současnosti hodláme ve třech knihovnách iniciovat a finančně podpořit vytvoření centra služeb neziskovému sektoru s bohatou škálou aktivit. Očekáváme, že tato centra budou udržovat kontakty s NNO v místě a napomáhat jejich kontaktům mezi sebou navzájem i mezi neziskovým sektorem a státní správou. Dalším úkolem bude spoluorganizování společenských akcí k zviditelnění neziskového sektoru v regionu a kontakty s místními podnikateli a zástupci místních podniků, včetně jejich propojení na neziskovou sféru. S pomocí centra též počítáme při organizování seminářů pro NNO v místě. Při zahájení projektu zajistí ICN ve vybrané knihovně kurz týmové spolupráce, která má za cíl vytvořit v knihovně vhodné zázemí pro start nového projektu. Okresní knihovnu v Olomouci, která již nyní svými aktivitami s NNO v regionu přesahuje smluvně zajištěnou spolupráci, jsme pro její umístění, dopravní dostupnost i vzhledem

k personálním předpokladům vybrali jako vhodného účastníka námi podaného projektu. Čeká nás tedy ještě vytipování dalších dvou knihoven. U všech podávaných projektů, až do jejich podpoření vhodným sponzorem, však není jistota realizace. I to patří k financování pomocí grantů nadací. Počítat i s tím, že někde neuspějete, a vědět kam se obrátit dál.

Vraťme se však k tomu, co již probíhá. Pro pracovníky knihoven, kteří poskytují informační služby pro neziskový sektor, připravuje ICN každoročně speciální semináře. Ty nejsou zaměřeny pouze na zvyšování vědomostí těchto pracovníků o neziskovém sektoru, ale také na jejich osobnostní rozvoj. Např. letos byl připraven čtyřdenní seminář na téma komunikační dovednosti, public relations a marketing.

ICN velmi oceňuje rozvíjející se spolupráci s knihovnami a snaží se svými prostředky partnerským knihovnám pomáhat. Ředitelé některých knihoven letos využili nabídky ICN a absolvovali cyklus seminářů připravených speciálně pro ně. Účelem seminářů bylo pomoci ředitelům knihoven vyrovnat se se změněným – tržním – prostředím knihovny. Cyklus se proto skládal z 5 dvoudenních seminářů zaměřených na praktické zvládnutí komunikačních dovedností, řešení konfliktů a zvládnutí stresu, public relations, marketing a fundraising. Finanční spoluúčast knihoven na všech vzdělávacích akcích pořádaných v rámci projektu spolupráce ICN a veřejných knihoven je minimální. V případě seminářů pro pracovníky knihoven poskytujících informace pro neziskový sektor dokonce nese ICN veškeré náklady.

Spolupráce veřejných knihoven a ICN v oblasti poskytování informací pro neziskový sektor je oceňována i v zahraničí jako inspirující a ojedinělé řešení. European Foundation Centre v Bruselu s napětím očekává, jak projekt spolupráce dopadne, aby toto řešení doporučil i pro další země. Doufám, že tím dobrým příkladem zůstaneme. Na úspěšné projekty se i peníze shánějí úspěšně.

INFORMAČNÍ SLUŽBY A NEZISKOVÝ SEKTOR

Marie Svobodová

Informační služby veřejných knihoven patří v posledních letech mezi velmi frekventovaná témata. Dnes je již zcela zřejmé, že knihovník není uživatelem pouze jako půjčovatel knih, ale stal se součástí dynamicky se rozvíjejícího oboru informačních služeb.

Příspěvek na téma informační služby a neziskový sektor přímo navazuje na příspěvek ICN a jeho cílem je seznámit účastníky konference s praktickými zkušenostmi v poskytování služeb neziskovému sektoru.

V podmínkách stotisícového města Olomouce funguje informační síť vytvořena přirozenou cestou potřeby, nikoliv jako výsledek společné a záměrné koncepce. Síť různých institucí a organizací umožňuje občanovi získat nejširší škálu jak informace ryze odborného charakteru, tak občanských informací.

V této informační síti Okresní knihovna zaujala pevné místo.

Knihovna poskytuje služby ve dvou rovinách.

1. poradenskou, konzultační a informační službu v oboru knihovnictví veřejným knihovnám okresu
2. druhá rovina její činnosti je funkce městské knihovny s poskytováním knihovnických a informačních služeb občanům města.

Značná část informačních aktivit knihovny je zaměřena právě na neziskový sektor. Služby jsou součástí činnosti útvaru bibliografie, regionální literatury a informací. Útvar vznikl v olomoucké knihovně již v 70. letech. Okruh činností útvaru se postupně rozšiřoval a dnes rozsah činnosti je zaměřen na celou oblast tzv. velké Hané. Proto projekt informačních služeb pro neziskové organizace realizuje právě tento útvar.

Základem pro rozvoj našich služeb bylo první informativní setkání se zástupci nadace, občanských sdružení, církví (dále bude používán pro všechny organizace termín neziskové organizace). Setkání potvrdilo, že o realizaci projektu je velký zájem a nezisková sféra v okruhu naší působnosti postrádá nejen základní informace o legislativě a ekonomice, ale především o aktuálním dění v této sféře a možnostech napojení na různé grantové systémy.

V následujících měsících neziskové organizace získávaly v knihovně základní informace a členové individuálně konzultovali potřebné otázky.

Samozřejmě prioritní z hlediska knihovnického pohledu je poskytovat neziskovému sektoru fond odborné literatury a to z oblasti řízení, fundraisingu, obecných otázek činnosti neziskového sektoru a aktuálních informací prostřednictvím specializovaných periodik. Velmi žádané jsou i aktuální měsíční informace o dění v neziskovém sektoru, které pravidelně vydává ICN a s nimiž se uživatel může seznámit v naší knihovně. Rovněž adresáře a souborné přehledy, tedy materiály, které umožňují orientaci v možnostech uplatnění a především financování neziskového sektoru patří mezi velmi žádané materiály. Využití těchto databází přivádí do knihovny zájemce z řad neziskových organizací z celého regionu.

Při individuálních konzultacích směřovalo nejvíce dotazů do grantové politiky. Z tohoto důvodu první semináře, které knihovna uspořádala byly semináře k této problematice. Tématem seminářů byl způsob zpracování projektů, podávání žádostí o granty, informace o kontaktních místech grantových agentur, způsobu zpracování závěrečných zpráv. Další seminář byl zaměřen na ekonomiku neziskového sektoru. Samozřejmě knihovna nedisponuje odborným lektorským potenciálem ani finančními prostředky na tuto činnost. Semináře se uskutečnily díky spolupráci s Informačním centrem nadací v Praze a nadací Lotos, zaměřenou speciálně na vzdělávací činnost.

Kombinací individuálních konzultací, vyhledávání potřebných informací v dostupných materiálech a pořádáním seminářů Okresní knihovna svojí službou vyplňuje informační vakuum, které v olomouckém regionu nezisková sféra pocítovala. Velmi pozitivním výsledkem je i návazná spolupráce s dalšími státními i nevládními organizacemi, které pomáhají naše služby rozšířit na co největší okruh zájemců. Zapojení Okresní knihovny do projektu spolupráce ICN s knihovnami vede i k dalším možnostem rozšíření služeb knihovny pro neziskový sektor, speciálně na užší spolupráci s organizacemi, zaměřujícími se na mládež. Avšak možnosti rozvíjet tyto aktivity přesto, že přímo souvisí se základním posláním knihovny, jsou v současné době limitovány finančními a personálními možnostmi knihovny. První období spolupráce s ICN a první zkušenosti s nově poskytovanými službami jsou tedy pozitivní.

Neziskový sektor za uplynulých 7 let existence prošel velmi rychlým vývojem. Dynamika jeho rozvoje vyžaduje neustálý kontakt každé nadace občanského sdružení nebo obecně prospěšné společnosti, s institucemi, které zprostředkovávají nejnovější poznatky. Vzhledem k tomu, že část neziskových organizací, a to převážná část, je postavena na dobrovolné práci, považujeme poskytování informačních služeb v neziskové sféře za velmi pozitivní pro rozvoj celého regionu. Jsme si vědomi, že celá řada neziskových organizací právě díky službám, které jim poskytujeme přešla na profesionálnější formy činnosti a díky kvalitním informacím otevřely se pro jejich působení další možnosti.

VÍCEZDROJOVÉ FINANCOVÁNÍ VEŘEJNÝCH KNIHOVEN

Eva Žáková

Informace nepochybně představují mimořádný a jen částečně využívaný potenciál lidstva. Množství a rozmanitost je odrazem a produktem skutečnosti, o které vypovídají. Svou podstatou jsou neutrální, záleží na způsobu jejich užití. Tomu však nutně předchází vytváření, shromažďování a zprostředkování informací.

V soudobých společnostech existuje řada obdobných, vesměs nízce vzájemně koordinovaných informačních systémů, lišících se v mnoha parametrech. Mnohé z nich projevují zřetelnou tendenci k manipulaci s informacemi, buď v zájmu programového odmítání nebo zužování plurality nebo pod tlakem komerční orientace.

Systém knihovnicko-informačních služeb, podle mého názoru, nehraje například ve srovnání s masmédií ve zprostředkování informací nejdůležitější roli, ale nejdůsledněji naplňuje kritéria svobodného přístupu občanů k informacím. Na rozdíl od většiny svých mladších a dravějších konkurentů jsou knihovny úzce spjaty s prostředím, které je považuje za svoji součást. Pro naplnění svého informačního poslání nejsou veřejné knihovny dostatečně technicky vybaveny, ale snad nejen proto zde převažuje setkávání lidí mezi sebou, bez převahy neosobních systémů.

Česká republika zdědila z minulosti mimořádně hustou síť veřejných knihoven, jejíž vznik je spojen se založením Československé republiky. Její budování bylo od počátku spojováno s demokratizací veřejného života a osvojováním si sebevědomého občanství. Vážnost, připisovaná poslání veřejných knihoven vyznívá z knihovnického zákona, v němž jsou na základě Živného návrhu považovány za „součást vzdělávací soustavy a odtud plyne povinnost vydržovat ji z veřejných peněz“. Veřejné knihovny se spolu se zájmovými sdruženími staly přes veškeré zákruty a peripetie politického vývoje jádrem kulturního života většiny, zejména menších obcí. Jejich postavení dnes, stejně jako v minulosti, přesahuje obvykle zúžené chápanou informační funkci.

V současné době neohrožuje existenci a fungování veřejných knihoven nedostatečný zájem uživatelů služeb, ale ekonomická nedostatečnost zajištění provozu a rozvoje. Tento ekonomický tlak přinutil odbornou veřejnost uvažovat nejen o nesamozřejmosti podpory této veřejně prospěšné služby

a nutnosti racionalizace jejího poskytování, ale zároveň probudil zcela pochopitelné obavy z toho, že nedostatečné uvědomování si významu dostupnosti informací zprostředkovaných knihovnami povede k nesystémovým neuváženým řešením. Případy, které potvrzují oprávněnost této obavy nejsou bohužel ojedinělé. Že nejde o situaci specificky českou, plyne nepřímo z Manifestu UNESCO O veřejných knihovnách z roku 1994, který říká ve své preambuli mimo jiného: „Základními hodnotami lidstva jsou svoboda, prosperita a rozvoj společnosti i jednotlivců. Těchto hodnot mohou dosáhnout pouze dobře informovaní občané schopní vykonávat svá demokratická práva a aktivně se podílet na životě společnosti. Podmínkou jejich konstruktivní činnosti a rozvoje demokracie je nejen přiměřené vzdělání, ale také svobodný a ničím neomezený přístup k vědomostem, myšlenkám, kultuře a informacím. Veřejná knihovna je místní bránou do světa vědomostí a základním předpokladem celoživotního vzdělávání, nezávislého rozhodování a kulturního rozvoje jednotlivců i společenských skupin.“ UNESCO proto vyzývá všechny vlády k aktivní podpoře veřejných knihoven. I když knihovnictví České republiky dosáhlo díky prvorepublikové progresivní legislativě podpořené ekonomickými opatřeními úrovně, která je částí členských zemí zatím velmi vzdálená, neznamena to, že by její vláda neměla brát výzvu UNESCO vážně. Je totiž také poměrně mnoho zemí a zejména těch, ke kterým chce Česká republika v budoucnu patřit, které se k této sféře chovají daleko prozíravěji.

Uvážíme-li, že síť veřejných knihoven je vybudována, že disponuje poměrně kvalitní pracovní silou, která je schopna rozvoje a zdá se, že i učenílivým managementem, který hozen do vody zvládá plavání v neznámých vodách, počet uživatelů služeb veřejných knihoven představuje 1 277 238, tj. 12,5% populace včetně nemluvňat (podle údajů z roku 1995, nejsou zahrnuty výsledky Národní knihovny v Praze a státních vědeckých knihoven), co ještě od státu vlastně očekáváme?

Především zřetelné definování vztahu státu k veřejným knihovnám, které významně přesáhne signalizovaný záměr garantovat pouze několik málo státních vědeckých knihoven.

Dále uznání knihovnicko-informačních služeb za obecně dostupný veřejný statek, projevené legislativní normou, která překoná nezdařený zákon o obecně prospěšných společnostech.

Vláda by měla zřetelně vymezit základní veřejné kulturní služby a rozšířit svůj podíl na jejich ekonomickém zajištění jasnými pravidly.

Možnosti metody pokusu a omylu jsou sice nevyčerpatelné, ale vyčerpávající a její nadužívání málo efektivní.

Jedním z výrazných racionalizačních prvků fungování veřejných knihoven v regionech je integrace některých jejich činností. Tuto fázi podporují ostatně

i „Doporučení IFLA pro veřejné knihovny“, obsažené zejména v páté kapitole. Je smutné, že tento dokument o strategii veřejného knihovnictví poznává většina českých knihovníků teprve deset let po jeho zveřejnění. Ještě smutnější je, že ho zřejmě poznávají pouze knihovníci a že duch jeho obsahu není respektován.

Také v našem okrese a naší knihovně jsme stáli na konci minulého roku před problémem, jak zvládnout důsledky nových rozpočtových pravidel, výrazně omezujících zdroje okresních úřadů, jako zřizovatelů institucí s regionálním posláním. Vedení Okresního úřadu i Okresní shromáždění se důkladně seznámilo s návrhy Okresní knihovny i názory reprezentace obcí. Rozhodlo, že vzhledem k významu knihovnických služeb, ekonomické výhodnosti a pozitivním zkušenostem s kooperativním sdružením veřejných knihoven v okrese K. Vary (10 větších knihoven s profesionálními pracovníky a 52 obecních knihoven s dobrovolnými knihovníky, toto seskupení má společné řízení, personální a mzdovou agendu, část hospodaření a nákup a zpracování knihovnických fondů) nadále zachová toto integrační sdružení knihoven za současného zvýšení podílu jednotlivých obcí na jeho financování. Okresní úřad se zavázal k pokrytí financování mzdových nákladů a odvodů, jako předpokladu zachování kvalifikované pracovní síly, bez jejíž kompetence nemůže systém fungovat. Jednání o podílu jednotlivých obcí na financování provozních nákladů však ponechal na vedení okresní knihovny. Jednání s více než pěti desítkami starostů v okrese byla časově velmi náročná, ale v podstatě potvrdila názor, že dosavadní fungování integrovaného systému veřejných knihoven v okrese považují za prospěšné pro obec a hodlají v účasti na něm pokračovat. Dá se říci, že čím menší je obec, tím vyšší zájem. Zastupitelstva zde v některých případech schválila vyšší příspěvky na účast ve sdružení, než bylo navrženo okresní knihovnou. Naopak složité bylo jednání v Karlových Varech. Okresní město, které na činnost veřejných knihoven na svém území nebylo zvyklé přispívat vůbec, se s novou skutečností smířovalo těžko a jednání o výši příspěvku byla zdlouhavá a únavná. Ale i v tomto případě se podařilo, zejména jasnou formulací smlouvy a přísnou zúčtovatelností příspěvku dovést jednání k úspěšnému konci.

Po uplynutí prvního pololetí jsem absolvovala první průběžné vyhodnocení hospodaření se svěřenými prostředky s představiteli jednotlivých měst a obcí. Jeho výsledky spolu s analýzou vstupů a výkonů umožňují přijmout následující závěry:

- 1) Obecní a městská zastupitelstva chápou začlenění obecní či městské knihovny do integrovaného systému jako výhodné. Výhodu spatřují zejména v ekonomické efektivnosti, odborném vedení, několikanásobně vyšší možnosti využití knihovnických fondů a optimalizaci nároků spjatých s fungováním této instituce pro samosprávu obce.

- 2) Obecní a městská zastupitelstva akceptovala zvýšení požadavku spoluúčasti na financování jako potřebné zejména proto, že určení finančních prostředků je adresné, dobře kontrolovatelné a trvá podíl státní účasti na financování knihovny.
- 3) Úspěšnému výsledku přispěla dlouholetá dobrá zkušenost s fungováním tohoto sdružení a pravidelné osobní návštěvy ředitele na jednotlivých městských a obecních úřadech.
- 4) Respektování názorů a připomínek obcí k fungování veřejných knihoven na jejich území.
- 5) Knihovny v okrese Karlovy Vary, působící v integrovaném kooperačním systému dosahují v rámci České republiky výrazně nadprůměrných výsledků – % čtenářů z obyvatel okresu – 20,14%
% čtenářů – děti 6-14 let – 53,41%

Domnívám se, že námi navržená, OkÚ a městskými a obecními zastupitelstvy podpořená cesta, odpovídající duchu „Doporučení IFLA pro veřejné knihovny“ je sice velmi náročná na organizační a koordinační činnost, ale velmi efektivní a perspektivní.

POPLATKY VE VEŘEJNÝCH KNIHOVNÁCH

Yveta Dejmková

Ve dnech 24. - 26. června letošního roku se pod záštitou jihočeské sekce SKIP a za spolupráce s Národní knihovnou konal seminář „Poplatky ve veřejných knihovnách“. Seminář uspořádala v rámci oslav 100. výročí založení 1. české veřejné knihovny v Prachaticích a 50. výročí poválečného obnovení činnosti Okresní knihovna Prachatice.

K zorganizování semináře nás přivedl názor právníka, se kterým jsme konzultovali nový výpůjční řád okresní knihovny. Většina knihovnické veřejnosti všeobecně známých formulací výpůjčního řádu veřejné knihovny prošla bez připomínek. Problémovou oblastí se ukázala ta část, která pojednávala o „poplaticích za placené služby“ a o „sankčních poplatcích“. Pro našeho konzultanta byl naprosto nepřijatelný termín „poplatek“. Otázkou bylo rovněž určování výše cen za placené služby, především legislativa, na základě které jsou ceny určovány.

Termín poplatků byl nepřijatelný, ale jiný termín, který by vystihoval potřeby výpůjčního řádu a zároveň splňoval požadavky právníka se nám nepodařilo najít. A jelikož se nám zdálo, že stejný problém mohou řešit i jiné veřejné knihovny, obrátili jsme se na Národní knihovnu v Praze – odbor knihovnictví s návrhem, společně vyřešit daný problém a předložit jej na problémově orientovaném semináři k diskusi.

PhDr. Jana Krulišová a Mgr. Ladislava Zemánková připravily a vedly odbornou část semináře. V první části seznámila PhDr. Krulišová s výsledky průzkumu v oblasti cen za služby veřejných knihoven. Přehled cen poskytlo 80 knihoven a z předloženého materiálu PhDr. Krulišové pro informaci uvedu několik čísel. Např. za registraci zaplatí dospělí čtenáři v okresních knihovnách od 30,- do 120,- Kč, děti od 10,- do 50,- Kč, důchodci 20,- až 50,- Kč. U městských knihoven byly částky o něco nižší.

Za informační služby bibliografické a rešeršní se ceny pohybovaly v rozmezí : zadání 10,- až 20,- Kč, cena 1 záznamu se pohybovala od 1,- do 3,- Kč v závislosti na tom, zda byl záznam anotovaný a v jakém jazyce byl zpracován. Za písemné zpracování zaplatí čtenáři cca 5,- Kč za stránku, u ústní informace podle složitosti od 1,- do 5,- Kč.

Z podkladů PhDr. Krulišové dále vyplynulo, že vstupy do databází jsou

obvykle zdarma, případně za cenu 2,- Kč. V případě tištěných výstupů z databázi se ceny pohybují od 5,- do 20,- Kč za stránku formátu A4.

U reprografických služeb, které poskytují většinou okresní knihovny a velké městské knihovny, se ceny s ohledem na formáty pohybují od 1,20 Kč do 5,40 Kč.

Neméně zajímavé informace byly uvedeny v přehledu u sankcí při nedodržení výpůjční doby. Veřejné knihovny v okresních a větších městech účtují u dospělých za I. upomínku od 2,- do 10,- Kč, za II. upomínku 5,- až 15,- Kč, za III. upomínku 10,- až 50,- Kč a za upomínací dopis 20,- až 100,- Kč. U dětských čtenářů jsou ceny zhruba poloviční, u veřejných knihoven v menších městech tvoří asi třetinu z cen větších knihoven.

V případě likvidace škod vzniklých ztrátou nebo poškozením informačních pramenů je obvykle účtována plná cena informačního pramenu a tzv. manipulační poplatek, jehož výše se řídí druhem pramenu. Např. u knih je to 50,- Kč, u CD 100,- a u časopisu 10,- Kč. V případě poškození čárového kódu knihovny účtují od 10,- do 20,- Kč, při ztrátě nebo poškození čtenářského průkazu podle čtenářské kategorie a podle toho, zda byl opatřen čárovým kódem se ceny pohybují od 1,- do 20,- Kč.

Jak se průzkumem ukázalo, není nyní nutné řešit otázku, zda knihovny mají poskytovat své služby za úplatu. Finanční situace knihoven a různé jiné faktory působící na jejich činnost přivedly knihovny k poskytování placených služeb. Podstatné je zjistit, na základě jakých předpisů a vyhlášek ceny určovat a jak ve vlastních předpisech používat odpovídající terminologii.

Problematiku tvorby cen a terminologické otázky řešil příspěvek Mgr. Ladislavy Zemánkové, která uvedla, že z informací Ing. Františka Smrčka, ředitele odboru metodiky tvorby cen z ministerstva financí a z konzultace s právníky vyplynulo, že knihovny mohou své služby poskytovat za úplatu, protože neexistuje žádná právní norma, která by tyto služby uváděla jako bezplatné (např. knihovnický zákon).

Pro veřejné knihovny proto platí zákon č. 526/90 Sb., o cenách v pozdějším znění a vyhláška FMF č. 580/90 Sb., kterou se zákon č. 526/90 Sb. provádí. Podle tohoto zákona nepatří ceny služeb veřejných knihoven do kategorie cen regulovaných, jsou to ceny volné, tudíž ceny smluvní. Tomuto odpovídá i konstrukce cen, která je rovněž volná.

Pro veřejné knihovny z toho vyplývá, že ceny za jejich služby jsou ceny sjednané dohodou (§ 2, odst. 2 zákona č. 526/90 Sb. - sjednávání cen) a také povinnost mít ceník služeb, který musí být viditelně zveřejněn (§ 13, odst. 2 zákona č. 526/90 Sb. - označování zboží cenami). Každý čtenář musí mít možnost se s ceníkem seznámit, ceník je součástí výpůjčního řádu a čtenář svým podpisem na přihlášce stvrzuje, že je s ním seznámen. Stejným způsobem musí být čtenáři informováni i o všech změnách v oblasti cen.

Při nesplnění této podmínky vstupuje do hry ještě jeden zákon a to zákon č. 265/91 Sb. o působnosti orgánů České republiky v oblasti cen, ve znění pozdějších změn a doplňků. Na základě tohoto zákona provádějí kontrolu cenových předpisů cenové kontrolní orgány, t.j. finanční úřad, okresní úřad nebo obec. Při zjištění nedostatků, tj. např. i nedostatečné zveřejnění ceníku, může následovat pro knihovnu finanční postih.

Uvedený zákon č. 265/91 Sb. může mít pro knihovny ještě jeden dopad, a to ten, že na jeho základě mohou ceny služeb regulovat cenový orgán nebo místní orgán, tzn. ministerstvo financí ČR, finanční úřady, okresní úřady a obce, což jsou pro knihovny příslušní zřizovatelé. Proto knihovny, které nemají právní subjektivitu by měly zpracovat návrh na ceník služeb a předložit jej svému zřizovateli ke schválení.

Zvláštní kapitolou je meziknihovní výpůjční služba. Je to jediný druh služby, pro který existuje právní předpis, který říká, že tato služba je služba bezplatná, pouze poštovné za odeslání knih hradí knihovna, která knihy odesílá. Tímto předpisem je vyhláška č. 51 ministerstva školství a kultury ze dne 25.6.1963 o evidenci knihoven jednotné soustavy, o meziknihovní výpůjční službě a o přednostním právu knihoven při získávání literatury, časopisů a jiných sbírkových materiálů. Snahy o převedení MVS do oblasti placených služeb vycházejí z finanční situace knihoven.

Veškeré dosud uvedené informace se týkaly služeb, které knihovny poskytují na základě své hlavní činnosti. Pokud jsou za úhradu poskytovány služby jako vedlejší, tj. hospodářská činnost, musí již být ceny kalkulovány a veškeré podklady potřebné ke stanovení ceny musí být archivovány a musí být respektovány předpisy pro hospodaření rozpočtových a příspěvkových organizací (např. vyhl. MF ČR č. 205/90 Sb. o hospodaření s rozpočtovými prostředky státního rozpočtu ČR a o finančním hospodaření rozpočtových a příspěvkových organizací ve znění pozdějších předpisů).

S cenami služeb souvisí i výše sankcí za ztráty nebo poškození informačních pramenů. Zde se knihovny řídí příslušnými ustanoveními Občanského zákoníku, oddílý odpovědnost za škodu a způsob a rozsah náhrady. Tuto část podle mého názoru není nutné více rozebírat, protože již v minulosti se při tvorbě výpůjčního řádu z Občanského zákoníku vycházelo (Občanský zákoník – úplné znění, jak vyplývá z pozdějších změn, doplnění a úprav č. 47/92 Sb.).

Na závěr svého příspěvku se vrátím k tomu, co vedlo k zorganizování semináře, t.j. otázka terminologie – poplatky či ceny, pokuty nebo sankční poplatky?

Jak jsem uvedla v úvodu, je používání termínu poplatky ve veřejných knihovnách nevhodné. § 1 již uváděného zákona č. 526/90 Sb. o cenách uvádí

definici ceny, v Malé právnícké encyklopedii¹ je uveden výklad termínu poplatek.

Cena = peněžní částka sjednaná při nákupu a prodeji zboží nebo vytvořená pro oceňování zboží, dalšího majetku a majetkových práv k jiným účelům.

Poplatek = platby, které jsou fyzické a právnícké osoby povinny platit v souvislosti s činností příslušného státního orgánu, vyvíjenou z jejich podnětu nebo v jejich zájmu a v dalších zákonem stanovených případech.

Uvedené výklady obou termínů jsou myslím dostatečné k tomu, aby se ve výpůjčních řádech veřejných knihoven již termín poplatků neobjevoval. Jednoznačně lze říci, že knihovny nejsou státními orgány a tudíž nemohou vybírat poplatky. Proto je vhodnější uvedení termínu ceny služeb nebo smluvní ceny služeb a v případě dřívějšího termínu sankční poplatky termín smluvní pokuty.

K přípravě semináře vedla zdánlivá maličkost – použití vhodného termínu ve výpůjčním řádu jedné okresní knihovny. Během přípravy se ukázalo, že otázka placených služeb ve veřejných knihovnách není vůbec jednoduchá záležitost a že je nutno se velmi dobře orientovat v oblastech pro knihovníky vzdálených, jakými jsou finanční předpisy, zákony a vyhlášky. A že se rozhodně vyplatí i základní vnitřní normy knihovny konzultovat s odborníky v oblasti práva a financí. Své opodstatnění bude jistě mít i metodický materiál, který odbor knihovnictví Národní knihovny v Praze v nejbližší době k této problematice zpracuje.

¹Malá právnícká encyklopedie. 1. vyd. Praha, LINDE 1994. 218 s.

INFORMATIKA A INFORMAČNÍ ZÁZEMÍ ŠKOLY

Zdeněk Jonák

Oblast vzdělávání je těsně spojena s komunikací poznatků téměř ze všech oblastí lidského poznání. Při současném tempu rozvoje poznatkové základy je zřejmé, že škola nemůže žákovi poskytnout encyklopedickým způsobem všechny poznatky, k nimž poznání dospělo.

Absolvent základní a střední školy by si měl do života odnášet vědomí spojitosti poznatků ze všech oblastí skutečnosti a schopnost orientovat se ve světě informací.

V současných vzdělávacích programech (Obecná škola, Občanská škola, Základní škola) se tyto skutečnosti reflektují. V protikladu k přístupu, který zdůrazňuje význam paměťově registrovaného učiva, je v těchto projektech položen důraz na rozvíjení osobnosti žáka, na jeho tvořivý přístup k řešení problémů a na zlepšení jeho orientace ve světě.

V období informatizace společnosti přestává být aktuálním způsob výuky, přesycující žáka vědomostmi, které v praktickém životě neuplatní, a které jsou často přítěží při přijímání informací nových a nezbytných.

Informatika jako předmět výuky ve škole nese dosud stopy svého vzniku ve sféře techniky a vědních oborů s ní spojených – sdělovací techniky, kybernetiky, teorie systémů ap. Informatika se jako volitelný předmět na základní škole a jako povinný předmět na některých středních školách orientovala dosud převážně jen na práci s výpočetní technikou.

V souvislosti s novými poznatky ve společenských vědách, které se opírají o výsledky poznatků o mozku vzniká i nový pohled na možnosti a limity osobnosti mladého člověka při absorbování poznatků. Informatika jako obor, který se zabývá zákonitostmi vzniku, zpracování a využívání informací, akceptuje zjištěné výsledky a snaží se saturovat jako průřezový předmět, jehož poznatky a metody by měly umožnit omezení potřeby paměťové registrace neúměrného množství poznatků, které lze dosáhnout např. s využitím příslušných informačních zařízení a institucí.

Nový přístup k práci s informacemi vychází ze zjištění, že absolventi škol nevystačí trvale s vědomostmi a dovednostmi, které získali ve škole, ale že hodnotnější než suma neuspořádaných poznatků je získání metodiky, návyku, jak tyto informace rychle a spolehlivě získat v dostupných infor-

mačních pramenech. Ideální je mít tyto informační prameny přímo na místě svého pracoviště, tj. v budově školy.

Výzkumný ústav pedagogický v Praze vzal v úvahu tyto skutečnosti a nové přístupy k informatice a podpořil je následujícím způsobem:

A. Přízpůsobením vzdělávacích standardů a učebních osnov potřebám soudobé informační společnosti.

Od nového školního roku vstupují do života projekty, v nichž se přístupům k výuce informatiky dostává vyšší míry volnosti. Nyní záleží převážně na tvořivé iniciativě učitele, jak se s nabízenými alternativami vyrovná.

Od 1. září 1996 se základy práce s výpočetní technikou, seznámení s algoritmizací a programováním vyučují v 6. až 9. ročníku ZŠ v povinném předmětu Praktické činnosti, který nahrazuje dosud volitelný předmět Informatika. Předmět Informatika pokračuje dále jako předmět volitelný, jehož cílem je umožnit žákovi rozvinout dovednosti a znalosti získané při práci s výpočetní technikou při řešení praktických problémů jak ve škole, tak mimo ni. Žáci by se v tomto předmětu měli:

- Seznámit s významnými informačními zdroji a institucemi. Získat představu o hodnotě (subjektivní, tržní) informace a informační činnosti.
- Naučit se pracovat s textovými a faktografickými informačními systémy (klasické a fulltextové databáze).
- Naučit se pracovat s tabulkovými procesory a ovládnout operace s čísly.
- Připravit se na práci s Internetem.

Takovýto posun ve znalostech oboru a předmětu informatika předpokládá ovšem uskutečnění jistého posunu ve výuce informatiky na středních školách a gymnáziích.

Tento požadavek se promítá ve Standardech vzdělávání ve čtyřletém gymnáziu (viz Věstník MŠMT ČR, roč. LII, sešit 4, duben 1996). Zde se vedle prohlubování dovednosti manipulace s výpočetní technikou klade důraz na osvojení nezbytných teoretických znalostí, které se požadují od informatika-profesionála, tj. schopnost orientovat se v množině významných informačních zdrojů jednotlivých oborů, schopnost uplatňovat roli zprostředkovatele informací v týmu odborníků, schopnost získat základní technické znalosti o hardware a software počítače, vyznat se v odborné terminologii oboru. Analogický posun k vyšší kvalitě výuky informatiky se předpokládá i na vysokých školách.

B. Podpořit úsilí ředitelů škol o vytvoření informačního zázemí školy.

S využitím informačního prostředí školy by měla škola docílit u žáků znalosti a návyky, které na ně bude klást po ukončení studia informačně vyspělá společnost.

VÚP v Praze se snaží podpořit výše uvedenou myšlenku formou seminářů, které nesou název „Knihovna jako standard školy“. Semináře se pořádají samostatně pro základní i střední školy a uskutečňují se v jednotlivých regionech České republiky. Zatím se realizovaly 3 semináře: První dva pro základní školy v Hradci Králové a v Praze, třetí pro střední školy Olomouci. Další semináře se předpokládají v Praze, Frýdku-Místku, Táboře.

Cílem těchto seminářů je v první řadě poskytnout ředitelům škol informace o řešení legislativních, finančních a odborných problémů spojených s vytvářením informačního centra školy. V druhé řadě jde rovněž o to upozornit kompetentní orgány na skutečnost, že potřeba posílení informační struktury školy je v době vytváření informační společnosti naléhavá, a že jejímu řešení by se měla věnovat pozornost.

Součástí zmíněných aktivit byla i dotazníková akce, jejímž cílem bylo zjistit, jak se školy staví k následujícím otázkám:

- Existence a fungování knihovny ve škole
- Spolupráce školní a veřejné knihovny
- Status knihovníka a provoz knihovny
- Zájem o rekvalifikaci pracovníka knihovny

Vyplněné dotazníky poslalo téměř 500 škol. Z průzkumu vyplynulo, že většina škol nevládní knihovnu, která odpovídá požadavkům vyspělé informační společnosti. Znamená to, že informační zdroje neexistují v dostatečné míře nebo nejsou pravidelně dostupné. Knihovna není ve většině škol řízena profesionálním knihovníkem. Z finančních důvodů si škola nemůže dovolit profesionálního knihovníka a problémy jsou i s rekvalifikací. (Podrobnější výsledky a interpretace budeme publikovat).

Z dosavadních zkušeností získaných dotazníkovým šetřením i přímými kontakty se školami jsme získali určitou představu o přístupu škol k výuce informatiky i o postoji ředitelů, učitelů i knihovníků k úloze informačního střediska ve škole.

Z hlediska postoje k problematice informatiky lze ve školách odlišit dva rozdílné přístupy:

První přístup je charakteristický snahou nezůstat příliš pozadu za vývojem výpočetní techniky a informačních technologií ve vyspělých zemích a dosáhnout u svých žáků dovedností rovnocenných s dovednostmi žáků těchto vyspělých zemí. Školy s tímto přístupem mohou poskytnout obrovské perspektivy nejen svým žákům, ale i dospělým, kteří se mohou v prostředí školy seznámit s technologiemi, s nimiž nepříjdu jinde do styku. Tyto školy si mohou dovolit například i výměnné stáže se školami v zahraničí, protože mají co nabídnout. O nejlepších absolventech tohoto typu škol lze předpokládat, že splní požadavky, které na ně budou klást pracoviště vybavená špičkovou

technikou. Školní knihovnu koncipují tyto školy jako multimediální pracoviště vybavené výpočetní, komunikační a reprodukční technikou.

Druhé pojetí informatiky představuje směr vzdělávání, který usiluje o určité zmírnění dopadu vlivu nových technologií ve prospěch zachování tradičních, užíjme slova „humanitních“ hodnot. Nová zařízení a technologie se tyto školy snaží chápat jako pracovní prostředek, nástroj a důraz kladou spíše na obsah textů, které tato zařízení zprostředkovávají. Informace, vědomosti považují za hodnotu samu o sobě. Školní knihovnu využívají převážně k rozšíření čtenářských a kulturních zájmů.

Uvedené přístupy představují extrémní případy. Cílem našich seminářů je nalézt střední, optimální model fungování informačního centra i způsobu výuky informatiky na škole. Stručně řečeno jde o takové pojetí informatiky, které klade důraz na schopnost manipulace s výpočetní technikou, ale současně podporuje v mladém člověku schopnost získané dovednosti a znalosti dále tvořivě rozvíjet jak pro dosažení lepší orientace ve stále složitějším světě informací, tak při řešení svých osobních i společenských problémů. Prostředí školní knihovny se v tomto pojetí může stát místem, kde se student seznamuje s novými technologiemi a informacemi, ale i prostředím, kde si lze vypracovat školní úlohy, trávit volný čas i uspořádat kulturní pořad.

VEŘEJNÉ A ŠKOLNÍ KNIHOVNY – KONKURENCE, SPOLUPRÁCE, RŮZNÉ CESTY?

Jana Nejezchlebová

I. Ohlédnutí na spolupráci veřejných knihoven se školami (a školními knihovnami)

Spolupráce škol a veřejných knihoven je samozřejmostí, oboustrannou nezbytností. Škola vychovává vzdělané lidi na různých úrovních odbornosti, kteří potřebují knihy, dokumenty, informace. Žák – student je „objektem“ zájmu veřejné knihovny nejen jako současný čtenář dětského oddělení, ale posléze i oddělení pro dospělé, kdy se stává i po ukončení školní docházky či dalšího studia stálým uživatelem knihovny. Měl by se stát. To je snahou školy (vedle specifických učebních úkolů), školní knihovny i veřejné knihovny. Rozvíjet v dětech potřebu četby, potřebu získávat informace, potřebu celoživotního vzdělávání (ať profesního či zájmového).

Spolupráce veřejných knihoven a škol se rozvíjí úměrně rozvoji škol, změnám osnov, vývoji knihoven, knihovnických postupů a metod. Knihovníci sledují osnovy a na jejich základě a po konzultacích s učiteli připravují nabídku nejrůznějších besed, literárních čtení, mluvených bibliografií, povídání o knihách a spisovatelích, setkáních s autory, výstav ilustrací, exkurzí apod. Od 70-tých let velkou část této spolupráce zaujímají tzv. knihovnické lekce doplněné exkurzí do knihovny. Jsou různě nazývány, různě organizovány, knihovny vydávají nejrůznější materiály. Přes veškerou rozdílnost je cíl jeden – pomoci školám, které nemají dostatečné podmínky, naučit žáky pracovat s knihou a orientovat se rychle ve světě informací. Veřejné knihovny v 70.- 80. letech nebyly automatizované, pracovaly výhradně tradičními metodami. Školní osnovy se však začaly postupně měnit a reflektovat (i když nedostatečně) potřebu informační gramotnosti. V roce 1984/85 na gymnáziích do předmětu český jazyk byl zařazen tematický celek nazvaný Základy informatiky (zaměřený na nauku o vědeckých, technických a ekonomických informacích) a koncem 80-tých let (1986/87) byl do osnov včleněn nový učební předmět s názvem Informatika a výpočetní technika (obsahoval informatiku ve smyslu počítačové vědy). Školy na rozdíl od knihoven začaly s počítači pracovat, především však po stránce technické a informační výchova, využívání počítačů pro vyhledávání a získávání informací, se dále opomíjela.

Veřejné knihovny v tomto období pokračují ve svém pojetí informační výchovy v podobě nejrůznějších „lekci“ dál. Začínají se však množit výtky – žáci se v knihovnách učí pouze tradiční postupy a metody, obsah lekcí je příliš knihovnický, lekce probíhají v knihovnách a tím jsou vnímány učiteli jako něco mimo zdi školy a nejsou spojovány s výukou.

A spolupráce veřejných a školních knihoven? Školní knihovny (až na výjimky) byly ve školách dvě – učitelská a žákovská, první knihovna obsahovala slovníky, encyklopedickou a jinou naučnou literaturu pouze pro potřeby učitelů a žákovská knihovna, vedená jiným učitelem knihovníkem byla souborem knih k výuce, doporučené četby, učebnic, beletrie, které byly žákům půjčovány absenčně jako doplněk probírané látky, příp. využívány v hodinách českého jazyka (humanitních předmětů). Na jižní Moravě i v jiných částech republiky bylo dosti knihoven, vedených učiteli, kteří věnovali spoustu volného času a energie na jejich organizaci, na získávání žáků pro četbu, často zde pracovaly čtenářské kroužky apod. Někde se i hovořilo o možnosti převést knihovnu na počítač, vytvořit vlastní program. Spolupráce s veřejnými knihovnami byla zaměřena zejména na odborné poradenství, často praktickou pomoc knihovníků profesionálů při revizích apod., poskytování knihovnických tiskopisů, praktických knihovnických školení učitelů knihovníků. Školy a tedy školní knihovny se stále potýkaly s nedostatkem prostorů a především nevyřešeným a neřešeným personálním problémem (vedoucí knihovny učitel s plným úvazkem).

II. Současnost veřejných a školních knihoven

Veřejné knihovny

Vstupem výpočetní techniky třetí generace, dávající ve spojení s komunikační technikou možnost dálkového interaktivního spojení člověka s uloženými daty, nastala změna ve způsobu práce informačních systémů a tím i ve způsobech poskytování informačních služeb. Automatizované zpracovávání fondů a elektronické výpůjční služby, to je realita většiny velkých (ale často i menších) veřejných knihoven. Knihovny vytvářejí vlastní databáze, umožňují využívat i nejrůznější databáze jiných knihoven či institucí. Výrazně se tedy mění informační prostředí veřejných knihoven.

Školní knihovny

I ve školství probíhá transformace, byl ukončen monopol státu v oblasti vzdělávání, mění se struktura školství, vznikají nové druhy škol. Demokratizace školského systému přináší zvýšený zájem okolí školy o všechny procesy, které se existence školy týkají. Sílí snaha o autonomii škol, je dána možnost vlastními pracovními plány, orientace výuky. Rozšiřuje se nabídka vzdělávacích programů, alternativní přístupy k výuce, práce s nejrůznějšími typy učebnic a především – i když postupný, ale stále výraznější odklon od

verbálně – oznamovacího typu výuky,³⁾ který vede žáky k pasivitě, k samostatné, individuální práci žáků a studentů, kteří se musí připravit na orientaci ve světě, na samostatné rozhodování jak v budoucí profesi tak v soukromém životě. K tomu potřebují informace, podklady, které musí umět zpracovat a vyhodnotit. V žádném vědním oboru není možné zabezpečit, aby absolvování středoškolského příp. vysokoškolského vzdělání poskytlo dostatek informací, které člověk potřebuje v produktivním věku. Informační výchovu tedy nelze ignorovat. Je záležitostí knihovnických a informačních pracovníků, učitelů i rodičů. Každý člověk od dětského věku má právo na informace. Ale jak může toto právo plně a v celé šíři využívat, uplatňovat, když ho to nikdo nenaučí? Výrazné změny v práci škol vytváří tedy i novou tvůrčí atmosféru pro žáky a studenty. Toto prostředí však není úplné bez funkční, dobře organizované a vybavené školní knihovny.

III. Jaká je tedy představa moderní školní knihovny?

Školní knihovna (školní informační středisko) je odborným, studijně pracovním, informačním a čtenářským střediskem pro žáky a učitele školy (def. ze statistiky ŠK).

Knihovna, která respektuje základní požadavky (standardy) knihovnické techniky nejen vytvoří prostředí a vhodné podmínky pro uplatňování informační výchovy ve škole, usnadní práci samotnému knihovníkovi, ale především zajistí orientaci žáků v dalších školních i veřejných knihovnách. Školní knihovna je zdrojem informací i místem, kde se žáci učí praktickým informačním dovednostem, vytváří návyky pro práci s knihou a informacemi, podporuje zájem o vzdělávání a četbu. Právě tato praktická každodenní činnost knihovny ve škole, její podíl na vyučovacím procesu všech žáků, možnost pravidelné práce a studia, činí školní knihovnu nezastupitelnou.

Z didaktického hlediska pomáhá vytvářet dovednosti a návyky v práci s informacemi.

Z hlediska rozvoje osobnosti učitele i žáka vytváří potřebu s informacemi pracovat, vede k aktivnímu přístupu ke knize, k získávání informací, znalostí, z nichž dovede pak žák mít užitek pro sebe i pro své okolí (spolužáky).

Knihovna může plnit různé funkce (záleží na vybavení, materiálně-technických možnostech, prostorových a personálních podmínkách):^{2,4)}

- informační centrum školy
- mediatéka
- odborné pracoviště pro práci s informacemi
- studovna a knihovna
- učebna

Pro začátek, nemá-li škola možnosti takto vybavit knihovnu, stačí:
– dostatečně velká světlá místnost

- jednoduchý nábytek (stolky, židle, regály na knihy)
- knihovní fond
- příjemné prostředí (záclony, květiny, koberec, abychom vytvořili pokud možno prostředí odlišné od tříd)
- klid ke studiu.

Začít pracovat však může knihovna i např. v části vhodně upravené chodby, kde je světlo, stolky, židle a uzamykatelné skříně na knihy.

Organizace knihovny

Moderní školní knihovna by měla být spojená. Tedy jedna školní knihovna, z jejíhož fondu budou čerpat informace a poučení žáci i učitelé. Odpovídá to lépe potřebám výuky, požadavkům na informační výchovu. Nelze opomenout ani ekonomickou výhodnost doplňování dokumentů do jednoho knihovního fondu.

Přístupnost knihovny

Optimální pro práci knihovny je zajištění volného, přímého přístupu k fondům a ostatním materiálům a dokumentům. Knihovna by měla být zpřístupněna učitelům i žákům, kteří zde pracují vedle sebe. To znamená, otevřená co nejvíce hodin v čase před vyučováním, o přestávkách, po vyučování.

Výpůjčky

zajišťuje knihovna převážně prezenční. Je zapotřebí, aby základní část fondu, zejména naučná literatura příručkového charakteru, slovníky, encyklopedie, byla k dispozici kdykoliv, aby se učitelé i žáci mohli spolehnout, že budou mít potřebnou literaturu pro výuku i ke studiu vždy v knihovně. Absenčně by měla školní knihovna půjčovat knihy jen omezeně, především beletrii. Žáci mají možnost využívat služeb veřejných knihoven, které mají obsáhlé a k tomuto účelu budované fondy.

Pracovna

Školní knihovna by se měla stát pracovnou, místem pro tvořivou aktivitu – vyhledávání informací v katalozích, kartotékách, databázích, jejich zpracovávání a správné aktivní využívání ve výuce, při studiu.

Vazba na výuku

Školní knihovna musí mít kontakt s celou školou, s vyučujícími jednotlivých předmětů, zajišťovat jim potřebnou literaturu.

Osobnost knihovníka

Nároky na šíři působení školní knihovny se pochopitelně odráží především v požadavcích na knihovníka. Vedoucí knihovny by si měl:

- a) osvojit základy knihovnické práce, aby byl schopen funkčně a hospodárně, tedy efektivně organizovat a vést knihovnu a plnit odborné povinnosti

vyplývající z jeho funkce knihovníka
Pracovní náplň vedoucího školní knihovny:

1. Řízení a správa knihovny
 2. Doplnování knihovního fondu
 3. Práce se čtenářem
 4. Ochrana knihovního fondu,
- b) získat kolegy učitele pro spolupráci na činnosti knihovny, a to nejen při doplňování fondu, ale také při jeho využívání ve výuce
- c) přinášet nové podněty, náměty na využívání literatury, upozorňovat na možnosti práce s novými typy dokumentů
- d) připravovat po dohodě s učiteli literaturu vhodnou pro jejich výuku, vybrat literaturu na dané téma, případně doporučit další tituly
- e) informovat o knižních novinkách učitele i žáky, upozorňovat je různými formami na zajímavé knihy, časopisy, dokumenty
- f) zajišťovat co největší možnou přístupnost knihovny pro vyučovací hodiny, pro individuální studium a půjčování informačních pramenů pro žáky i učitele.

Propagace a public relations

Co má společného tento moderní termín se školní knihovnou? Public relations v podnicích, společnostech, veřejných knihovnách, ale ve školní knihovně? A proč ne? Public relations to je vytvoření pozitivního vztahu veřejnosti – ve školní knihovně tedy rodičů a přátel školy, okolí školy např. různých podniků, společností, soukromých firem apod. Nezapomeňme však do této skupiny neboli veřejnosti zahrnout vedení školy a kolegy učitele. Získá-li vedoucí knihovny sympatie, podporu ve škole i v jejím okolí, pomůže to velice v práci nejen jemu, ale také celé škole. Knihovna je součástí školy, pomáhá a někdy může mít zásadní význam při vytváření její „image“. Znamená to nechybět u žádné aktivity školy a vždy svým specifickým dílem přispět. Podněcovat zájem veřejnosti, tedy rodičů, pedagogů, žáků, obce či městské části. Knihovník proto potřebuje znát nejen současné potřeby výuky a reagovat na ně, ale měl by být seznámen i s perspektivou školy, jejími záměry, aby včas mohl práci knihovny tomuto vývoji přizpůsobit.

Předpokladem dobré práce knihovny je komunikace, dialog, znalost požadavků nejen pedagogů ale i žáků, studentů. Informovat o práci i problémech knihovny:

- na pedagogických radách
- na setkání s rodiči
- veřejnost např. v *regionálním tisku*

Vizuální působení knihovny:

- vtipné, jednoduché logo (značka) knihovny, které na první pohled symbolizuje knihovnu, stane se pro všechny důvěrně známým a upoutá pozornost,
- uvnitř knihovny přehledná orientace ve fondu a po celém prostoru, jednoduché značení, orientační nápisy, piktogramy
- ve škole, kde se knihovna nachází jasně, výrazně a přehledně hned od hlavního vstupu informovat všechny o tom, že ve škole pracuje knihovna a jak se lze k ní dostat. Pokud není knihovna umístěna na centrálním místě ve škole, musí ji přesto každý zájemce rychle najít a současně se dovědět, kdy je přístupna a kdo je vedoucím knihovny.

IV. Co z toho vyplývá pro strategii spolupráce veřejných knihoven se školními knihovnami (a se školami)?

S postupným nárůstem nově pojatých školních knihoven, informačních center škol či mediátek *se bude měnit spolupráce v koordinaci a doplňování činnosti*. Předpokladem toho však je dobrá vzájemná informovanost o koncepci činnosti knihoven. Náročnější bude pro veřejné knihovny spolupráce se školami, kde stále není partnerem funkční školní knihovna.

Informační fondy. Doplňování knihovnických fondů je jednou z důležitých oblastí koordinace veřejných a školních knihoven. Stejně tak i využívání těchto fondů prostřednictvím meziknihovní výpůjční služby.

Regionální literatura. Školy se více zaměřují na poznávání současného života města, obce, kde děti žijí. Veřejné knihovny zpracovávají regionální tisk formou výstřižků, budují nejrůznější kartotéky a databáze informací o osobnostech, historii i současnosti regionu a z těchto materiálů mohou školní knihovny čerpat, aniž by se samy zatěžovaly jejich shromažďováním.

Čtenářství. Veřejné knihovny mají velké možnosti v naplňování volného času, nejrůznějších čtenářských a zájmových aktivit mladých lidí. Pro školy a družiny připravují besedy, výstavy, setkání se spisovateli a další literární pořady, kvízy a soutěže.

Informační výchova ve veřejných knihovnách bude stále více navazovat na práci školních knihoven, které postupně převezmou aktivitu. Bude to vyžadovat zvýšenou náročnost pro knihovníky profesionály, protože každá škola má knihovnu na jiné úrovni. Přes tyto problémy by měla informační výchova ve veřejných knihovnách respektovat změny ve školství, v metodách výuky, především akceptovat požadavky a potřeby uživatelů – žáků a studentů. Seznamovat je se zdroji informací, s možnostmi jejich vyhledávání, zpracování a využívání a nezatěžovat je podrobnostmi a informacemi, které má znát jen knihovník. Co nejvíce vést mladé lidi k samostatné práci, poradit, vysvětlit, ale dále je již nechat pracovat individuálně. Koordinace a návaznost informační výchovy je nutná jak mezi školami – základní, střední a vysoké školy, tak mezi školami (školními knihovnami) a veřejnými knihovnami. Setkáváme

se s názory profesionálních knihovníků, že dlouholetá usilovná práce veřejných knihoven na úseku informační výchovy nepřinesla očekávaný efekt, že informační gramotnost mládeže je stále neuspokojivá. Je to dáno tím, že až na výjimky byly knihovny osamocené. Exkurzí a lekcí v knihovně tato práce nemůže končit, měl by to být začátek integrované výchovy se zapojením školy – školní knihovny – a doplněný i působením rodiny. Bez každodenního využívání dovedností a návyků, ověřování potřebnosti informací výsledky nebudou. Informační dovednosti a návyky, vlastně informační gramotnost se stává součástí vzdělání.

Poradenství. Odborné konzultace s profesionálními knihovníky veřejných knihoven v oblasti doplňování a organizace knihovnických fondů, při revizích a dalších knihovnických činnostech. Zejména při současných trendech elektronické výměny je potřebné dodržování základních knihovnických standardů.

Vzdělávání. Možnost rekvalifikačních knihovnických kurzů, které organizují vědecké knihovny – Moravská zemská knihovna získala akreditaci MŠMT (obdobně i SVK v Ostravě) – v nichž se učitelé seznámí teoreticko-praktickou formou se základy knihovnické práce.

Organizační řešení. Školy potřebují školní knihovnu, není však podmínkou, že každá škola musí mít svou vlastní knihovnu. V případě výhodnosti, na základě místních podmínek je možné organizační propojení veřejné a školní knihovny. Hlavním kritériem je efektivnost takového spojení.

Závěr

V současné době není ještě stav školních knihoven přes stále se množící výjimky uspokojivý. To však neznamená, že se nebude měnit kvalita spolupráce veřejných knihoven se školami a jejich knihovnami. Veřejné knihovny byly progresivní v 70. a 80. letech, stejně tak mohou pomoci školám s revitalizací a transformací školních knihoven i v období měnící se informační společnosti.

Literatura:

Doporučení pro veřejné knihovny. Praha, Národní knihovna 1995. 97 s. HANZOVÁ, Marie – TURECKIOVÁ, Michaela – VALIŠOVÁ, Alena: **Školní knihovny a výchova k práci s informacemi.** Praha, Ústav pro informace ve vzdělávání 1994. 37 s.

HAUSENBLAS, Ondřej: **Vzdělaný člověk bez znalostí? – Učenost versus moudrost.** Infocus, 2, 1996, č. 6-7, s. 118-119.

RANKOV, Pavol: **Odporúčania IFLA pre školské knižnice.** Školské knižnice, 1996, č. 120-121, s. 5-7.

STÁLE NA SPOLEČNÉ CESTĚ aneb Výchova srdce

Jiří Iliev

„Upadne-li jeden,
druh jej zvedne.
Běda samotnému, který upadne,
pak nemá nikoho, kdo by ho zvedl“.

Kaz 4, 10

My všichni (děti i dospělí) - hledáme, rozhodujeme se, kam jít (hledáme cestu od vzniku myšlenky). Každý pohyb - i sebemenší - je vlastně cestou a počátkem dobrodružství.

S tím souvisí i problém volby - hledání smyslu bytí. Řešením této otázky se zabývá každé dílo - „od hloupého Honzy k sci-fi“.

Tedy v každém díle se objevuje motiv cesty:

1. skutečné v prostoru, která se projevuje navenek pohybem,
2. duševní, při níž prožívá hrdina vnitřní boj. U obou je postaven před problém volby.

Dítě si ověřuje hodnoty, hledá, co je „dobré“ a co „špatné“. Klade rodičům i pedagogům otázku: „Kteří jsou /rozumějme hrdinové v knize, na plátně nebo obrazovce/ hodní a kteří zlí?“

My dospělí jsme postaveni do pozice rádců na této cestě hledání, musíme pomoci a vychovat děti ke správné volbě. Správné rozhodování můžeme prostřednictvím knihovny realizovat buď individuálně radou při výběru („konzultací“) nebo také mluvenou bibliografií a vyprávěním o knize na besedách. Na nich uvádíme nové knihy, připomínáme starší kvalitní tituly a současně tím ukazujeme cestu kladných postav v knihách a dětským čtenářům představujeme příklady hodné následování. Musíme mít neustále na zřeteli, že k nám přichází dosud nedotčené dítě - jsme ve výhodě proti knihovníkům vědeckých knihoven, kam chodí již hotoví lidé. Právě proto na nás spočívá daleko větší (ovšem nenápadná) odpovědnost při formování mladého charakteru.

Na základě zkušeností práce s dětmi i těmi staršími, které jsem měl možnost poznávat, dávám přednost vždy tištěnému slovu než vizuální recepci uměleckého díla (které třeba vzniklo na podkladě literární předlohy).

Před děti (diváky) klade definitivní tvar uměleckého díla a vytváří téměř anticky dokonalé vzory. Tím je i může srážet při uvědomování si vlastní nedo-

konalosti (zejména v období puberty), může v nich pěstovat pocit marnosti, protože se nemohou obecně uznávanému idolu ze seriálu nikdy přiblížit. Současných idolů krásy máme kolem sebe díky televizi až příliš. Je to ovšem krása povrchní (seriál se např. odehrává v laboratorně dokonalém prostředí restaurace, v níž se schází skupinka mladých lidí a vedou nikam nesměřující dialogy - Helena a její chlapci, dalším obdobným cyklem se stal seriál Beverly Hills 90210).

Mladý recipient si neuvědomuje pomíjivost těchto vnějškově atraktivních ideálů - my mu můžeme pomoci naší životní zkušeností: kolik již pamatujeme vln s herci, kteří byli pro svoji popularitu obsazováni do různých rolí. Můžeme si položit otázku jak dlouho jim tato popularita vydržela a jak dlouho zůstali v divácké paměti (např. Rodolpho Valentino, Marilyn Monroe, Jean Marais, Kevin Kostner).

Čtené (v prvních letech života v předčtenářském věku i slyšené) slovo vede nepochybně k většímu soustředění se na duši díla, na jeho vnitřní poselství, rozvíjení a utváření vlastních duševních obrazů. Při vnímání textu dítě směřuje více „dovnitř“ díla než při jeho vizuální a rychle plynoucí recepci. Je všeobecně známa a neustále zdůrazňována možnost se v textu vracet k přečtenému, prožívat některé pasáže znovu a hledat v nich třeba i další významy po prožitých životních zkušenostech.

I když si ani při četbě samozřejmě nemůžeme dělat iluze - také v tomto způsobu recepce mohou někteří čtenáři ulpívat na povrchu, na popisu (je ovšem otázka, má-li v některých knihách čtenář možnost jít po něčem do hloubky).

Současná doba přeje vizualizaci našeho životního stylu obecně a řada sdělení se k nám dostává v piktografických formách, které urychlují příjem informace a ještě více dynamizují naše horečné „probíhání“ životem.

Pro mnohé znamená toto tempo zejména to, že knižní informace jsou jakoby „upovídáné“, příliš mnoha slovy se popisuje to, co obrázek nebo filmový záběr ukáže v souhrnu okamžitě. Bohužel není čas na duši - mnohdy ani v rodině. Díla jsme navykli vnímat rychlým čtením, mnozí absolvovali kurs rychločtení a tak se není čemu divit, že ho mohou aplikovat i na četbu krásné literatury.

Knihovna představuje prohloubení účinnosti rodiny a školy - mnoho společného a krásného (společnou cestu rodiče a dítěte mezi knihy, jejich setkávání nad knihou, předčítání před spaním a vysvětlování vztahů mezi lidmi, spojení s rodinnými zážitky). Za podstatné pokládám rozhodnutí vyjít na cestu za knihou a za ještě podstatnější to, že se na ni vyjde společně.

Připomenu zkušenost z rodinného kruhu - dědečkovou nejoblíbenější knihou byla Remarquova práce Na západní frontě klid a to proto, že dědeček byl těžce zraněným vojákem 1. světové války, které se účastnil ve věku hrdinů

Remarquovy ztracené generace. Maminku jako malou holčičku vedl po válce do divadla na brněnské představení Medkovy divadelní hry Plukovník Švec a četl s ní Langrovu knihu Pes druhé rotý. Tato díla zachycovala to, co sám prožil a osobním svědectvím doporučoval další generaci. 1/

Dobře vyprávěný příběh je pro mladého člověka - nebo malého člověka - důležitější a působivější než sebestřednější vědecká poučka. Život nelze sméstnat do vzorce nebo logicky naplánovat. Připomenu jeden z krásných dodnes půjčovaných románů - Vernovy Děti kapitána Granta. Je to rodinný příběh, jehož myšlenky nezestárly. V jakém stavu je mnoho rodin dnes, není nutno připomínat. Právě proto tato díla tohoto typu stojí za zamýšlení a zdůrazňování.

U Děti kapitána Granta připomenu námět: dva sourozenci hledají taťka, který ztroskotal na neznámém ostrově. Nemají úplné souřadnice tohoto místa. Rigorózně uvažující člověk by řekl - nemám podklady, je malá pravděpodobnost, že ho naleznou, situaci vzdám. Ne ovšem děti a navíc v románu. Nevzdávají se a s pomocí přátel dokáží nemožné. Zdůraznil bych autorův pozitivní přístup ke světu, k němuž by rodiče měli děti přivádět osobním příkladem i prostřednictvím literatury. Myslím si a mám i ověřeno opět z rodinného prostředí, že Vernovy práce jsou stimulující pro dosahování cílů ve skutečném životě bez ohledu na zemi a dobu, v níž jsou čteny. Příklad chlapce Roberta Granta povzbuzuje k naplnění životních cílů s vědomím, že lze na sobě pracovat a dosáhnout zdánlivě nemožného. 2/

I z dalších postav románu a situací si děti mohou hodně odnést do života - spojení lorda, prostých námořníků, bývalého majora, nepraktického vědce Paganela (jedna z nejkrásnějších postav románu) na cestě za ušlechtilým cílem - záchranou lidských životů. Záměr se podaří. Cestou se k výpravě připojuje jihoamerický Indián Thalkáv a další, kteří do pátrání zasahují. Dětem je zde poutavě předkládána solidarita (bez ohledu na sociální postavení), výchova k pomoci potřebným. Tedy to, co ve velké míře nacházíme u dalšího oblíbeného autora K. Maye.

V mnoha životních situacích zvažujeme, co je důležitější. Rozhodneme se pro prospěch a okamžitou výhodu nebo raději budeme mít čisté svědomí, ale zůstaneme chudí? Ze vzpomínek na dobrodružné příběhy, v nichž i hrdina musel volit, máme v paměti vyvrcholení honby za pokladem na Stříbrném jezeře v Mayově slavném románu. Filmový záběr na Cornelovu ruku, která svírá i po smrti zlatou vázu u indiánského pokladu, symbolizuje životní touhu po bohatství, které je někomu nad všechny jiné hodnoty.

Někomu se možná zdá tvorba Karla Maye romantická pro dnešní mladé čtenáře, neaktuální pro současný život, ale ověřil jsem si v práci s dětmi a se studenty, že K. May je autorem živým, oblíbeným a rozhodně vyslovujícím pravdy, s nimiž se mladí lidé ztotožňují. Kdybychom chtěli jen trochu

pochybovat o „aktuálnosti“ Mayových myšlenek, o zbytečnosti jeho apelu na lidskost, stačí pohlédnout do denního tisku. „S menšinami je podle něho /Vladimíra Žirinovského/ nutné naložit tak, jak to provedla Amerika s Indiány nebo Německo se Židy. Pokud se týká Pobaltí, bylo by prý užitečnější tamní obyvatelstvo vyhladit, než přiznat baltským republikám nezávislost“. Tolik z názorů Vladimíra Žirinovského. 3/

Albert Gore k tomuto problému mj. řekl: „Svět nemůže mlčet, když člověk požívající důvěry voličů hovoří o likvidaci lidí“. 4/ Domnívám se, že právě knihy, v nichž se lidé stávají bratry a soucítí s druhými, mohou nejlépe pomoci k utváření názorů, které se stanou protiváhou výše citovanému a s nimiž se jednou dnešní děti budou v dospělém světě setkávat. Budou na ně muset adekvátně reagovat, čelit jim.

I na poli dobrodružné tvorby se rozvinula silná konkurence, vycházející mnohdy z již tradičně oblíbených autorů. Jejich díla jsou nyní souběžně vydávána více firmami (případ K. Maye nebo J. Verna). Jedním z nakladatelství, která se programově a úspěšně věnují edici dobrodružné tvorby, a o jehož publikace je v oddělení dětí a mládeže brněnské Knihovny Jiřího Mahena velký zájem, je (vedle brněnského Návratu s edicí K. Maye) obnovené pražské nakladatelství Toužimský a Moravec. Práce této firmy spočívá na volbě poutavého a kvalitního dobrodružného příběhu ve spojení s výstižným ilustračním doprovodem a v celkovém kvalitním vypravení. Hovoříme-li o dobrodružné literatuře a její ilustraci v širších než jenom poválečných souvislostech, nelze pominout působení Toužimského a Moravece v meziválečných letech. Literatura pro mládež tvořila asi 80 % jejich produkce. Nakladatelství volilo pro svoje edice nejoblíbenější spisovatele dobrodružné literatury a kvalitní soudobé ilustrátory. Charakteristickým ilustrátorem pro několik generací čtenářů dobrodružné literatury se prostřednictvím produkce T a M stal Zdeněk Burian (byl kmenovým ilustrátorem T a M).

Kořeny firmy Toužimský a Moravec (značka Ta M s vyobrazením delfína) nacházíme již v roce 1920, kdy Jan Toužimský obdržel knihkupeckou koncesi pro Prahu XIII. (Vršovice). Byl zaregistrován jako nakladatelství, knihkupectví a antikvariát. Brzy se začal věnovat i nakladatelské práci. V té době pracoval nejstarší představitel tehdejší (a v roce 1990 obnovené) firmy Jaroslav Moravec (1909-1974) ve známém pražském Vilímkově nakladatelství. Oba majitelé pozdější firmy Toužimský a Moravec byli vyučeni v oboru - J. Toužimský se vyučil u firmy Srdce, J. Moravec u firmy dr. F. Bačkovský.

Jaroslav Moravec (1. 10. 1900 v Praze - 31. 10. 1974 v Praze) se vyučil knihkupcem u F. Bačkovského v letech 1915-1918 a pracoval u něho v letech 1918-1920 jako účetní. Současně se pokoušel i o vlastní nakladatelskou činnost edicí Saturn. V ní vydal např. díla E. A. Poea, J. Londona, R. L. Stevenson, A. J. Dawsona, H. H. Ewerse .

Po skončení vojenské služby se stal redaktorem ve Vilímkově nakladatelství (1922-33). V letech 1933-1949 působil jako knihkupec a spolumajitel vydavatelství T a M v Praze. Po r. 1949, kdy se ocitl také v Jáchymově, pracoval od roku 1950 jako hlavní účetní v n. p. Kniha. Po odchodu do důchodu psal knihy.

Publikoval v časopisech Kmen, Červen, Literární rozhledy, Pionýr a ve sborníku Lidé, věci, dobrodružství (1961 a 1964).

Moravcovy práce jsou většinou s indiánskou tematikou a některé příběhy těsně navazují na Mayovo dílo, z něhož některé práce J. Moravec přeložil. V Moravcově tvorbě se objevily také postavy z Mayových děl - Vinnetou, Sam Hawkens, Klekí Petra.

Moravcovi hrdinové, podobně jako postavy Mayových románů, hájí svobodu a odsuzují násilí na původních amerických obyvatelích. Také pro ně je hlavním soudcem jejich jednání svědomí a vyšší (nikoli světská) spravedlnost.

Z autorovy tvorby pro mládež připomeňme např. Válku bez skalpů (román, 1966), Klekí Petra, bílý otec Apačů (povídka, 1969), Zrazený tomahavk (román, 1971), Čtení z kamení (soubor povídek, 1974), Útěk z Onondagy (román, 1994). Prvními dvěma pokračovala a byla završena spolupráce se Z. Burianem. V 70. letech byly v němčině publikovány úryvky česky nevydaného faktografického příběhu Karel May v Praze.

Jaroslav Moravec se ve Vilímkově nakladatelství zaměřil na reklamní texty na knižních záložkách a tuto propagační práci úspěšně prováděl. V době tohoto působení ve 20. letech se poprvé profesionálně setkával také s knihami K. Maye a poznal tehdy i Zdeňka Buriana. Ten se stal později jedním z kmenových ilustrátorů T a M a Jaroslav Moravec s ním nepřerušil spolupráci ani po násilném ukončení práce nakladatelství v r. 1949.

Na sklonku roku 1932 spojil J. Moravec síly s Janem Toužimským a položili základ firmě, která se po dvacet let stala synonymem kvalitně vypraveného dobrodružného příběhu.

Vlastní program nakladatelství vycházel z edic děl Karla Maye. Zásluhou nakladatelství byl německý spisovatel „rehabilitován“ a navrácen na domácí knižní trh. Obnovené vydávání (bylo nutno překonat odpor k němectví a o to se zasloužil i výběr ilustrátorů) převyšovalo průměr. K těmto překladům se připojovaly i další dobrodružné tituly. S vydáváním Karla Maye započala již firma Jan Toužimský, která např. v letech 1930-1931 vydala tituly Old Surehand a Ve stínu padíšaha. Dobrodružný cyklus o osmi dílech rozprostřel široce rozvětvená dobrodružství na 3200 stranách a obsáhl na 300 ilustrací. Nakladatelství T a M na tento úspěch zdařile navázalo a vydalo více než padesát titulů děl K. Maye.

Největším čtenářským úspěchem se v letech 1939-1940 stala reedice úplného cyklu pěti svazků románu o Vinnetouovi (Indiánské léto, Rudý gentle-

man, Na válečné stezce, Do věčných lovišť, Vinnetouův odkaz), který pojalo roku 1993 do edičního plánu brněnské nakladatelství Radomíra Suchánka Návrat (5 sv. 1993-94). Zatím co Toužimský a Moravec úspěšně navázalo na meziválečnou produkci, Návrat jako nová firma se zaměřila na „návraty“ do věku čtenářské romantiky při zachování dobového koloritu svých publikací i za využití reprodukování např. Burianových olejů a kvašů.

Celkově se nakladatelství soustředilo zejména na literaturu dobrodružnou, romantickou a cestopisnou. Příběhy českých autorů i překlady vycházely v několika edicích. K nejoblíbenějším náležely dobrodružné edice S puškou a lassem, Hrdinové vzdušných bitev (od r. 1932, od r. 1937 vycházely v této edici pouze příběhy s Bigglesem), Romány, které psal život, Západ, východ, Povídky o zvířátkách a Polnice.

V době prosperity nakladatelství rozšířilo svůj tematický záběr na poezii - edici Kořeny, která obsahovala klasické i současné autory. Velmi populární se stala i edice „Kostka“. V této volné sérii se objevily tituly jako např. Škola v kostce, Národní hospodářství v kostce, Dějiny v kostce. Za války posilovala národní vědomí edice Romány, které psal život (o J. K. Tylovi, B. Němcové aj.), která vycházela od r. 1938. Později vyšla v této edici kniha I. Stonea Námořník na koni, „románový životopis“ J. Londona. Nakladatelství nepominulo ani dětské zájmy a vydalo několik „špalíčků“ (např. Špalíček nejkrásnějších pohádek, pověstí, báchorek a bajek).

Z vydaných cestopisů připomínáme práce E. Holuba (Černý ráj), A. Parlesáka (Habešská odysea), Z. M. Kuděje (Hostem u báťušky cara), dále díla E. S. Vráze, A. V. Friče a J. Kořenského. Nakladatelé nezapomínali ani na milovníky přírody a junáky.

Kromě příběhů z Divokého Západu a Orientu zabíraly značnou plochu publikace o leteckých dobrodružstvích britských letců. Pozornost se soustředila od roku 1937 pouze na Bigglese a jeho přátele od autora W. E. Johnse. Tento cyklus románů obsáhl šestnáct překladů Bigglesových dobrodružství, pokrývajících dějově léta 1. světové války až boje za 2. světové války. Vydavatelé si uvědomovali potřebu moderního kladného hrdiny, který by nebyl pojat jako postava z dávno minulých dob obestřená legendami. Navíc významnou úlohu hrála doba po skončení 2. světové války a zapojení československých letců v bojích mj. v Africe, na Blízkém východě a u RAF. Vydáním titulu Biggles jde do války se uzavřela řada oblíbených chlapeckých a k mužnosti vedoucích chlapeckých románů. Tisk byl započat roku 1939, ale kniha vyšla až s vročením 1946. Ji se uzavřel s krátkou pauzou v roce 1968 až do roku 1990 řetěz příhod, které, jak tomu bylo v Bigglesovi ve Španělsku nebo v Modrém nebezpečí, odrážely mezinárodní situaci. Myšlenky boje za svobodu, za demokracii a proti jakékoli totalitě promlouvaly zejména v titulech Biggles od velbloudích stíhaček, Návrat velbloudích stíhaček, Biggles ve Špa-

nělsku, Modré nebezpečí, Biggles vzdoruje hákovému kříži, Biggles na Borneu a Biggles jde do války.

Tyto dobrodružné práce uváděla reprodukce olejomalby Z. Buriana s postavou mladého válečného pilota J. Biggleswortha na pozadí leteckého souboje 1. světové války (použítá také v nově vydávaných příbězích v r. 1992 ovšem vždy s jiným pozadím, které uvádí do představovaného příběhu). Součástí Bigglesovy řady bylo jednotné řešení vazby všech titulů, jejíž kresebný motiv připomínal Bigglesovo první letecké „dobrodružství“ nad francouzskými zákopy s následným poznáním celého světa leteckou cestou. Burianovy oleje zdobí i přebaly další řady příběhů z Divokého Západu (Na jih od Rio Grande, Bílý Čejen aj.)

Jiné bylo řešení plastickými vazbami u K. Maye s barevným tiskem. Edice S puškou a lassem naopak vycházela z Burianova malířského umění v reprodukcích v mluvící vazbě. Burianovo umění se pojilo také s tituly E. Štorcha, do jehož knih v nakladatelství Toužimský a Moravec přispíval i kreslíř Jiří Wowk. Vytvořil pro nakladatelství několik stovek ilustrací. K dalším výtvarným spolupracovníkům patřili Artuš Scheiner a Cyril Bouda.

Na aktuální podněty ze světa reagovala drobná edice Polnice, která začala vycházet 18. 8. 1946 a byla otevřena příběhem Jiřího Kajera Byli čtyři. Za dva roky jejího trvání vzniklo třicet sešitů. Jako poslední číslo 30 vyšla 27. 1. 1949 Špaččí budka A. Lavreněva, B. Jevgeňova a N. Ljaška. Nakladatelská práce byla násilně ukončena v r. 1949 a činnost se obnovila 20. 4. 1990. Novou nakladatelskou epochu otevřel symbolicky letecký příběh W. E. Johnse Biggles a zlaté dublony (vyšel 10. 12. 1990) s obálkovou ilustrací Z. Buriana a s původními kresbami J. Wowka v textu. Následoval Návrat velbloudích stíhaček a další Bigglesovy příhody. Ve svazcích leteckého cyklu byly také použity původní Burianovy a Wowkovy kresby. Projekt vydávání Bigglesových příhod není omezen. Došlo pouze k malým změnám v uspořádání souborů - Návrat velbloudích stíhaček původně soustřeďoval povídky s dějem z let 1914-1918. Ve svazku, který vyšel po povídkách z 1. světové války, našli čtenáři ještě Bigglesovy válečné příběhy, které jsou v současném vydání vřazeny do Návratu velbloudích stíhaček.

V polistopadovém období se objevily také knihy J. Londona Jerry z ostrovů, Michal, bratr Jerryho a Joe mezi piráty, které pojí kromě autorova jména i Burianovy kvaše a olejomalby na přebalech. Nakladatelství si uvědomuje, že na oblibě jejich publikací měl velkou zásluhu obálkami i ilustracemi projev Zdeňka Buriana, a proto má zájem zachovat původní koncepci edic. Ačkoli je k dispozici řada Burianových děl, některá nebylo možno pro nedostupnost reprodukovat z originálů. Z toho vyplynula mimo jiné nemožnost detailní reedice původních podob obálek např. edice S puškou a lassem, jejíž dnešní podoba zachovává celkovou úpravu meziválečných publikací. (Mění

se pouze reprodukce malby v centru jednotné obálky v závislosti na obsahu představovaného díla.) V této edici např. vyšly T. Gredsteda Zpívající šíp a Syn prerie, M. Branda Modrá sojka a Bílý Čejen a Na jih od Rio Grande.

Obnovená edice Polnice (od 19. 3. 1991) obsáhla např. svazky Přítel mraků F. Fajtla, Molardovi piloti útočí V. Kubce, Stíhač z letadlové lodi J. M. Vašáka, Old Cursing Dry K. Maye, Křídla nad pouští V. Kubce, Tři mušketýři R. Kiplinga, B. Clarka Úvod do algebry, Mayův Blizzard a Posádka mrtvých (Série čtyř).

Koncem roku 1992 dostali čtenáři v řadě Knihy K. Maye nevydávaný a zřejmě jeden z nejkrásnějších Mayových románů Vánoce, později se objevily práce Poklad ve Stříbrném jezeře, Syn lovců medvědů a Duch prerie. Otevření edice se násobilo právě tímto počinem - jak sami editoři připomněli, román téměř šedesát let nemohl být vydán - zdůrazňoval Mayovy křesťanské a nadčasové myšlenky o smyslu lidského bytí a nutné pomoci bližním (tedy podstatu celé spisovatelovy tvorby). Práci dotváří množství kvalitních kreseb Gustava Kruma a mapka děje příběhu v zasněžených Skalistých horách i v českém pohraničí.

V roce 1993 dostali čtenáři Mayův román Odkaz posledního Inky (Dobrodružství v Jižní Americe. Upr. Mikuláš Moravec. Ilustroval Z. Burian. 441 s. Edice Knihy Karla Maye. 603. (33.) publikace.) Toto dílo vyšlo poprvé v Praze u Aloise Hynka v r. 1908 a za 85 let se dostalo k českému čtenáři přes 120 tisíc výtisků této knihy. Jiné tituly Mayových prací vyšly až ve dvanácti vydáních a dosáhly daleko vyšších nákladů (Syn lovců medvědů, Poklad ve Stříbrném jezeře, Duch Llana Estacada a Vinnetou).

V edici S puškou a lasem např. připravilo nakladatelství J. Altsheleovy Stopaře přední stráže (ilustr. Z. Burian), R. Beholzova Zvěda z tvrze Oswego (ilustr. Z. Burian), J. Moravcův Útěk z Onondagy (ilustr. Jan Sovák), W. Millerova Medvěda z hor a Bílého Buvola (ilustr. Z. Burian).

V edici Knihy Divokého západu nacházíme tituly jako třísvazkový román Nezkrotní Maxe Branda (Hvízdavý Dan, Noční jezdec a Sedmý muž) a Střílejícího blázna stejného autora (ilustrace Z. Burian, a J. Wowk, P. Barč). Edice Polnice představila např. Ch. G. D. Robertsovu práci Zálesákova kořist (svazek obsáhl také povídky F. Gerstäckera, J. Fencla, Ch. Robertse a M. Kosiny) s ilustracemi Z. Buriana a P. Barče. Profil doplňuje mimo edice Hugh Pendexter s titulem Dobyť Virginie opět s ilustracemi Z. Buriana.

Rovněž pro příznivce Bigglesových leteckých příhod se znovu jako ve 30. a 40. letech otevřela edice Hrdinové vzdušných bitev. Čtenáři se např. seznámili s epizodou Bigglesova působení v roce 1916 v Palestině proti německé výzvědné službě v titulu Biggles jde do války (ilustr. P. Barč), dostali se s Bigglosem a jeho kamarády až do SSSR (Biggles a modré nebezpečí, ilustr. Z. Burian) a v románu Biggles letí na jih poznali Mosyr - oblast při tureckých

hranicích , kde měl Biggles zorganizovat první letku mosyrského letectva. Pro značný zájem se od r. 1990 objevilo 2. vydání dobrodružného pirátského příběhu Biggles a zlaté dublony (ilustr. Z. Burian a J. Wowk) z oblasti Karibského moře.

Práce nakladatelství Toužimský a Moravec patří nesporně k nejlepším na současném poli edic dobrodružné tvorby. Nakladatelští pracovníci volí spisovatele a tituly, které kromě zábavy přivádějí čtenáře k vyšším hodnotám a zamyšlení nad životem.

Autoři - pohádkáři i tvůrci dobrodružných próz si uvědomili a svojí tvorbou předávali základní pravdu, kterou hodnotí jako neměnnou pro několik generací recipientů - nic neznamenaají vědomosti, společenská postavení a tituly bez srdce, protože základním předpokladem pro plně prožitý život je láska, citlivé jednání s lidmi a soucit s trpícími. Mladí lidé se snad víc než počítat a pochopit fyzikální zákonitosti musí naučit odlišovat dobro a zlo.

Mladí lidé nemilují a nestrání nejvíc tomu nejdokonalejšímu a nejvzdělanějšímu - podvědomě cítí, že v tom není pravda. Věří tomu, kdo má cit - pro lidi, zvířata, kdo je omylný. Protože ten chybující (a chyby si uvědomující) má pak také pochopení pro omyly druhého.

Děti se také na literárních vzorech učí nevzdávat zdánlivě ztracené situace - u nás je tomu např. učí v pověsti o brněnském kole lednický kolář Jiří Birk, ve Francii třeba děti kapitána Granta nebo Michal Strogov.

Toužíme po krásných zážitcích, sníme o čtenářské kultivaci, ale někdy se dítě „z domu“ neumí vhodně chovat (nedostatečná rodičovská výchova).

Pro nás z toho plyne doučit mladé čtenáře vztahu ke knize a přispět naším dílem k posunutí dětské a budoucí dospělé úrovně co možná nejvýše.

Poznámky:

1/ Vzpomínka Jiřiny Ilievové na čtenářské a divácké zážitky s otcem A. Limbergem, vojákem 1. sv. války.

2/ Jak vzpomínal otec Conju G. Iliev, patřily např. v meziválečném období Vernovy knihy Děti kapitána Granta a Michal Strogov k oblíbené četbě bulharských dětí (rovněž filmové přepisy – zejména sovětský z r. 1936 s Dunajevského hudbou – se těšily velké pozornosti). Také pod vlivem Vernových pozitivně smýšlejících hrdinů přerušil otec práci strojního zámečnicka a odešel studovat techniku do Slovinska (Lublaň) a později do Československa (Brno).

3/ Zastánce tvrdé ruky. Kdo je Vladimír Žirinovskij? Svob. slovo, 15. 12. 1993, s. 2.

4/ Jelcinovy personální změny. Svob. slovo, 17. 12. 1993, s. 2.

STUDIJNÍ STŘEDISKO NA STŘEDNÍ ODBORNÉ ŠKOLE

Jaroslava Brachtlová

Svůj stručný příspěvek chci věnovat budování informačních středisek na školách s důrazem na specifické podmínky středních odborných škol.

V souvislosti s rozvojem informatiky jako vědní disciplíny, a jejím rostoucím podílem na řízení průmyslových i ekonomických subjektů, pokoušíme se již celá desetiletí vyrovnat se s úkolem provozovat funkční síť informačních pracovišť v jednotlivých oblastech či oborech a v návaznosti na ně i na školách. Zatím se to daří pouze na vysokých školách.

Koncem šedesátých let se u nás objevily snahy uplatnit nové formy informační práce také na středních školách. V rámci jednotné informační soustavy začala vznikat ZÁKLADNÍ INFORMAČNÍ STŘEDISKA. (Podle výnosu MŠ ČSR, který předcházela instrukci MŠ ČSR ze dne 5.8.1981 o zřízení ZIS soustavy VTEI na SOŠ). K efektivnímu rozvoji těchto středisek na všech školách však nikdy nedošlo.

Koncem roku 1989 se znovu ozvaly hlasy, které upozorňovaly na potřebu vrátit se k myšlence informačních středisek na základních a středních školách. Vytvořila se pracovní skupina, která se scházela nejprve v Ústavu školských informací kolem časopisu KNIHOVNY A INFORMATIKA VE ŠKOLE a později v poradním sboru pro školní knihovny na MŠMT. Tento poradní sbor se snažil prosadit základní, výchozí podmínky, které by garantovaly možnost vzniku a dalšího rozvoje školních informačních středisek. Bohužel práce poradního sboru nebyla v tomto směru úspěšná. Do novely zákona o školských zařízeních se nepodařilo prosadit takovou formulaci týkající se školních knihoven, která by ukládala školám nejen formálně vlastnit jakousi knihovnu, ale povinnost provozovat opravdu funkční zařízení, které by se stalo nepostradatelnou informační základnou každé školy.

Jednotlivé školy dále přistupují k vytváření školních knihoven nebo informačních středisek po svém. Přesně řečeno záleží dnes výhradně na rozhodnutí ředitele školy, jak bude toto zařízení vypadat. Podpora a zájem ředitele je klíčovou podmínkou, protože jedině ředitel může existenci studijního střediska na škole skutečně umožnit tím, že vyčlení prostředky na provoz z rozpočtu školy.

Přesto, že málo škol se zatím rozhodlo investovat finanční prostředky i úsilí do vybudování a provozu školního informačního střediska, zkušenosti z míst, kde se už práce rozběhla, ukazují pozitivní výsledky v mnoha směrech. Skutečná podoba se možná trochu odlišuje od původních představ, protože denní praxe si vynucuje mnohé korekce ve prospěch aktuální služeb školy. Přesto znamená otevření studijního střediska, knihovny a studovny vytvoření kvalitativně nového prostoru ve prospěch žáků či studentů. Není to jen kulturní prostředí s nabídkou literatury, zázemí s možností trávit v pěkném prostředí volné hodiny nebo je využívat k vypracování úkolů, je to i příležitost obrátit se k dospělému člověku, který není učitel, a proto může poradit z jiného pohledu, věnovat zájem žákovi, který to potřebuje.

Signály, které dává současný vývoj o chování studentů, o náplni mimoškolního času, o hrozivém šíření zkušeností s drogami i o drogové závislosti, upozorňují na to, že se školy budou muset zabývat otázkou volného času i problémem, jak se více podílet nejen na výuce ale i na výchově.

V této souvislosti je dnes aktuální otázka, co vše budeme ve škole zahrnovat pod pojem práce s informacemi. Zda to budeme chápat pouze jako techniku shromažďování a evidence informačních materiálů, nebo se budeme snažit vytvořit model, v němž by se odrážel mnohostranný vliv informací na člověka dnešního světa.

Vyjasnění přístupu k této otázce by jistě usnadnilo zformulování náplně práce budoucích informačních středisek na školách.

Zde bych chtěla apelovat na všechny profesionální pracovníky oboru informatiky a knihovnictví, kterých se zmíněné otázky alespoň částečně dotýkají, aby vložili svoji invenci i praktické zkušenosti a pomohli vývoji informačních středisek na školách. Jde o to, zda se podaří vytvořit potřebné podmínky pro budování zařízení, které by napomáhalo celkové výchově studentů a mělo možnost zaujmout co nejvíce žáků pro smyslupnou práci s informacemi, kterými jsou v dnešním světě obklopeni.

Ve školách máme jako knihovníci tu výhodu, že jsme mladým lidem velmi blízko. Můžeme využívat chvíle volného času mezi vyučováním i u těch žáků a studentů, které by jinak nenapadlo navštěvovat knihovnu. Je to také škola, která může v určitém období života nejúčinněji využít vliv informací, protože má bezprostřední přístup k žákům v mnoha rovinách – ve vyučovací hodině i ve volném čase; formou zadávání úkolů i osobními rozhovory a diskusemi, které ovlivňují čtenářský zájem a nejsou omezeny do krátkého časového úseku náhodné návštěvy.

Škola, ve které pracuji, má knihovnu již od svého založení. Řadu let si vydržuje profesionálního knihovníka. Tradiční forma knihovnické práce však už dostatečný zájem studentů nevyvolá. Odborná škola by měla mít moderní informační středisko, budované jako model, na němž by si studenti mohli ově-

řovat skutečné potřeby informací a zacházení s nimi ve formě, kterou budou potřebovat ve své budoucí praxi – v našem případě je to práce ve stavební firmě nebo její řízení. Středisko, postavené na systematickém shromažďování a zpracování informací, jak jej chápeme z teorie informační vědy, je v současné době pro většinu škol, obávám se, příliš velkým soustem. Takto vedené informační středisko je náročné na věcné i personální vybavení a vyžaduje i propracovaný a fungující systém v rámci oboru, ve kterém se realizuje. Bude ještě nějakou dobu trvat, než se vytvoří na základních a středních školách podmínky pro tento způsob práce. Jsou ovšem školy, jmenujme tu např. Masarykovu základní školu v Hradci Králové, které již velmi úspěšně začaly. Předpokládá to ovšem větší dotaci do vinku takovému středisku.

Na naší škole jsme se po zvážení reálných podmínek rozhodli vybudovat zařízení, které se budování informačního střediska, vyhovujícím všem nárokům na informační práci, bude postupně věnovat podle finančních možností. Současně se však budeme snažit skloubit tuto činnost se snahou rozvíjet u studentů potřebu globálního vnímání světa, včetně poznání, které zprostředkovává krásná literatura. Je to úkol rozsáhlý a víme, že nemůžeme organizovat vše tak, jak bychom si představovali. Finanční prostředky školy jsou omezené a ze strany ministerstva školství zatím necítíme pro tuto práci žádnou podporu ani zaštitění.

Zastaralá a naprosto nevyhovující legislativa neznamená pomoc ani záruku této činnosti. Aby byla informační práce úspěšná, je třeba ji koncipovat dlouhodobě a se širokým záběrem. Je potřeba vytvořit funkční spojení minimálně se školami stejného zaměření, aby bylo možné předávat si vzájemně informace i zkušenosti. Absence systému zpracování a šíření informací pro účely základních a středních škol znamená špatný základ pro kvalitní zpracovávání informačních pramenů, zejména pro vytváření hesel a klíčových slov v bázi dat, což je pro odbornou školu podstatné.

Mnohokrát jsem se již zmiňovala o tom, že velmi důležitou podmínkou je dnes též alespoň základní vybavení výpočetní technikou. Koupit počítač už nemusí být pro školu tak velký problém. Složitější je zajištění kvalitního knihovnického automatizovaného systému. Takový software a jeho provoz je pro jednotlivou školu dosti nákladná záležitost. Program musí být od solidní firmy, protože je nutné, aby byl zajištěn stálý vývoj programu a potřebné úpravy. Nároky na software se budou značně lišit pro účely základních a středních škol, protože báze dat, kterou zpracovává základní a odborná střední škola jsou velmi rozdílné.

Závěrem bych chtěla s potěšením konstatovat, že přes všechny obtíže se už na řadě škol práce informačních středisek rozběhla. Nyní jde o to, aby nezůstaly dlouho osamělé a také o to, abychom další vývoj středisek dokázali správně nasměrovat.

Dovolte mi ukončit příspěvek citátem z referátu Dr. Ondřeje Hausenblase, který přednesl na semináři ŠKOLNÍ KNIHOVNA JAKO STANDARD ŠKOLY: „Sumace faktů v moderní době se provádí ne v lidské paměti, ale v knihách a elektronických médiích.

Moderní doba nahromadila poznatků víc, než může jedinec zpracovat a udržet v operační paměti. Lidstvo potřebuje více poznat příčiny a souvislosti věcí, než vědět o všech věcech.“

Co v tom může udělat knihovna? Zpřehledňovat a zpřístupňovat své sumáře znalostí (informační databáze, encyklopedie, rešerše), aby informovala učitele i žáky o tom, že komplexy faktů – znalostí není třeba tolik cvičit a udržovat v paměti žáka.

Knihovna jako kulturní a vzdělané prostředí může napomáhat tomu, aby informace nebyly polykány, nýbrž reflektovány ...

KULTURNÍ A INFORMAČNÍ STŘEDISKO PRO ZDRAVOTNĚ POSTIŽENÉ

Daniela Hebnarová

Jednou ze základních funkcí knihovny je zprostředkování informací uživatelům. Pro každého občana je Ústavou ČR, usnesením předsednictva ČNR ze dne 16.12.1992 o vyhlášení Listiny základních práv a svobod, dáno právo na informace jako jedno z nezadatelných práv člověka a toto právo nemůže být upíráno ani lidem handicapovaným. Projekt „Kulturní a informační středisko pro zdravotně postižené občany“ nechápeme jako pouhou humanitární akci, ale jako naplňování práv jedné nikoliv nepočtené skupiny obyvatel a naplňování jedné ze základních funkcí knihovny.

Informatika v oblasti potřeb zdravotně postižených téměř neexistuje, tok stávajících informací k těm, kteří je nejvíce potřebují, není dořešen. Dostupnost informací je základním kamenem k plnohodnotné a skutečné integraci zdravotně postižených občanů do společnosti.

Na opakovaných konzultacích se zástupci a členy Sdružení zdravotně postižených v kroměřížském okrese jsme si zmapovali nejpalčivější problematiku a společně s nimi se rozhodli realizovat vytyčený záměr. Naše představa Kulturního a informačního střediska (KIS) zahrnuje:

- 1) Oblast kultury
- 2) Informační servis

1) Oblast kultury

Spolupráce okresní knihovny a Sdružení zdravotně postižených (SZP) existuje již několik let. Nevidomí a slabozrací mají možnost bezplatného zapůjčení audiokazet s nahrávkami literárních prací (stejně tak CD a magnetofonových kazet s hudební tematikou). Připravujeme seznamy magnetofonových kazet / MC / pro přepis do znakového písma, stejně tak budou označeny obaly MC. Po dohodě s Ochranným svazem autorů využijeme bohatého fondu gramofonových desek / mluvené slovo / pro přepis na MC, čímž vznikne velmi rozsáhlá kolekce, sestavená z mnohých literárních žánrů. Na všech těchto aktivitách se budou podílet i členové Sdružení nevidomých a slabozrakých. Pevně doufáme, že se nám podaří vytyčený záměr realizovat i s příslibenou pomocí sponzorů, kterou využijeme na nákup magnetofonových kazet a obalů pro přepravu MC nevidomým i mimo region.

Již řadu let pracuje v Kroměříži internátní oční škola. Podle potřeb a požadavků učitelů připravujeme pro děti besedy, které upravujeme přiměřeně jejich handicapu.

Dále naše nabídka zahrnuje knihy se speciálním typem písma pro čtenáře se zbytky zraku, prostřednictvím meziknihovni výpůjční služby bezplatně objednávané knihy z knihoven pro nevidomé a slabozraké, od ledna 1995 jsme rozšířili nabídku o periodikum v Braillově písmu Zora.

Sluchově postiženým návštěvníkům knihovny se individuálně věnuje pracovnice s dlouholetými zkušenostmi v komunikaci s takto postiženými lidmi. Spolupráci však značně zkomplikovaly existenční problémy zmíněné organizace, která pro trvalé neshody vystoupila ze Svazu invalidů a osamostatnila se. Specifickou vlastností členů klubu je však velmi nízká potřeba četby, jsou to lidé kolektivně, či sportovně založení, proto preferují různé společenské akce, zájezdy, výlety, aj. Úlohu knihovny spatřujeme spíše v udržení se v povědomí těchto lidí, v možnosti pomoci při organizování různých aktivit a hlavně pak při propagaci a rozšiřování znalostí o takto postižených lidech a jejich problémech u „zdravé“ populace.

S mentálně postiženými dětmi a dětmi s kombinovanými vadami pracujeme již druhým rokem a počítáme s jejich účastí v kulturních a informačních aktivitách knihovny i do budoucna. Rozhodli jsme se zaměřit na vesnickou školu a začít u těch nejmenších. Postižení prvňáčkové jsou mnohdy na úrovni dětí mnohem mladších, proto bylo nutné vzít do úvahy tuto odlišnost při tvorbě a realizaci literárních, výtvarných a estetických programů. Knihovnu jsme zpřístupnili i pro děti s těžším pohybovým postižením. Prostřednictvím speciální práce s knihou jsme se pokusili rozvíjet a obohatit slovní zásobu dětí, zlepšit výslovnost, představivost, seznámit děti s jinými knihami než jsou učebnice, s knihovnou, regionem a správně naučit děti s knihou zacházet. Pravidelně jsme navštěvovali školu a po dohodě s učiteli připravili pro děti drobné dárky. Na oplátku jsme se zúčastnili jejich vánoční besídky, ukončení školního roku, aj. akcí.

S velkým ohlasem se setkal i čtyřtýdenní patronát knihovny nad dětmi z oblasti Černobylu, které jsou postiženy vysokými dávkami radiace. Pracovnice knihovny pro ně připravily spoustu akcí, výletů, prostřednictvím regionálního tisku a osobních kontaktů zajistily sponzory a založily tak tradici, která by měla nadále pokračovat.

2) Informační servis

Při návrhu informačních služeb pro zdravotně postižené občany jsme vycházeli ze zkušeností Informačního systému zdravotně postižených HANDI-HELP. V současnosti se nepodařilo přesvědčit státní správu a některé představitele zastřešujících organizací zdravotně postižených o významu a užiteč-

nosti systému. Systém nebyl podpořen finančně, proto pomalu končí svou činnost. Přesto nás inspiroval v mnoha oblastech.

Informační servis našeho střediska zahrnuje následující databáze:

- kultura (adresáře bezbariérových zařízení: např. kina, divadla, koncertní sály, plovárny. . . ,regionální data jsou pravidelně aktualizována)
- vzdělávání (databáze škol pro zdravotně postižené, internátů, stacionářů, ústavů sociální péče, poraden, aj. zařízení pro handicapované děti jsme rozeslali na školy všech typů v rámci regionu, seznamy připravili k nahlédnutí v knihovně, informovali veřejnost prostřednictvím tisku. Regionální data aktualizujeme přímým vkládáním prostřednictvím PC.)
- kompenzační a rehabilitační pomůcky (seznamy výrobců a prodejců pomůcek, technické údaje a literatura o pomůckách pro zdravotně postižené. . .)
V roce 1995 byla v Kroměříži otevřena Chráněná dílna pro zdravotně postižené. Svou činnost však musela pro vážné problémy záhy ukončit. Zástupci SZP projeví zájem o spolupráci s knihovnou i v této oblasti. (Informace a existující nabídka kompenzačních a rehabilitačních pomůcek, nabídka vlastních výrobků, pravidelná aktualizace.)
- právní servis pro zdravotně postižené

Protože systém HANDIHELP neaktualizoval právní servis pro zdravotně postižené, vyžíváme ASPI. Snažíme se poskytnout základní informace o právních úpravách, které se bezprostředně týkají zdravotně postižených a to velmi přístupnou formou. Všechny informace jsou poskytovány bezplatně. Na požádání kopírujeme zdarma zákony a různé vyhlášky.

Aby se zdravotně postižení občané mohli zúčastnit kulturních, vzdělávacích, humanitárních aj. akcí, potřebují dostatek informací nejenom o těchto aktivitách, ale i dostatek informací o kompenzačních a rehabilitačních pomůckách, bez nichž by jejich účast nebyla možná. KIS pro zdravotně postižené spoluobčany si klade za cíl poskytování služeb a získávání i poskytování informací nejenom na regionální úrovni.

Práce Kulturního a informačního střediska pro zdravotně postižené při Okresní knihovně v Kroměříži byla v roce 1995 podpořena grantem Ministerstva kultury České republiky.

STRATEGIE MĚSTSKÉ KNIHOVNY V PRAZE

Anna Bimková

Je možné pojem plánování považovat v této době za užitečný nebo spíše odstrašující? Lépe asi bude našim uším znít vize, strategie, koncepce. Ale ač použijeme to či ono, nic to nezmění na prosté úvaze, že ten, kdo chce získat peníze od státu, města nebo obce, musí umět přesně říci na co je potřebuje, v jakém čase a jaké cíle sleduje.

Obávám se, že právě naše neschopnost sjednotit se v názorech a přesně formulovat cíle je to, co komplikuje život veřejným knihovnám a to na všech úrovních. Protože jsme stále silněji vnímali v naší knihovně absenci takového pojmenování cílů a cest k nim směřujících, vytvořili jsme víceméně na bázi dobrovolnosti tým několika pracovníků, který se pokusil o zpracování „Strategie Městské knihovny do r. 2005“. Dílo bylo, snad zdárně, dokončeno v červnu letošního roku a teď zbývá popsané záměry projednat se zřizovatelem a také postupně se všemi pracovníky knihovny, neb především na tom záleží, aby stanovené cíle přijali za své a snažili se o jejich naplnění. Nejsm si jistá, zda to nebude ten nejtěžší úkol.

Asi není účelné seznamovat vás s jednotlivými kapitolami zmíněného textu, snad bych se omezila pouze na označení toho podstatného, co se tématicky váže k zadání této konference, t. j. služby.

Nejprve je nutné si odpovědět na otázku: služby – komu – jaké – kde ? Odpověď na otázku komu jsme vymezili: všem věkovým, sociálním i profesním skupinám čtenářů a uživatelů, se zdůrazněním orientace na děti, mládež a studenty, ale i na čtenáře sociálně slabé, důchodce a handicapované. Naším cílem je dosáhnout 195 tisíc zapsaných čtenářů, t. j. zhruba 15 % obyvatel města, což je ukazatel srovnatelný s evropskými velkoměsty.

Odpověď na otázku jaké a kde úzce souvisí. Škála služeb i rozsah fondů je vymezena základními kategoriemi knihoven sítě, pro které jsme definovali standardy. Jimi je pak vymezena funkce, knihovní fond, informační priority, prostředí, vazby, technické vybavení a kapacitní a provozní ukazatele.

V odpovědi na otázku kdo, tedy knihovník, jsme mohli konstatovat, že kolektiv pracovníků je jedním z podstatných zdrojů, které má naše knihovna jako instituce k dispozici. Současně je nutné právě zde hledat významné rezervy. Pro knihovníka MK v Praze musí být charakteristická solidní úroveň všeobecného vzdělání, stejně jako znalosti a dovednosti v oboru informačních

technologí, kulturně společenský rozhled, aktivní přístup k vlastní práci, ke čtenáři i k širokému okolí. Jako důležité vnímáme i dobré komunikační schopnosti, poznatky z vývojové psychologie a jejich využívání, ochota přijímat nové pracovní postupy i s novými médii a především zřetelné vědomí smyslu a ocenění vlastní práce. Vysokým nárokům na takto kvalifikovaného pracovníka by měly odpovídat i mzdové a sociální podmínky.

Rozsah i kvalita služeb výrazně souvisí se strukturou sítě, kterou jsme vymezili takto: chceme vybudovat a udržovat páteřní síť tvořenou 25 knihovnami ve struktuře ústřední knihovna, 3 oblastní, 21 spádových. Tato páteřní síť představuje absolutní minimum, které zaručuje její funkčnost v souladu s posláním. Všechny knihovny takto vymezené sítě musí být všestranně na úrovni odpovídající evropskému standardu a vzájemně informačně propojeny, to znamená tvořit uzly jednotné počítačové a komunikační sítě knihovny.

Vedle toho jsme definovali také síť optimální, která by odpovídala potřebám Prahy, což je páteřní síť doplněná o dalších cca 20 poboček. Takto definovanou optimální síť však nelze na úrovni současného rozpočtu financovat a na jejím udržení i rozvoji se musí podílet i další zdroje. Tyto knihovny by měly zejména odrážet lokální potřeby občanů v jednotlivých částech města a jejich počet i umístění bude ovlivňováno zejména možnostmi působení v obecních objektech a s tím související výší nájemného, participací příslušných městských částí na jejich provozu a vzdáleností od knihoven páteřní sítě.

Úvahy o topologii zmíněné sítě vyústily v tento závěr: těžiště sítě je v centru Prahy, kde má rozhodující postavení ústřední knihovna, tři oblastní knihovny tvořící vrcholy trojúhelníka umístěné v Severním, Jižním a Jihozápadním městě spolu s ústřední knihovnou nabízejí kompletní strukturu služeb. Ostatní knihovny rovnoměrně pokrývají obytné části Prahy a jsou doplněny stanicemi bibliobusu sloužícími občanům komunikačně izolovaných oblastí. Určitá racionalizační opatření se dotknou i organizační struktury dnešních deseti obvodních knihoven.

Při stanovení strategických cílů jsme využívali námětů a poznatků ze studijních pobytů našich pracovníků v mnoha evropských knihovnách, z odborné literatury a samozřejmě i zkušeností vlastních a veřejných knihoven v naší republice. Na tento zásadní dokument navázají konkretizované plány na kratší časové úseky, kde vedle utváření sítě podle zmíněných zásad považujeme v této chvíli za nejdůležitější úspěšné dokončení rekonstrukce budovy a modernizace služeb ústřední knihovny. A tak, budou-li naše příští setkání vedena tématem „Knihovny současnosti“ chci věřit tomu, že pražská Městská knihovna bude hodna tohoto označení.

MĚSTSKÁ KNIHOVNA V ČESKÉM TĚŠÍNĚ PO TRANSFORMACI

Jana Galášová

Kulturní povědomí obyvatel města Českého Těšína je široké a je pěstováno veřejnými kulturními institucemi, spolky či sdruženími. Všechna tato uskupení podporují dialog mezi českou a polskou kulturou, některá z nich jsou vytvářena přímo polskou národnostní menšinou. Těšínské divadlo, Muzeum Těšínska, městská knihovna a městské kulturní středisko jsou kulturní instituce s regionální či místní působností. Těšínské divadlo je vyjímečné působením svých dvou profesionálních scén – české a polské, z nichž polská je jediným profesionálním divadlem mimo území Polské republiky. Městské kulturní středisko se podílí na organizování akcí, jež přesahují rámec města i regionu. Je to např. Svátek tří bratří – lidové slavnosti, které pořádají Úřady měst Cieszyna a Českého Těšína, Divadelní festival Na hranici, který je přehlídkou českých, polských a slovenských divadelních souborů. Pravidelný Těšínský jazzový podzim má mnoho let zvučný ohlas v okruhu jazzmanů a příznivců jazzu. Celou oblast Těšínského Slezska mapuje svým odborným výzkumem a sbírkovými fondy Muzeum Těšínska.

Městská knihovna si udržuje významné postavení ve městě. V loňském roce oslavila 50. výročí svého založení, i když historie veřejného knihovnictví na Těšínsku je mnohem delší. Sídlí v přízemí budovy Těšínského divadla a kromě této ústřední knihovny má další tři pobočky s celotýdenním provozem ve vnitřním městě a čtyři v integrovaných obcích s půjčovní dobou jedenkrát v týdnu. Posledně jmenované čtyři knihovny jsou součástí střediskového systému, který vznikl před 30 léty a sdružoval postupně různý počet veřejných knihoven přilehlých obcí. Formou cirkulace knihovnických fondů je tento systém využíván dodnes. V současné době registruje městská knihovna 4.500 čtenářů, vypůjčí ročně 180.000 knihovnických jednotek při návštěvnosti 42.000 uživatelů.

Městská knihovna byla od svého založení až do roku 1980 řízena místní správou. Od r. 1981 přešla pod řízení Okresní knihovnou v Karvině a od r. 1996 se v důsledku delimitace opět vrátila pod správu města. Ráda konstatují, že se Městský úřad v Českém Těšíně, který je zřizovatelem městské knihovny jako samostatné příspěvkové organizace, zachoval velmi vstřícně.

S pochopením převzal MěK a přes velké finanční potřeby města přidělil finanční dotaci, která bez výhrady napomůže rozvinout činnost této organizace. Mohu říci, že městská knihovna vidí přechod pod správu města velmi optimisticky.

Díky městskému úřadu se podařilo v loňském roce zřídit krásnou a moderní pobočku, která je umístěna v nové základní škole v městské části Svibice. Klidné a kultivované prostředí knihovny, která snese i zahraniční srovnání, poskytuje svým uživatelům zázemí pro využití volného času a rozvoj kulturních a čtenářských aktivit.

Dnešní městská knihovna je odborným knihovnických pracovištěm, které se zabývá zpřístupňováním všech druhů vědomostí a informací svým uživatelům. Vytváří obyvatelům města podmínky pro celoživotní vzdělávání a poskytuje podporu všem stupňům školního vzdělávání. Různorodostí svých vlastních fondů, jejich důsledným strukturováním, využitím MVS a možnostmi okamžitého zprostředkování fondů odborné muzejní knihovny Silesia v Českém Těšíně nabízí uživatelům kvalitní služby při zajištění požadované literatury nevyjímaje odborné historické informace z oblasti Těšínského Slezska.

Velkou pozornost věnuje knihovna rozvoji čtenářských návyků u dětí, podporuje jejich fantazii a kreativitu nejen pomocí akcí, které pro ně pořádá, ale i důslednou akviziční prací v oblasti naučné literatury pro mládež.

Vzhledem k národnostnímu složení obyvatel města se knihovna zabývá nejen českou, ale i polskou knižní kulturou. Dokumentuje to činnost polského oddělení, které zpřístupňuje fondy v polském jazyce, jež tvoří čtvrtinu celkového knižního fondu a pořádá akce pro čtenáře tohoto oddělení. Oboustranné kontakty mezi českotěšínskou knihovnou a Bibliotekou Miejskou v Cieszynie dávají možnost vzájemného setkávání knihovníků i uživatelů obou knihoven na jedné či druhé straně Olše. Městská knihovna v Českém Těšíně mapuje literární dění a pořádá každoročně literární večery s autory polské regionální literatury.

Knihovna se zabývá nejen podporou racionálního myšlení, ale i rozvojem uměleckého a estetického citění. Na tuto oblast se specializuje oddělení hudby a umění, které pracuje s audiovizuálními médii a uměnovědnou literaturou. Udržuje kontakty s regionálními výtvarníky a umělci, pracuje s dětmi a mládeží, které učí vnímat nejen hudbu, ale i jiné druhy umění, prezentuje ve svém oddělení práce mladých výtvarníků.

Městská knihovna chápe jako významné své poslání v kulturně osvětové oblasti. Každoročně uspořádá na dvě stě kulturních akcí pro všechny věkové skupiny obyvatel. Kromě besed pro školní mládež se uskutečňují akce pro různé zájmové skupiny. Tak např. dětská autorská soutěž „Literární šuplíček“, jejíž třetí ročník letos proběhl, stejně jako autorská soutěž „Hledáme

mladé autory aneb Nepište do šuplíku“, která již 14 let vyhledává mladé autory ve věku do 30 let, vytváří ve městě zázemí pro mladé začínající autory. Hodnotné jsou každoroční soutěže znalostí, kterých se zúčastňují děti do 15 let. Rovněž výtvarné soutěže zaznamenávají každoročně značnou účast.

Našími čtenáři vyhledávaná jsou již tradiční setkání se spisovateli a ilustrátory. V posledních dvou letech navštívila knihovnu např. Eva Kantůrková, Michal Viewegh, Lenka Lanczová, Jolanta Lysková, Markéta Zinnerová. Za velmi významné se dá považovat Mezinárodní setkání spisovatelů '94 v Českém Těšíně, jehož pořadatelem byla Obec spisovatelů v Praze za organizační podpory Městské knihovny v Českém Těšíně.

V rámci osvětové činnosti pořádá městská knihovna řadu akcí pro dospělé. Mohu jmenovat např. nový přednáškový cyklus pod názvem Akademie třetího věku, který je určen především starším občanům – seniorům. Název „Hleďte kvality života“ napovídá obsahu prvního ročníku a navazuje na přednáškovou činnost v uplynulých letech. Spolupráce s lékaři a psychology, kteří jsou lektory tohoto cyklu, se promítá také do oblasti práce s mládeží. Prostřednictvím schránek důvěry v jednotlivých knihovnách odpovídají na jejich nesčetné dopisy.

Již několik let se městská knihovna zabývá budováním automatizovaného informačního systému. Domnívá se, že informační funkce veřejné knihovny nabývá na významu stejně jako její funkce vzdělávací či osvětová. Tato potřeba se výrazně projevila se změnou společenských podmínek u nás, kdy vznikla poptávka po informacích o nově vznikajících firmách a službách v republice a zvláště v regionu, množily se požadavky na informace z legislativní oblasti, začaly se objevovat širocespektrální požadavky na ekonomické informace a vyvstala potřeba vytvořit souborný katalog fondů veřejných knihoven v regionu. Na základě této zkušenosti byla v Regionální knihovně Karviná za účasti odborníků z kooperujících knihoven karvinského regionu vypracována koncepce na vytvoření Integrovaného informačního systému, který je tvořen dvěma subsystémy. První je zaměřen na vytvoření informačního zázemí pro podporu drobného a středního podnikání a druhý na automatizované zpracování knihovních fondů, vytvoření souborného katalogu všech kooperujících knihoven a následnou automatizací výpůjčního procesu ve vybraných knihovnách.

Informační systém dnes zahrnuje řadu vlastních i externích databází. Praxe potvrzuje, že maximum informací nabízí Regionální katalog podnikatelů, který zachycuje strukturu trhu služeb, zahrnuje informace o jednotlivých firmách. Databáze je průběžně doplňována pracovníky knihovny a jejími prameny jsou propagační letáky, tisk, ústní informace, případně osobní návštěvy dostupných firem. Regionální katalog podnikatelů doplňuje externí databáze, která podává podobné výstupy na bázi republikové.

Jednou z nejméně používaných je databáze Rešerše, která zahrnuje excerpta z odborných časopisů, denního tisku a regionálních periodik. Rovněž orientaci v právních předpisech a jízdních řádech řeší samostatné databáze. Dalším krokem v rozvoji tohoto subsystému je zřízení regionální kanceláře NIS v Regionální knihovně Karviná, jejíž pracovníci zajišťují přístup do centrálních databází Národního informačního střediska v Praze.

Druhý subsystém zajišťuje produkt firmy LUMARE – program SMART-LIB. V současné době se městská knihovna zabývá retrokonverzí knihovních fondů a zápisem nových přírůstků. V nejbližším období se připravuje ke zpřístupnění on-line katalogů v půjčovnách, zahájení automatizovaného výpůjčního procesu a uvažuje o zřízení veřejně přístupné stanice INTERNET.

Za léta činnosti se kolem městské knihovny vytvořil okruh přátel, kteří jí projevují svou přízeň. Každoročně na osmdesát fyzických či právnických osob věnuje městské knihovně finanční částku na nákup knih a časopisů či jiným způsobem podpoří akce, které knihovna pořádá. Věřím, že za podpory zřizovatele Městského úřadu v Českém Těšíně, svých partnerů i veřejnosti vstoupí knihovna úspěšně do další etapy své existence, aby nadále zůstala otevřeným prostředkovatelem vědomostí všem, kdož o ně projeví zájem.

KNİHOVNY NA JESENICKU

Jana Horáčková

Úvod

Zákonem číslo 108/1995 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon číslo 36/1960 Sb., o územním členění státu, ve znění pozdějších změn a doplňků, byl schválen ke dni 1.1.1996 vznik okresu Jeseník. Starý okres zanikl v roce 1960. Jesenícko bylo od roku 1960 součástí okresu Šumperk, Zlatohorsko patřilo do okresu Bruntál. Na území nového okresu žije asi 43.000 obyvatel. Knihovnické služby pro ně zajišťuje 26 knihoven.

Zřízení Knihovny Vincence Priessnitze v Jeseníku

Rozhodnutím Okresního úřadu v Jeseníku byla, podle paragrafu 31 zákona číslo 576/1990 Sb. a zákona číslo 425/1990 Sb. o okresních úřadech, zřízena Knihovna Vincence Priessnitze v Jeseníku, jako příspěvková organizace. Dřívější Městská knihovna v Jeseníku k 1.1.1996 změnila název. S okresními knihovnami v Bruntále a Šumperku byly uzavřeny delimitační dohody o předání movitého majetku, provozně pracovní agendy a knihovnických fondů. Knihovna Vincence Priessnitze v Jeseníku plní funkci okresní knihovny. Okres je rozdělen do pěti středisek. Městská knihovna Javorník má 5 poboček, Knihovna V. Priessnitze v Jeseníku 3 velké pobočky v obcích se dvěma tisíci obyvatel. Místní knihovna Mikulovice má 5 poboček, Městská knihovna ve Zlatých Horách pobočky nemá. Středisková knihovna v Žulové má poboček 8. V celém okrese pracuje 14 profesionálních knihovnic + 1 ekonom = 15 stálých zaměstnanců. Na pobočkách zaměstnáváme 23 externích pracovníků na dohody o pracovní činnosti. Ředitelka je zařazena do platové třídy číslo 9, ekonom má 8, katalogizátorka a vedoucí střediskových knihoven jsou v 6. platové třídě, knihovnice, které pracují většinou na půl úvazku, jsou zařazeny do 4. platové třídy. Dobrovolní knihovníci půjčují celkem 6.240 hodin. Za jednu hodinu dostávají 16,40 Kč s výplatním termínem jednou za čtvrt roku. Na mzdy vyčerpáme asi 1.130 000 Kč z okresního rozpočtu /mzdy stálým zaměstnancům, dobrovolným knihovníkům + odvody zdravotního a sociálního pojištění./

Na nákup knih a časopisů je určeno v rozpočtu 600 000 Kč. Při stanovování limitu na nákup knihovního fondu pro jednotlivá střediska jsme použili systém

zavedený v Okresní knihovně v Šumperku. Polovina rozpočtu se dělí počtem obyvatel ve středisku, druhá polovina se vypočítá podle počtu čtenářů. 55 000 jsme investovali na pořízení počítače a tiskárny k vedení ekonomické a mzdové agendy. Knihovna V. Priessnitzze pořizuje pro celý okres knihovnické tiskopisy, obalovou techniku, hradí poštovné, spoje, cestovné a stravné zaměstnanců. Nemáme služební auto, proto k rozvozu knihovního fondu používáme soukromá vozidla a majitelům proplácíme zákonem stanovenou finanční náhradu. Celkový rozpočet pro knihovny na rok 1996 je 2 900 000 Kč.

Knihovní fondy

K 1.1.1996, po delimitaci, měly knihovny okresu Jeseník v evidenci 133.267 knih. Z toho Javorník 18.800, Jeseník 53.660, Mikulovice 15.242, Zlaté Hory 16.878 a Žulová 28.687. Za první pololetí roku 1996 jsme nakoupili a knihovnický zpracovali 2.382 svazků. Je to o 742 svazků více než v prvním pololetí roku 1995. 2.136 knih jsme koupili z rozpočtu Knihovny V. Priessnitzze v Jeseníku, 246 svazků jsme získali darem od obecních úřadů, Městského úřadu v Jeseníku a část od soukromých osob. Odepsali jsme 706 svazků opotřebované, zastaralé a nedobytné literatury. Knihovna V. Priessnitzze zajišťuje katalogizaci pro celý okres. Využíváme katalogizaci Moravské zemské knihovny v Brně, ostatní knihy katalogizujeme sami. Budujeme lístkové katalogy. V Jeseníku katalog generální, čtenářský jmenný, názvový, systematický a předmětový. Střediskové knihovny doplňují katalogy generální, čtenářský jmenný, názvový a systematický. Velké pobočky mají katalog jmenný, názvový a systematický, malé pobočky pouze jmenný a názvový. Odebíráme asi 80 titulů novin a časopisů. Časopisy půjčujeme absenčně, protože nemáme čítárnu. Příruční knihovnu doplňujeme nově vydávanými encyklopediemi. Knihy z příruční knihovny půjčujeme prezenčně. Pro potřeby BIS budujeme lístkové kartotéky. Hlavně se zaměřujeme na informace z našeho regionu. Od roku 1992 mají čtenáři k dispozici Sbírky zákonů České republiky.

Výsledky činnosti knihoven za první pololetí roku 1996

Celkový počet výpůjček 137 166 představuje 51,76% plánu na rok 1996. Zaregistrováno bylo 4 300 čtenářů. Knihovny zaznamenaly proti první polovině roku 1995 nepatrný pokles čtenářů, ale zvýšil se počet návštěvníků. Celkem jsme uspořádali 114 kolektivních akcí. Jsou to hlavně lekce informatiky a besedy pro žáky základních škol. Na pokles kolektivních akcí měla vliv velká nemocnost pracovníků knihoven, ale i nová koncepce vyučování na školách. Zájem vyučujících se podstatně snížil.

Do místních knihoven jsme zavezli 87 souborů knih, ve kterých byl 1 541 svazek. Jedná se hlavně o desetisvazkové cirkulační soubory novinek, které na místních knihovnách zůstávají šest až deset měsíců. Populárně naučnou

literaturu pro mládež kupujeme pro všechny pobočky na stálo. Knihy získané z darů obecních a městských úřadů zůstávají v kmenovém fondu knihovny, která dar dostala; nejsou zařazovány do cirkulačních souborů.

Od čtenářů jsme v prvním pololetí 1996 vybrali 99 181 Kč. Jedná se o registrační poplatky, poplatky z prodlení (upomínky I. - 10 Kč, II. - 15 Kč, za III. upomínku vybíráme 20 Kč), prodej opotřebovaných vyřazených knih a poplatky za kopírování. Za ztracenou knihu vybíráme její pořizovací cenu + 20 Kč manipulační poplatek. Při registraci platí děti, studenti a důchodci ve střediskových knihovnách 20 Kč, jednorázová výpůjčka stojí 5 Kč, ostatní čtenáři platí 40 Kč. Místní knihovny vybírají poplatky poloviční = 10 a 20 Kč za kalendářní rok.

Závěr

Okresní úřad v Jeseníku zatím neuvažuje o zrušení naší nové organizace. Všichni si přejeme co nejdéle zachovat systém okresní knihovny a k ní připojených střediskových knihoven.

Na rok 1997 jsme předložili požadavek na 120.000 Kč na vybavení knihovny kopírovací a počítačovou technikou. Chceme koupit Knihovnický počítačový systém /KP SYS/ Ing. Václava Trunce a Ing. Petra Štefana z Pardubic. Využijeme dobrých zkušeností, které s tímto systémem mají naše sousední Okresní knihovny v Bruntále a Šumperku. Postupně převedeme provoz knihovny na počítač.

Náš okres navštěvují turisté a knihovny by měly být schopny podat kvalitní informace. Prvním krokem je instalace počítače v Místní knihovně v Žulové. Počítač je napojen na Městské informační centrum v Jeseníku. MIC soustřeďuje informace o historii i současnosti našeho okresu. Počítač bude sloužit obyvatelům i návštěvníkům Žulovska. Byli bychom rádi, kdyby tuto možnost měli návštěvníci všech větších knihoven v našem regionu.

Střediskové knihovny mají pro svoji činnost dostatečné prostory, ale Knihovna Vincence Priessnitze v Jeseníku má místa málo. Věříme, že se někdy přestěhujeme do většího objektu, kde by byla studovna, čítárna, hudební oddělení, samostatná místnost na pořádání kolektivních akcí a více místa na knihy ve volném výběru i ve skladu.

V brzké době chceme rozšířit půjčovní dobu ze čtyř na pět dnů v týdnu. Doufáme, že se nám většina plánů podaří realizovat.

ČINNOST SUKOVY STUDIJNÍ KNIHOVNY

Ivana Hutařová

Ne každý ví, že součástí Státní pedagogické knihovny Komenského je i Sukova studijní knihovna literatury pro mládež. Je to největší sbírka dětské literatury, vydané na našem území od konce 18.století po současnost.Svým rozsahem 50 000 svazků zaujímá i přední místo mezi evropskými knihovnami tohoto typu a je na seznamu významných knihoven UNESCO.

Její zakladatel, jehož jméno dnes knihovna nese, středoškolský profesor a významný teoretik dětské literatury profesor F.V.Suk ji založil v roce 1919 jako studijní knihovnu pro všechny, kdo se dětskou literaturou profesně zabývají. Přistoupil promyšleně a odpovědně k jejímu budování, a díky jeho koncepci, která se v podstatě dodržuje dodnes, najdeme v této knihovně všechny tituly dětských knih ve všech, tedy i nezměněných vydáních, která kdy u nás vyšla.Knihovna tak vypovídá nejen o vkusu té které doby, ale i o vztahu společnosti k dětem. Dnes je knihovna bohatě využívána především literárními historiky, teoretiky, vysokoškolskými pedagogy a studenty, nakladateli, spisovateli a novináři. Její sbírky často „hrály“ v televizních inscenacích a filmech pro děti. Samozřejmě, že tak cennou sbírku knih není možné zpřístupnit nejširší veřejnosti a tak i když neodmítneme žádného čtenáře, knihy půjčujeme pouze prezenčně, mimo budovu jen zcela výjimečně a většinou pouze proti složení zálohy.

V roce 1993 vznikla nová aktivita Sukovy studijní knihovny, se kterou vás také chceme seznámit. Dá se říci, že ji má na svědomí současná situace ve vydávání dětských knih u nás. Se vznikem poměrně velkého počtu nových nakladatelství po roce 1989 zaplavily dětský knižní trh stovky titulů s velice proměnlivou úrovní obsahovou i formální. Zajímalo nás, jak na tyto zcela nové podmínky výběru četby reaguji děti, zda vůbec čtou a také to, zda mají noví nakladatelé o své malé zákaznky zájem. Spojili jsme se s učitelkami dvou pražských škol a tak vznikla akce Čteme všichni. Pozvali jsme všechny nakladatele, zabývající se vydáváním dětských knih, do prostor školy v Mikulandské ulici a za symbolický poplatek jsme jim nabídli možnost jejich produkci vystavovat a prodávat. Z více než padesáti oslovených nakladatelů se účastnilo dvacet. Zároveň jsme vyhlásili anketu dětí o nejoblíbenější knihu uplynulého roku. Anketní lístky jsme rozesílali do škol a rozdávali prostřednictvím dětských oddělení veřejných knihoven . První dva ročníky se nám

sešlo kolem tisíce odpovědí, v třetím roce, kdy se distribuce anketních lístků ujal obětavě knihovnice z Klubu dětských knihoven SKIPu jsme shromáždili téměř 2000 odpovědí. Výsledky ankety byly pro nás milým překvapením. První ročník suverénně vyhrála trilogie J.R.Tolkiena „Pán prstenů“, kterou vydala Mladá fronta, druhý ročník daly děti největší počet hlasů novince Jaroslava Foglara „Modrá rokle“ z nakladatelství Olympia, třetí ročník děti vybraly evergreen Astrid Lindgrenové „Děti z Bullerbynu“ vydaný Albatrosem.

Zároveň jsme vyhlásili cenu porotní, kterou udílela jedenáctičlenná porota učitelů pouze z prvních vydání knih českých autorů. Cenu profesora Suka za přínos k rozvoji dětského čtenářství získalo v prvním roce nakladatelství Tina Vimperk za „Pohádkovou lampičku“ Františka Nepila, další rok ocenili učitelé soubor knih Obrazy z dějin nakladatelství Albatros, třetí ročník ocenili knihu Hany Bořkovcové „Zakázané holky“ rovněž z Albatrosu.

Tři dosavadní ročníky proběhly za poměrně slušného ohlasu sdělovacích prostředků i veřejnosti a tak doufáme, že se tato akce stane každoročním setkáním všech, komu není lhostejný další osud české dětské knihy. Nesmírně si vážíme toho, že záměry této naší akce pochopili a svou osobní účastí na dosud proběhnuvších třech ročnících podpořili i významní tvůrci české dětské knihy jako František Nepil, Jiří Žáček, Martina Drijverová, Eliška Horelová, Jana Štroblová, Hana Bořkovcová, Eva Bernardinová, Miloslav Jágr a Vladimír Hulpach.

Další významnou činností Sukovy knihovny je každoroční vydávání bibliografie české dětské literatury, kterou jsme doposud odborným pracovníkům poskytovali zdarma. Knihovna slouží všem zájemcům denně v rámci výpůjčnicích hodin SPKK a těší nás, že počet jejích uživatelů stále roste.

TRANSFORMAČNÍ REMINISCENCE

Marta Ondrášková

Je dosti obtížné poutavě předestřít dlouho frekventované téma transformace knihoven s ohledem na diskuse na třech minulých konferencích knihovníků, na stránkách Čtenáře i jiného knihovnického tisku, ale zvláště s ohledem na současnou zkušenost kolegů. Ale i náš případ může být poučný.

Nynější Městská knihovna v Břeclavi bývala knihovnou okresní celkem 43 let. Zvláště v 80. letech byla počítána nejen svým vybavením, ale především výsledky své činnosti mezi nejvyspělejšími knihovny bývalého Jihomoravského kraje i České republiky. To ostatně konstatovaly i pracovníci odboru knihovnictví Národní knihovny v Praze ve svém rozboru činnosti breclavské knihovny z roku 1994. Nutno poznamenat, že její charakter i výsledky práce značně ovlivnila centralizace, nový způsob řízení a organizace práce, realizovaný na Břeclavsku jako první na jižní Moravě od 1. 1. 1979. I to je jeden z důvodů, proč byla Okresní knihovna v Břeclavi zrušena už k 1. 1. 1993, opět jako první v Jihomoravském kraji. Ve zdůvodnění se uvádí, cituji „centralizaci knihovnických služeb umožnilo krácení rozpočtových dotací obcím a pokračování této praxe je v rozporu s novým hospodařením obcí. Dosavadní praxe také zbavuje obecní a městské orgány přímé odpovědnosti a narušuje jejich regionální pravomoc.“ Všechno se odehrálo velice rychle, bez přípravy, bez analýz, bez diskusí, během necelých dvou měsíců, podle nařízení přednosty Okresního úřadu a za přísného dozoru referátu kultury. Žádná z variant řešení regionální spolupráce knihoven v okrese, které navrhly pracovníce breclavské knihovny, nebyla přijata. Každá profesionální i neprofesionální knihovna se stala samostatnou jednotkou, jejím zřizovatelem je obec nebo město, právní subjektivitu však získala pouze Městská knihovna v Břeclavi. Zrušení OK v Břeclavi znamenalo tedy úplný rozpad okresního knihovnického systému a přerušení všech profesních komunikačních vazeb.

Podobné zkušenosti mají patrně i kolegové na některých jiných místech. A tak si společně můžeme povzdychnout s předvídavým Karlem Čapkem: „Myslím, že by nedošlo k tomu zřejmému znevážení kultury, kdyby ji lidé, jimž je uložena, neodhazovali jako zbytečnou přítěž“ (Spisy o umění a kultuře, 2. Praha 1986, s. 536). Karel Čapek ovšem napsal tato slova v roce 1934.

Nervozitu, nejistotu, obavy a strach, změny v pracovních náplních i v pracovních vztazích aj. musely pozůstalé knihovnice v Břeclavi překonat velice

rychle. Bylo propuštěno 12 lidí, ale zůstaly kvalifikované, pracovitě a spolehlivé knihovnice se všemi výhodami a nevýhodami svých znalostí, zkušeností, ale i rutiny a stereotypů knihovnické práce. Zůstala dobře vybavená knihovna s esteticky vyhlížejícím interiérem, ovšem beze stopy po tak aktuální automatizaci, s nedořešenými majetkovými problémy, které nás trápí dodnes. Po konkurzu nastoupila nová ředitelka se všemi výhodami i nevýhodami svých dosavadních zkušeností z práce v jiných, i když příbuzných oblastech kultury. V okolí knihovny probíhal čilý stavební ruch, jehož důsledkem bylo zhoršení pracovních podmínek pro knihovnice i kultury prostředí pro uživatele. V té době byla knihovna dvakrát vykradena. Klesala knihovnická statistika, jako jinde. Vyrcholily provozní problémy tří poboček a také budova knihovny ve městě začínala chátrat. Vlastník objektu, tj. stát, odmítal prostřednictvím okresního úřadu na opravy přispět, město nemělo důvod opravy financovat, protože nemovitý ani movitý majetek nebyl jeho. Jedním z mála důvodů k optimismu byl fakt, že vztahy s novým zřizovatelem se vyvíjely celkem dobře, ale sotva si město a knihovna na sebe zvykly, přišly volby.

Knihovnice si hleděly svého, půjčovalo se zcela pravidelně, školní kolektivy proudily do knihovny dál, a to nejen ty břeclavské, ale i z okolí. Knihovna je sice jen městská, bez regionální funkce, ale přece je nevyženeme. Sen nové ředitelky knihovny o obnovení regionální funkce vzal brzy za své. Nesdílel ho od začátku ani okresní úřad ani město Břeclav a k našemu dodatečnému překvapení zřejmě ani knihovníci. Bylo to potvrzeno na pracovní schůzce vedoucích knihoven okresu Břeclav, kterou realizovala břeclavská knihovna za účasti a podpory pracovníků odboru knihovnictví Národní knihovny v Praze na konci roku 1994. Účast – 20 % knihovníků z okresu. Toto setkání mělo položit základy ke vzájemné informovanosti, k výhodné spolupráci, k dohodě týkající se společných zájmů, potřeb a cílů. Výsledek? Žádná přání, žádný elán, ale ani kritika a stížnosti, jen stesky; jinak lhostejnost, rezignace, pouze ojedinělý zájem o spolupráci u dobrovolných knihovníků malých vesnických knihoven. Významný kulturní pracovník Břeclavska Jan Horák, knihovnický tělem i duší, tuto událost výstižně charakterizoval: „Úvahy o vrácení prestiže knihovnickému povolání nebo poslání knihovníků, knihy, knihoven apod. mně v té chvíli připadaly nedosažitelnou fatou morganou“ (Duha, 9, 1995, č. 2, s. 10-11). Pokus nevyšel. Byl to další argument pro referát regionálního rozvoje OÚ, proč se regionální funkcí nezabývat. Ostatně činit někomu dobro za každou cenu a proti jeho vůli nemůžeme a ani nechceme.

Soustředily jsme se na svou vlastní práci a na řešení svých problémů. Během posledních dvou let jsme s pomocí zřizovatele zajistily nové prostory pro tři naše pobočky, zařídily nejnutenější opravy budovy ve městě. Knihovnická statistika začala stoupat. (Máme na 5 000 čtenářů, asi 55 000 návštěvníků, 264 000 výpůjček, ve fondu 130 000 knižních jednotek). Finance na nákup

nové literatury máme, zřizovatel nám přeje. Obnovily jsme ediční činnost. Služby knihovny jsme rozšířily o informace pro podnikatele, databáze z oblasti práva, dopravy aj., o půjčování kompaktních disků v hudebním oddělení. Také se takzvaně „zviditelňujeme“. Mnohé kolegyně toto slovo nerady slyší, neboť se domnívají, že dobrá knihovna toho nemá zapotřebí, ale my víme, že knihovna v našich podmínkách a při charakteru knihovnické práce toho naopak zapotřebí má. Protože to umíme a chceme u toho být, zajišťujeme pro město program Břeclavských svatováclavských slavností, největšího svátku místní kultury. Pořádáme různé vzdělávací akce, např. kurzy a semináře literární historie, rychlého čtení, grafologie, asertivity, psychologie všedního dne apod. a máme z nich i malý zisk. Kromě vzdělávacího efektu, zájmu a vděku posluchačů je to podle našeho názoru příjemnější doplňování rozpočtu a smysluplnější činnost než obíhání sponzorů. Během dvou let jsme vybudovaly počítačovou síť (máme 9 počítačů a v nich záznamy 35 000 knih, pracujeme v systému Lanus). Výpůjční protokol jsme uvedly do života v hlavní půjčovně pro dospělé v měsíci září t.r., přičemž jsme s radostí zjistily, že celých 60 % t 2.198 dospělých čtenářů přímo ve městě tvoří mladí lidé ve věku od 15 do 30 let. Tak pro nás transformace přestala být traumatem (až na majetkové problémy).

A jaká je situace v okrese Břeclav? Máme jen kusé informace z náhodných setkání a ze statistiky. Ta říká, že se prohlubuje propast mezi výkony profesionálních a neprofesionálních knihoven, narůstá počet neprofesionálních MLK, jejichž činnost je minimální. V roce 1993 nenakoupilo žádnou knihu 17 místních knihoven, což je 13,5 %, v roce 1994 8 knihoven, v roce 1995 9 MLK okresu. Jinak je údajně „vše v pořádku“. Žádná knihovna totiž nebyla zrušena. Zatím. Patrně žijí z podstaty. Tři roky po transformaci měly i neprof. knihovny okresu o 0,5 % svazku na obyvatele více než knihovna v okresním městě Břeclavi.

Poslední pokus o obnovení regionální funkce se odehrál na jaře 1996 v kulturní komisi OÚ, jejíž členskou je i ředitelka knihovny. Její příspěvek vzbudil pozornost několika přítomných starostů obcí, kteří doporučili vystoupit s ním na poradě starostů. Referát regionálního rozvoje OÚ nahradil tento návrh raději administrativním řešením, tj. rozesláním malých dotazníků na obce okresu, z nichž později vyplynulo, že většina knihoven o obnovení regionální funkce zájem nemá. Místní knihovny potřebují zejména knihovnické tiskopisy a pomoc při revizi knihovnických fondů. Pracovnice 10 profesionálních knihoven z 15 si stačí samy, i když některé mají zájem o výměnu zkušeností z práce s počítačem. Ochtově jsme je předaly jen letos 6 pracovnicím profesionálních knihoven okresu, mezi nimi kolegyním i z těch obcí, které deklarovaly, že břeclavskou knihovnu na nic nepotřebují.

Další vzdělávání, odbornou pomoc, porady a semináře kromě nejkruše-

nějšiho knihovníka Jana Horáka z Hustopečí a knihovnic z Břeclavi naše profesionálky téměř nepostrádají. Je to zřejmé i z jejich vytrvalé neúčasti na jakýchkoliv knihovnických akcích i mimo okres Břeclav po celou dobu téměř 4 let jejich samostatné existence. Je to pozoruhodný výdobytek transformace knihovnictví na Břeclavsku nebo spíše kombinace důsledné centralizace minulosti a divoké transformace přítomnosti.

Nemůže nám to být jedno, protože bychom neměli dopouštět, abychom za okamžité malé zisky zaplatili všichni společně velkými a nenahraditelnými ztrátami.

Na potřebu transformace nejen knihoven, ale i knihovníků upozornili na stránkách odborného tisku zkušenosti kolegové už několikrát. Sdílím jejich názor. Knihovnické stereotypy, rutina, jednostranná orientace na pečlivě uspořádané fondy a pečlivě sledované statistiky, charakteristické pro přísné, těžkopádné instituce 70. a 80. let leckde přetrvávají a obávám se, že počítačová technika může tuto tendenci ještě zesílit. Hlavní problém knihovnictví se v současné době vidí především v přechodu na jiné informační technologie, ale je to jen část problémů. Orientace na nejmodernější sdělovací techniku je správná, jen když není jednostranná.

„Transformace v nás“, pokud se nás týká, se jistě neobejde bez vzdělávání. Mám ale na mysli nejen úzce chápané vzdělávání knihovnické. Obsah pojmu „celoživotní vzdělávání“ má univerzálnější platnost i charakter a myslím, že pro knihovníky je inspirativní nejen osobně, ale může mít širší odezvu i v jejich vlastní práci.

V podmínkách okresního města není většinou žádná jiná instituce, která by měla pro aktivní zapojení do této činnosti lepší předpoklady. Nikde jinde než v knihovně nelze najít pro takovou práci tolik inspirace, tolik vděčných námětů a témat. Jen musíme důkladně znát své fondy, své čtenáře, své možnosti i přednosti a musíme přemýšlet a chtít.

Často užívaný termín celoživotní vzdělávání je zatím v našich domácích podmínkách spíše frázi. Na našich vysokých školách se vzdělává jen velmi malé procento dospělých, na rozdíl od zahraničí. Dřívější rádoby systém mimoškolního vzdělávání se zhroutil. Neexistuje podnikové vzdělávání, různé vzdělávací organizace se zabývají zejména tím, co je lukrativní, tedy jazykovými kurzy a krátkodobými, ale drahými semináři k otázkám ekonomiky. Totéž dělá podle našich konkrétních zkušeností Akademie Komenského, vznešeně se jenom jmenuje. Okresní kulturní střediska byla většinou zrušena, kulturní domy se často zmítají v horších problémech než knihovny, hlavně ty, které s ohromením zjistily, že na kultuře se vydělat nedá.

Jak známo, knihovna má funkci vzdělávací, informační, kulturní, sociální, rekreativní aj. Na pořadí záležití. Preferuji funkci vzdělávací, i když vím, že ne všechny knihovny mají takové možnosti, aby si mohly dovolit organizovat

např. „univerzitu třetího věku“. Konstatujeme, že vzrůstá počet výpůjček naučné literatury. Proč neudělat třeba pomocí počítače analýzu a více vnitřně nevyužít tohoto faktu statistiky pro uspokojení nějakého výrazného zájmu a zároveň pro propagaci a dobré jméno knihovny: proč více nespojovat distribuci kulturních hodnot se společenskými kontakty? Jsou jistě knihovny, které tak pracují, ale málo se o tom ví. Samozřejmě, že každá knihovna musí plnit především své základní úkoly a vycházet přitom z podmínek, v nichž působí. Jde mi jen o oživení a o obohacení činnosti veřejných knihoven a o způsob, jak snad přispět ke zvýšení jejich společenské prestiže i prestiže nedoceňovaného knihovnického povolání. Možná že k tomuto cíli se přiblížíme i tak, když nebudeme vidět v návštěvníkovi knihovny jen čtenáře, ale zajímavou osobnost s kulturními zájmy. A naše jednání tomu bude odpovídat.

Jsou jistě významnější instituce informačního charakteru a jsou jistě významnější instituce vzdělávacího charakteru, než jsou veřejné knihovny. Ale jsou to zároveň kulturní zařízení. Mohou spojit obojí a přidat mnoho navíc. Máme bohaté kulturní tradice. Z minulosti máme tu obrovskou výhodu, že se k nám naučili pravidelně chodit lidé kulturně založení, lidé zajímaví a vzdělaní nebo ti, kteří po vzdělání touží. A my s nimi můžeme osobně komunikovat. To nás přece obohacuje nejen profesně, ale i lidsky. Proto je báječné být knihovnicí.

Vím, že řada knihovníků je dobře si vědoma toho, že mluvit se vzdělaným člověkem je mnohem podnětější, než hledět na monitor počítače, byť na nás může během chvilky vychrlit úžasné kvantum informací, šetřit nám čas, usnadňovat práci, umocňovat naše schopnosti a kompenzovat nedostatky. Sdělovací technika i když dává víc, méně kultivuje, protože kultivovanost není otázka množství poznatků, ale hloubky. Připomínám to proto, abych zdůraznila, že dnes preferovaná technika, kterou musíme a chceme zvládnout, by pro nás neměla být cílem, nýbrž jen prostředkem. Naše knihovnická práce může být živá, životaschopná, tvůrčí, inspirující, kulturní, v nejhlubším slova smyslu humanistická.

Řecký ideál knihoven jako chrámů vědění, nemocnic duše a míst k uzdravování vnitřní prázdnoty novými myšlenkami může mít konkrétní podobu naší knihovny, kde je svátkem pobýt; ostrůvku důvěry, vstřícnosti, úsměvné pohody a osvěžení ve shonu všedních dnů a zároveň místa malých, velkých, ba i úžasných objevů pro sebe sama.

Jak ideální! Nebo idealistické?

TRANSFORMACE DĚČÍNSKÉ KNIHOVNY

Ladislav Zoubek

V posledních letech dochází k čím dál častější transformaci okresních knihoven na městské. Někde dokonce jde o tzv. divokou transformaci, kde nová městská knihovna nemá zajištěnou ani regionální funkci, dochází zde k propouštění odborných pracovníků, k výraznému finančnímu omezení a dalším skutečnostem, které omezují činnost knihoven.

V děčínském okrese o transformaci okresní knihovny vážně uvažoval okresní úřad od počátku roku 1994. Vzhledem k tomu, že závazné rozhodnutí padlo až v říjnu 1995, měli jsme dostatek času potřebné kroky i budoucí funkčnost nové městské knihovny promyslet. Bezprostředně po konečném rozhodnutí jsme písemně předložili přednostovi okresního úřadu ucelenou koncepci transformace knihovny se zachováním regionální funkce při dodržení všech platných zákonů. Tento záměr podpořili všichni důležité starostové obcí děčínského okresu, vedoucí referátu kultury a nakonec na tuto koncepci bez výhrad přistoupil i samotný přednosta okresního úřadu.

Transformace se uskutečnila ve dvou etapách. První etapa znamenala delimitaci všech profesionálních knihoven k datu 1.1. 1996. Znamenalo to převedení všech dotčených pracovníků, materiálního vybavení a příslušných knihovnických fondů pod správu městských úřadů. Se všemi šesti městskými úřady byla celá akce řádně projednána a byl jim předložen i návrh rozpočtu, který by zabezpečil rozumnou existenci nových knihoven. Vyjma jednoho úřadu (Šluknov), který nepřevzal knihovnici (ta musela být v souladu se zákoníkem práce propuštěna), všechny ostatní přistoupily na delimitaci a nejen že akceptovaly výši navrženého rozpočtu, ale vesměs ho ještě zvýšily. Pozitivní mj. bylo, že všem pracovníkům byly zachovány dosavadní platy. Nutno podotknout, že i ve Šluknově byla knihovna zachována, byla však začleněna do domu kultury, odkud je nová pracovnice knihovny, která vykonává i práce jiného charakteru. V největších městech okresu, ve Varnsdorfu a Rumburku, knihovny fungují jako nově vzniklé příspěvkové organizace. Tyto dvě knihovny jsou zcela samostatné, samy si zabezpečují nákup a zpracování knihovnických fondů. Ostatním čtyřem profesionálním knihovnám nákup zabezpečuje nadále děčínská knihovna na základě písemných smluv a po zaslání dohodnuté finanční částky.

Ve druhé etapě, k datu 1.4. 1996 byla transformována okresní knihovna a všechny neprofesionální knihovny okresu. Znovu jsme vedli jednání se všemi obecními úřady a Městským úřadem Děčín. Výsledek jednání byl nad naše očekávání. Město Děčín knihovnu převzalo i se všemi závazky bez výraznějších připomínek a se zajištěním odpovídajícího rozpočtu. Z 50 neprofesionálních knihoven 1 nebyla převedena obcí a byla zrušena, zrušeny byly 2 knihovny v malých osadách, 5 obecních úřadů knihovnu pro letošní rok sice zachovalo, ale bez zabezpečení nového nákupu a 1 obecní úřad se vyslovil pro zcela samostatnou existenci bez jakékoli spolupráce s děčínskou knihovnou. To znamená, že naše knihovna má s příslušnými obecními úřady smlouvy o centrálním nákupu knižních fondů pro 41 obecních knihoven. Součástí těchto smluv je i závazek o poskytování konzultací a přímé odborné pomoci malým knihovnám, ale i souhlas obecních úřadů s pokračováním výměnných souborů, které jsou tvořeny z fondů spolupracujících knihoven. Na takto koncipovanou regionální funkci Městské knihovny Děčín přispívá i nadále okresní úřad – v letošním roce na tři čtvrtletí částkou 800 000,- Kč. Z těchto finančních prostředků je placeno 5 pracovníků, částečně řidič a nezbytné provozní náklady na plnění závazků uzavřených ve smlouvách. Výkon regionální funkce je realizován ze dvou pracovišť: děčínského a varndorfského.

Domníváme se, že transformace knihoven dopadla na děčínském okrese uspokojivě. Za tímto výsledkem však stojí nekonečné množství práce. Všechny potřebné písemné dokumenty (od návrhů rozpočtů, přes návrhy všech smluv, nových zřizovacích listin, návrhy na usnesení obecních zastupitelstev až k textům dopisů na příslušná ministerstva) jsme vyhotovili sami a neustálým vysvětlováním všem zúčastněným jsme dosáhli toho, že předložené texty bez dalších úprav a „zkomolení“ podepsali a potvrdili. Že bylo vše v souladu se zákonem dokládá i rychlé a bezproblémové vyjádření souhlasu s převodem, které udělily ministerstva kultury a pro správu národního majetku.

Po prvních šesti měsících činnosti transformovaných knihoven a spolupráce s obecními úřady na nových základech máme i první zkušenosti. A jsou kladné. Finanční prostředky na nákup knih poskytují obce pravidelně a v souladu se smlouvami. Mnozí se netají tím, že bez naší pomoci by knihovny v jejich obcích fungovaly jen s velkými obtížemi. Je také vidět, že obce dnes o poznání více sledují činnost svých knihoven a to je jistě jen ku prospěchu věci. Dokonce ani administrativní náročnost zabezpečení chodu tohoto nového systému není tak dramatická jak jsme si pesimisticky představovali. Se současným stavem můžeme být tedy spokojeni. Obáváme se však, že v budoucnu může okresní úřad ustoupit od financování regionálních funkcí děčínské knihovny. Je nepravděpodobné, že by obecní úřady výkon regionálních činností samy dostatečně zajistily.

KNIVHOVNÍCI A PUBLIC RELATIONS

Eva Novotná

U nás, v našem oddělení public relations v Národní knihovně, nahra-
zujeme toto nepřeložitelné sousloví důvěrně názvem Ferda mravenec práce
všeho druhu. Tak, myslím si, získávám oprávnění mluvit tady, v Seči. Nechci
však mluvit o Národní knihovně. Troufám si zamýšlet se nad tím, jaký obraz
poskytujeme veřejnosti my, knihovníci, početně velmi malá profesní skupina,
zatížená současně tolika problémy i tolika ušlechtilými plány. A přiznávám
hned na začátku, že mne k tomuto zamýšlení přiměla skutečná kulturní udá-
lost letošní okurkové sezóny – totiž vystoupení knihovníků na obrazovkách
České televize v tak prestižním pořadu, jakým je Netopýr Antonína Přidala.

Protože jde o pregnantní vyjádření toho, co bychom jako profesní skupina
měli mít ve svém štítu, budu citovat z knihy Public relations amerického au-
tora Philipa Lesleyho: „Stav, kterého bude dosaženo v budoucnosti na každé
společenské úrovni, nezávisí v první řadě na rozvoji techniky, výroby nebo
na penězích. Závisí na souladu zájmů mnoha milionů lidí s právním řádem
a vývojem velmi složitých systémů, potřebných pro zajištění životaschopnosti
společnosti. To, co bude podnikat průmysl, banky, vzdělávací systémy, zdra-
votnictví a vláda, závisí na tom, zda to bude lidmi pochopeno a zda budou
se systémem při realizaci záměrů spolupracovat. . .

Cílem public relations není ovládnutí veřejnosti, ale pomoc organizacím
a institucím v jejich chování tak, aby byla příznivě akceptovány veřejností.“

Z tohoto hlediska tedy pro organizace, instituce i pro profesní skupiny
jsou prvořadými cíli:

- pečovat o postavení a zájmy organizace
- předcházet útokům proti nim, a jestliže se objeví, vypořádat se s nimi
- získávat podporu ostatních skupin

Potud Philip Lesley.

Konfrontujme výroky Philipa Lesleyho s vyzněním zmíněné besedy v České
televizi:

- zapůsobili vystupující knihovníci jako skupina se společnými snahami?
- definovala tato skupina své snahy?
- mohlo jejich vystoupení zaujmout odhadnutelnou a pro knihovny životně
důležitou skupinu posluchačů – vrstvu inteligence?

- zapůsobili knihovníci přesvědčivě a tak, aby získali sympatie?
- pomohla beseda k pochopení problémů a trendů knihovnictví, ke kladnému přijetí ostatními skupinami?

Předpokládám, že si teď v duchu říkáte: to je moc jednoduché kritizovat, ale udělej všechno dobře, když na tebe páli reflektory, rozechvívá tě tréma, protože nevíš, jakou otázku budeš zodpovídat a už vůbec nevíš, jaká část tvé odpovědi se po konečném sestřihu dostane do éteru.

Vím, jak je nekonečně těžké získat a pak udržet zájem médií, televize zvláště. A také moc dobře vím, že teprve televizí sdělená fakta se stávají obecně známými. Právě proto bychom jak z Philipa Lesleyho, tak z vystoupení našich kolegů měli vyvodit několik zásadních poučení, základ, z něž neslevíme:

- ať se deklaruji jako knihovník jakéhokoli typu knihovny, pro veřejnost se stávám perzonalizací profese. V tu chvíli jsem tedy odpovědný nejen za svou kancelář, za svůj post, ale současně také za profesi:
 - z tohoto hlediska – reprezentant profese – musím ve svém projevu rozlišit a zdůraznit to, co platí obecně, a co je moje, místní, osobní specifikum,
- další pravidlo: spory o nové trendy v profesi, dokonce odpor k novým trendům, patří především na stránky odborného tisku, na odborné semináře a konference. Tam lidé z profese pochopí i zkratkovité vyjádření. Pokud svůj názor, nelibost, svou nevíru sděluji široké veřejnosti, jsem povinen zdůraznit, že jde pouze a jen o můj názor a že se příslušníci mé profese v názorech liší,
- hovořím-li o své profesi a chci ve veřejnosti o ni vzbudit zájem, nevystačím se zaběhanou letitou praxí, na níž jsem za posledních třicet let nechtěl nic změnit. Jsem povinen vědět, kam se můj obor ubírá, být s tím z hloubi duše nesouhlasím. A i když já osobně nesouhlasím, nemám morální právo svými výroky zlehčovat snažení druhých.

Na jaře, po 2. dubnu, se zdálo, že knihovníci se dokáží dohodnout o tom, co je nejvíce páli, že opouštějí postoje formované místem působení, že, vyzvání sekci dětských knihoven, pochopili, že je potřeba postupovat v soustředěném zástupu. Po tiskové konferenci, která proběhla v Praze, se podařilo něco nevídaného: média se po několik dnů knihovnictvím jako oborem zasvěceně zabývala. To jest, zdůrazňovala význam knihoven v kulturní a informační oblasti, poukazovala na nedostatky v ekonomickém a legislativním postavení knihoven. A – a to pokládám za největší efekt – knihovny se objevily ve volebních programech politických stran. Je velká škoda, že červencová televizní beseda knihovníků v započatém trendu nepostupovala.

Všimněme si lékařů. Víme víc než dobře, že je to profesní skupina zatížená všemi klady a zápory současné populace. Pokud však o sobě lékaři veřejně

hovoří, podávají obraz o lékařském stavu jako o erudovaných, vědychtivých, dynamických, obětavých a citlivých vrcholných odbornících, jimž jenom ekonomické prostředí nedovoluje perfektní výkon. Myslím, že nám právě v tom společném citění, v profesionální hrdosti, mohou být příkladem. Jim jde o život a zdraví člověka, nám o to, co činí život lepším: o duši, o vzdělanost, o informovanost, což je základ civilizované, fungující společnosti.

Možná můžeme začít tím, že si odpovíme na pár otázek:

- jsme spokojeni s postavením a oceňováním knihovníků a knihovnictví vůbec?
- protože vím, že nejsme, co je toho příčinou: hledáme vinu mimo nás nebo v sobě?
- jsme schopni i přes funkční odlišnosti jednotlivých typů knihoven najít to, co nás spojuje najít to, co nás spojuje a učinit z toho základ společného programu?
- je vize budoucí funkčnosti knihoven shodná a přijatá celým knihovnickým společenstvím?
- co, ať jsme na jakémkoli knihovnickém postu, pro zvýšení knihovnické prestiže děláme?

Je po volebních námluvách. Měli bychom s veřejností za zády klást otázky politikům, jak to s těmi knihovnamí doopravdy myslí. V soustředěném působení na veřejnost (viz Philip Lesley – získávat podporu ostatních skupin) bychom měli usilovně pokračovat. Naději na úspěch máme jen tehdy, dokážeme-li najít společný cíl, a shodně postupovat v odsouhlasených krocích. Dohodnout se, společně postupovat, zdůrazňovat knihovnu a knihovnickou práci jako záruku na cestě k dostupnosti informací pro kohokoli na kterémkoli místě republiky, to považuji za public relations – neboli mravenčí práci všeho druhu – knihoven současnosti.

BIBLIOGRAFIE A INFORMACE V KNIHOVNÁCH

Jiřina Bínová

4. národní konference o bibliografii se konala 5. - 6. listopadu 1991 v Olomouci. Neuvěřitelně krátkých pět let výrazně změnilo zavedené bibliografické zvyklosti. Bibliografické konference se pořádaly v pravidelných pětiletých intervalech. Hodnotily, posuzovaly a mapovaly bibliografickou problematiku, vytyčovaly ve svých závěrech blízké i vzdálenější horizonty. Konference v roce 1991 přijala závěry výrazně reagující na změněnou společenskou atmosféru, jejich dikce se přesto nelišila zcela od závěrů konferencí předcházejících.

Od roku 1991 se situace postupně vyvíjela. Každoroční konference Knihovny současnosti si zajistily své místo v odborných kruzích a mezi knihovnickými aktivitami. O jejich konání se nepochybuje – pokud ano, jen proto, že se zvažuje rytmus a častost jejich konání, nikoliv skutečnost sama.

Scházejí se knihovníci i bibliografové – informátoři. Poskytnout prostor bibliografii v samostatné sekci na této konferenci bylo pravděpodobně jediné možné řešení, i když v roce 1991 bylo kritizováno, že konference jednala pouze v plénu. A dnešní sekce tehdejší plénum nahrazuje. Tento fakt lze částečně vysvětlit i tím, že za pět let se odborná problematika změnila a prolíná se podstatně více, nelze ji přísně oddělovat nebo jen velmi obtížně. Mnozí účastníci by měli problémy s rozhodnutím, čemu dát přednost. Bibliografie a informace patří do knihoven, knihovny bez bibliografie a informací existovat nemohou. Sekce tedy navazuje na atmosféru konference v roce 1991. V pojetí referátů a příspěvků před pěti lety a dnes vyzní však posun pěti let velmi zřetelně.

Dovoľte, abych kromě závěrů přijatých před pěti lety připomněla i „bibliografické“ události, které následovaly. Porovnávám-li závěry ze všech bibliografických konferencí, jsou si nápadně podobné. Dáno to bylo jednak bývalým společenským klimatem i tím, že doba nevyžadovala a ani nemohla vyžadovat rychlé kroky, zvraty a posuny.

Při porovnávání závěrů z roku 1991 s dnešní realitou je zarážející, že některé části vyznívají pro svoji samozřejmost až archaicky.

Úvodní vstup v roce 1991 patřil ředitelce a bibliografce hostitelského města PhDr. Marii Nádvorníkové. I ona se zamýšlela nad tím, zda bibliografické konference nadále pořádat – ano či ne. Konstatovala, že bibliografická

konference se bude věnovat současné, ale i retrospektivní národní a regionální bibliografii, bibliografii oborové a úkolům bibliograficko – informačních služeb. Vše bylo projednáváno i z pohledu nových možností s nasazováním výpočetní techniky do knihovnických a bibliografických procesů.

Zhruba za 3 roky stála „Bibliografie na rozcestí“. Alespoň tak byl nazván seminář uspořádaný Národní knihovnou v listopadu 1994. Název byl možná zvolen záměrně provokativně, ale reflektoval situaci.

Seminář byl sice nazván pracovním, ale jak výstižně konstatovala dr. Stoklasová v úvodu, byl téměř výhradně prostorem jen pracovníků Národní knihovny. Diskutujících, kteří by se chtěli vyjádřit k vysloveným nebo naznačeným problémům, bylo málo. Podstatně živěji a přesvědčivěji se diskutovalo v kuloárech než za řečnickým stolem. Nikdo nereagoval na otázky vyslovené v úvodním filozoficky pojatém příspěvku ředitele Národní knihovny PhDr. Balíka k úloze bibliografie a osobnosti bibliografa na konci 20. století. Bibliografie byla dosud chápána jako samostatná vědní disciplína s vlastní teorií. Bibliograf byl vážená osoba, která „se musí vzdát určité exkluzivity, kterou mu poskytovalo vědomí přístupu ke zdrojům“. Dnes bibliografie začíná být chápána především jako služba ve výrazně změněném prostředí, které bibliografii poskytuje moderní technologie.

4. národní konference o bibliografii v roce 1991 připouštěla nový pohled vzhledem k tlaku nastupující nové technologie a nových médií, seminář mohutný nástup nové technologie chápal už jako samozřejmost a základní určující faktor.

Národní knihovna na semináři zevrubně prezentovala transformaci svého odboru bibliografie na odbor zpracování a zdůvodňovala i změnu názvu tohoto odborného útvaru. Seznámila se svými krátkodobými plány i dlouhodobými projekty, návrhy na kooperaci. Zdůvodňovala i rozpad, resp. ukončení činnosti dlouholeté Komise pro národní a regionální bibliografii, k níž došlo nedlouho předtím v Ústí nad Labem. Dle slov dr. Kubalové doporučila tato Komise před svým rozpadem ustavení dvou odborných komisí.

Náplní Komise pro katalogizační politiku a národní bibliografii při Národní knihovně by měla být tvorba jednotné katalogizační politiky a jejích standardů, otázka vztahu bibliografie a katalogizace, problémy české národní bibliografie (současné a retrospektivní) a související kooperační systémy. Souběžně vznikající Sekce pro bibliografii při SDRUK by se věnovala dalším oblastem bibliografické práce. Konstatovala, že ještě během činnosti Komise pro národní a regionální bibliografii byly položeny základy kvalitativně odlišnému typu spolupráce, totiž kooperačním systémům ANAL (článeková bibliografie) a PER (bibliografie periodik).

V té době byla ale již Sekce pro bibliografii při SDRUK ustavena a svoji činnost zahájila. Na poradě Komise pro národní a regionální bibliografii

v Ústí nad Labem v květnu 1994 proběhla rušná diskuse o tom, jak dál. Zrodila se myšlenka okamžitě pokračovat v činnosti a navázat na vše pozitivní, co bylo od roku 1967 vykonáno a nebylo nikdy žádnou ze stran zpochybněno.

Rozhodnutí Rady SDRUK o ustavení pracovní skupiny nebo výboru bibliografie – záměrně bylo vyhýbáno slovu komise – bylo jednoznačné a okamžité.

Složitější bylo rozhodování o jejím odborném zaměření. Výsledkem diskusí byla koordinace bibliografické činnosti, bibliografické pokrytí potřeb regionů a společenských věd. Všechno to byly aktivity plynule navazující na osvědčenou praxi předcházejícího období. Jako samozřejmost byla chápána organizace pracovních jednání, pořádání seminářů i otázky teorie a metod bibliografie, pokud se tato potřeba ukáže.

Preferováno bylo pojmenování sekce, které navíc umožňují stanovy. Stanovy SDRUK rovněž umožňují, aby se zájemci – knihovny nebo informační pracoviště – staly členy odborných sekcí, ačkoliv nejsou členy SDRUK. Takto zareagovala pouze Národní knihovna na dopis, který byl odeslán pracovištím, institucím a knihovnám zabývajících se bibliografickou činností.

Ustavujícího zasedání ve Žďáru nad Sázavou 20.-21. září 1994, které předcházelo semináři Bibliografie na rozcestí, se zúčastnili zástupci MZK Brno, všech SVK a MěK Praha a byly to tytéž osoby, resp. členové zaniklé Komise pro národní a regionální bibliografii. Přijato bylo pojmenování Sekce pro bibliografii SDRUK. Rozhodlo se o organizačním vedení, způsobech komunikace. Vzhledem k členství i potřebám bibliografických aktivit se dohodly sféry činnosti: sjednocování postupů souběžné bibliografie, resp. kooperacím systémů ANAL, spolupráce při tvorbě společnýchází dat, organizace teoretického řešení. Sekce stále pracuje ve stejném složení – od roku 1994 žádá další knihovna přes několikrát výzvy nepřistoupila. Konala se 2 jarní zasedání (zatím vždy v Kladně), podzimní v roce 1995 ve Žďáru nad Sázavou. Toto excentricky položené město bylo vybráno jako místo každoročního setkání zcela uvědoměle vzhledem k sídlu Muzea knihy.

Za dvouleté období činnosti byl zpracován a připraven k odborné oponentuře první ucelený společný projekt, rýsují se další dva. První z nich nabyl reálné podoby a začíná se konkretizovat: je to autorský podíl na Biografickém slovníku ČR, který je projektem Historického ústavu AV ČR. Další bibliografický titul „Ohlas 350. výročí konce 30leté války“ se začíná připravovat za mezinárodní spolupráce.

Sekce pro bibliografii je platformou, do které patří problematika projektu ANAL, souborů národních autorit. Zde vyslechneme aktuální informace Národní knihovny, která jako garant předpokládá samozřejmou účast regionálních knihoven.

Začátkem roku 1996 byli osloveni techničtí bibliografové na své poradě a navrženo jim, aby ustavili Informační sekci při SDRUK.

Bibliografie ve svém klasickém pojetí začíná ustupovat do pozadí, počet tradičně zpracovávaných bibliografií razantně klesá. Moderní technologie nastupuje rychle do všech knihoven, i menší knihovny nepracují již jen s klasickými nosiči.

Transformace informačních pracovišť v informační centra je evidentní. Vytrácí se dělicí čára mezi bibliografickou informací a informací faktografickou. Počet faktografických dotazů často bez vztahu k primárním dokumentům knihovny rychle stoupá, začíná i převažovat nad standardními dotazy. Počet dotazů stoupá strměji než počet výpůjček. Rozdíl v počtu informačních dotazů a výpůjček primárních dokumentů se proto snižuje. Jestliže knihovny před léty vykazovaly jako rozhodující číselné faktory velikost fondu – počet uživatelů – počet výpůjček, dnes k těmto tradičním ukazatelům přistupuje další samozřejmý ukazatel: informační dotazy. Stejně významný je i údaj o počtu bází dat, se kterými knihovna pracuje a do kterých má přístup, i když připojováním do Internetu nelze tento údaj ohraničit a stává se nekonečným. Informační centra knihoven prožívají dynamický rozvoj. Od personálu se vyžaduje rozsáhlý potenciál vědomostí, schopnost a ochota si je nepřetržitě rozšiřovat, rychlá orientace v dalších a nových bázích dat. Počet informačních pracovníků se rozšiřuje a důrazněji se specializují.

Stále více informací vzniká mimo knihovnu a ta má možnost z různých zdrojů je získat. Její informační rádius se kvalitativně a kvantitativně zvětšuje. Každá knihovna a informační instituce se snaží být osobitá a specializovaná. Tvorbou vlastních bází přispívá do nekonečného informačního světa. Vytrácí se přímý styk mezi zpracovatelem a uživateli, mezi zpracovatelskou knihovnou a konečným uživatelem. Při standardně zpracovaných a vydávaných bibliografiích také nebyl vždy zaručen kontakt mezi zpracovatelem a uživatelem, přesto vztah byl méně anonymní než je dnes. Mění se navíc vztah uživatele – zkušený uživatel přestává být pasivní a stává se spoluvůrcem výsledného produktu, řešerše.

Samo slovo bibliografie je termín, který sice stále používáme, ale už nevystihuje úplně přesně činnost, kterou bibliograf, řešeršér nebo informátor vykonává.

Výrazy bibliograf a bibliografie pomalu mizí z našeho odborného slovníku. Frekvenčně jsou nahrazovány termíny řešeršér, informátor, informační pracovník – báze dat, informační dálnice. I slovo čtenář již bylo před léty nahrazeno obecnějším a přesnějším výrazem uživatel.

Méně prostoru se věnuje retrospektivě, jakkoliv je důležitá. Evidentní je odklon od tvorby rozsáhlých tematických bibliografií nahrazovaných aktuálními přírůstky podle oborů, typů dokumentů nebo jazyků. Mění se vztah mezi bibliografií a informací, mění se vztah uživatelů. Dominantní je aktuálnost, rychlost, stručnost, věcnost.

Báze dat, souborné katalogy a bibliografické soupisy, se kterými informační pracovník nebo uživatel sám pracuje, musí být naplňovány kvalitními a komplexními daty. Vysoce odborná lidská práce ať v zákulisí knihovny nebo na opačné polokouli dosud nemizí. Požadavky na odbornou erudici, serióznost a rozhled toho, kdo primárně informace pořizuje, třídí a vybírá, vybrané ukládá, rostou. Zdůrazňuje se nutnost jediného a jedinečného pořízení a uložení s možností mnohonásobného až nekonečného využití. Soumrak základní funkce bibliografie a osobnosti bibliografa – podle mého názoru – nehrozí, jen dostává jiné rozměry. Vše podstatné a nosné odezní v referátech a diskusních příspěvcích. Názvy a témata všech ohlášených vystoupení dovolují vyslovit hypotézu, že nejužívanějším slovem bude INFORMACE.

Informace jako synonymum současné společnosti a moderní knihovny.

SPOLUPRÁCE NA ÚPLNOSTI NÁRODNÍ BIBLIOGRAFIE

Bohdana Stoklasová

Národní knihovna České republiky (dále jen NK) a všechny státní vědecké knihovny (dále jen SVK) zahájily v roce 1996 spolupráci na zpřístupnění české národní bibliografie ve strojem čitelné podobě ve formátu UNIMARC. Jde o dva velké projekty zásadního národního i mezinárodního významu. Jeden z nich je zaměřen na dosažení maximální úplnosti a včasnosti souběžné české národní bibliografie (v první fázi se bude jednat o knižní produkci, postupně i o další druhy dokumentů), druhý na převod tištěných bibliografií zachycujících především knižní produkci vydanou na našem území ve 20. století do formátu UNIMARC.

Ve svém příspěvku se budu věnovat charakteristice obou projektů, jejich historii, současnému stavu i výhledu do budoucna. Popis projektů vytváří nutný rámec pro zachycení problémů, s nimiž jsme se museli při zahájení spolupráce vyrovnat, a které mohou být cenné pro spolupráci českých knihoven v rámci souborného katalogu CASLIN (dále jen SKC), s nímž oba projekty úzce souvisejí.

1. Česká národní bibliografie 20. století – souběžná i retrospektivní

Souběžná realizace obou projektů je náročná, ale velmi prospěšná. Řešíme-li projekt souběžné národní bibliografie, zamýšlíme se nejen nad úplností a rychlostí zachycení u nás vydávané produkce, ale i nad úplností bibliografického záznamu (jmenné i věcné části). Protože platí, že čím stručnější záznam, tím rychlejší zpracování, je třeba pečlivě vážit míru redukce v zájmu rychlejšího zpracování. Zejména v situaci, kdy z nejrůznějších důvodů dojde ke skluzu ve zpracování, se nabízí radikální redukce záznamů jako rychlé a lákavé řešení. Pohled do minulosti je v tomto směru velmi poučný. Určitá časová období jsou zpracována způsobem, že při retrospektivní konverzi váháme, zda jsou záznamy použitelné, či zda bude nutné sáhnout k rekatalogizaci. Na záznamech vytvořených v blízké i vzdálené minulosti jasně vidíme, kam až lze zajít v případě „nouze nejvyšší“.

Příliš radikální redukci si nemůžeme dovolit, chceme-li českou produkci prezentovat uživatelům kvalitně, dále proto, že záznamy české národní biblio-

grafie využívá řada českých i zahraničních knihoven, které očekávají určitou kvalitu, a konečně nechceme vytvořit dluh budoucím generacím. Zanedbatelný není ani fakt, že pouze kvalitní záznamy můžeme zejména v zahraničí výhodně prodat nebo vyměnit.

Lepším řešením než radikální redukce záznamů je spolupráce knihoven, která se začíná slibně (i když nikoli bez problémů) rozvíjet.

1.1 Souběžná česká národní bibliografie

Souběžná česká národní bibliografie je neúplná a opožděná. Hlavní příčinou je povinný výtisk, který přichází do NK pozdě nebo vůbec ne. Naděje na dokoupení chybějících titulů je s ohledem na rozpočet NK minimální. Situaci v určitých obdobích více či méně zhoršuje skluz v lince zpracování. Letitý skluz se v minulém roce podařilo odstranit – bohužel pouze dočasně. Zavedení nového systému v kombinaci s nedostatkem finančních prostředků neumožňuje „dotáhnout“ systém tak, aby byl pro zpracovatele v lince komfortní. Náhradní, vesměs komplikovaná řešení jim spolu s dlouhou odezvou, způsobenou symbiózou slabého serveru, zastaralých a slabých koncových stanic, nedokončené strukturované sítě a nedostatečné technické podpory nedovolují již rok pracovat normálním tempem. V poslední době situaci ještě zhoršila rekonstrukce ústředního topení, během níž bylo třeba některé práce v lince omezit, nebo zcela zastavit. Doufáme, že skluz v lince zpracování se podaří opět srovnat, z popisu současné situace však jasně vyplývá, že pokud úplnost a pohotovost národní bibliografie závisí na dodání povinného výtisku do jediné instituce a momentálních možnostech této instituce povinný výtisk zpracovat, je národní bibliografie velmi zranitelná.

Zlepšení situace může přinést spolupráce. Spojí-li své síly všechny tři knihovny, které dostávají v ČR úplný povinný výtisk, a knihovny, které dostávají regionální povinný výtisk, je naděje na úplnost národní bibliografie podstatně vyšší. Spolupráce přinese i zrychlení zpracování, což zároveň povede k redukci multiplicit. V neposlední řadě pomůže spolupráce překlenout tíživou situaci v lince zpracování, která může nastat v kterékoli ze zúčastněných knihoven.

Cesta ke skutečnému zahájení spolupráce v provozním měřítku je zpravidla delší, než teoretický odhad na počátku. Předpokládali jsme, že do konce roku 1996 již bude česká národní bibliografie obohacena o velké množství záznamů jednotlivých SVK, přičemž méně kvalitní záznamy zde budou figurovat jako provizorní, záznamy vysoké kvality jako definitivní. Realita je taková, že letos bude možné zařadit pouze malý počet záznamů, rok 1996 je ve znamení testování a o provozním stadiu budeme moci mluvit až v roce 1997.

SVK obdržely z NK ve dvou kolech prameny popisu dokumentů, pro

kteřé měly vytvořit záznamy v UNIMARCU nebo Výměnném formátu (dále jen VF) a poslat je do NK k vyhodnocení. V současné době je téměř uzavřeno druhé kolo testů. SVK přistoupily k experimentu velmi zodpovědně. Sympatické bylo, že knihovny, kterým zatím jejich systémy neumožňují pracovat v UNIMARCU a podle AACR2, poslaly záznamy v UNIMARCU připravené v textovém editoru, aby se připravily na budoucnost. První kolo testů prokázalo, že nejdříve bude možné začít přebírat záznamy knihoven, které používají CDS/ISIS, MAKS a Výměnný formát. Tato varianta se jeví jako nejschůdnější, všude jinde se vyskytly problémy technického rázu a nebo problémy spojené s konverzí.

Jak již bylo uvedeno, nejlepší výsledek byl dosažen na základě konverze záznamů z Výměnného formátu. V žádném případě se ale nejedná o výsledek ideální – sice máme kvalitní konverzní program z VF do UNIMARCU (i zpět), ale ve VF řada polí/podpolí chybí, takže mnohé údaje není kam zapsat (kódované údaje, indikátory, unifikované názvy, korporativní záhlaví, pole pro vazby, PHNK atd.). Od knihoven, které pracují s VF, bude nutné značné procento záznamů přebírat „s rezervou“ a rozhodně ne jako záznamy definitivní.

Kritéria pro přebírání záznamů do národní bibliografie (zejména pak jako definitivních) jsou podstatně přísnější než kritéria uplatňovaná v rámci SKC, mnohé problémy však budou zřejmě společné. Jsme na samém počátku spolupráce – mnoho věcí musíme ještě dotáhnout a doladit. Otazník visí nad rovnocennou koexistencí UNIMARCU a VF, která bude v praxi nereálná. UNIMARC bude formátem primárním, VF pouze sekundárním. V praxi to bude znamenat, že záznamy převedené z UNIMARCU do VF budou zatíženy určitým i chybami po konverzi, které nelze eliminovat automaticky. Probíhá experiment s manuálním odstraňováním chyb na první pohled zřejmých a závažných, vzhledem k personálním a finančním možnostem NK však nelze do budoucna počítat s jejich trvalým provozním odstraňováním. Jak již bylo naznačeno, záznamy dodané ve VF budou moci figurovat v národní bibliografii pouze jako provizorní.

Některé knihovny, které dnes používají VF, však budou společně s novým systémem přecházet na UNIMARC (Kladno, Liberec, Olomouc), na UNIMARCU pracuje intenzivně SMARTLIB i KIMS, velmi konkrétní a užitečné jednání o konverzi do UNIMARCU proběhlo po vyhodnocení vzorku SVK Ostrava se zástupci této knihovny a systému TINLIB. Jednání a následné úpravy přispěly k tomu, že druhé kolo vzorků SVK zpracovaných v TINLIBu vypadá velmi nadějně.

V NK jsme si již vyzkoušeli, co znamená přechod na nový systém společně s aplikací UNIMARCU naplněného podle AACR2, včetně důsledné kontroly selekčních údajů. Ostatní knihovny tento krok teprve čeká. Nemá smysl oče-

kávat zázraky, je nutné obrnit se důsledností a trpělivostí. Máme před sebou další společné testy a spolupráce na tvorbě souběžné české národní bibliografie se naplno rozběhne až příští rok. Již ke konci letošního roku by se však v tištěných sešitech české národní bibliografie i na CD-ROM měly objevit první záznamy nejzdatnějších knihoven. Poznáte je podle lokační značky. V příštím roce zde budou již i definitivní záznamy z různých knihoven.

Cesta od provizorního k definitivnímu záznamu nebude jednoduchá. Knihovny, které budou schopny vytvářet definitivní záznamy, však čeká v první fázi kromě „visačky nejvyšší kvality“ v oblasti zpracování i roční předplatné národní bibliografie na CD-ROM včetně aktualizací zdarma, podíl na kreditu u OCLC a postupně další výhody.

1.2 Retrospektivní konverze české národní bibliografie 20. století

Cílem projektu je převod záznamů především knižní produkce vydané na našem území ve 20. století a zachycené v tištěných bibliografických soupisech do strojem čitelné podoby ve formátu UNIMARC. Jedná se o cca 500.000 záznamů, které bychom rádi převedli do roku 2.000. Projektu se účastní NK a všechny SVK, čili knihovny, jejichž společným zřizovatelem je Ministerstvo kultury České republiky (dále jen MK). Projekt se těší velkému zájmu zřizovatele i zahraničních nadací a získal několik grantů a dotací, které umožnily jeho zahájení. Grant Mellonovy nadace na počátku roku 1995 (150.000 USD společně s retrospektivní konverzí generálního katalogu univerzálního knihovnického fondu NK – dále jen GK UKF) umožnil nákup špičkové techniky pro NK, matching fund MK ke grantu Mellonovy nadace na CASLIN (5.000.000 Kč společně s GK UKF) pokryl zahájení testů a odladění SW v NK, účelová dotace MK na technické vybavení všech zúčastněných knihoven (1.000.000 Kč) dovolila rozšíření projektu mimo NK a částka na retrospektivní konverzi vázaná v rámci rozpočtu NK (4.000.000 Kč společně s GK UKF) částečně pokryje zahájení prací. Z grantu Regional Library Program – OSI (30.000 USD) bude zakoupen planetární skener na skenování unikátních a/nebo křehkých bibliografií z počátku století, na které není možné použít bubnové skenery.

Pro převod české národní bibliografie do formátu UNIMARC vyvinula česká firma COMDAT ve spolupráci s NK speciální technologii, které se skládá ze tří fází:

- 1) skenování tištěných sešitů
- 2) automatizované přepis do nestrukturované textové podoby pomocí OCR
- 3) automatizované nebo poloautomatizované strukturování do formátu UNIMARC pomocí speciálního programu.

Technologie již byla dostatečně odzkoušena a odladěna, jejímu provoznímu nasazení nestojí nic v cestě – kromě nedostatku finančních prostředků,

se kterým se projekt v současné době potýká. Zatímco sehnat peníze na technické vybavení a zahájení projektu bylo relativně snadné, zajistit dostatek prostředků na jeho provoz je mnohem obtížnější.

Skenování tištěných sešitů a přepis pomocí OCR zajišťuje firma COMDAT. Strukturování záznamů, které je časově, personálně i finančně nejnáročnější fází celého procesu, zajišťuje NK ve spolupráci s jednotlivými SVK. Proběhlo první kolo školení (technického i knihovnického), všechny zúčastněné knihovny byly vybaveny potřebným HW i SW. Připraveno je druhé kolo školení. Zároveň NK, SVK a COMDAT pracují na textu smlouvy, upřesnění organizace práce, způsobu předávání a kontroly záznamů, výroby a předávání protokolů atd.

Pokud se podaří získat pro projekt dostatek finančních prostředků, výsledkem by měl být každoroční přírůstek zhruba 100.000 záznamů, které budou k dispozici v SKC a přidány na CD-ROM s českou národní bibliografií. Tyto záznamy budou k dispozici všem českým i zahraničním knihovnám. Jednou vynaložené prostředky se několikanásobně vrátí, nebudou-li ostatní knihovny v rámci retrospektivní konverze svých katalogů několikrát vytvářet různé varianty týchž záznamů.

Retrospektivní konverze ČNB 20. století je projektem nesmírně důležitým a zajímavým. Je zde použita moderní, špičková technologie, která vzbudila velký mezinárodní ohlas a několik zahraničních knihoven plánuje její využití.

Projektu se účastní NK a všechny SVK, čili všechny klíčové knihovny v resortu MK. Příslušný odbor MK vidí projekt jako velmi důležitý a perspektivní a v rámci možností mu poskytuje veškerou podporu. Brzdou je nedostatek finančních prostředků jako přímý důsledek obecného podceňování role knihoven jako důležitého článku informačních dálnic a chápání práva na informace a rozvoj osobnosti jako luxusu, který si naše společnost prozatím nemůže dovolit.

Kromě NK, SVK a MK je do projektu zapojena soukromá česká firma COMDAT, s níž jsou prozatím nejlepší zkušenosti. Projekt je dobrým příkladem pochopení zřizovatele a spolupráce knihoven v jeho resortu a soukromé firmy. Myslím, že toto můžeme dnes konstatovat bez nadsázky.

2 Od společného záměru k realizaci projektu aneb problémy a zkušenosti

Přihlásit se ke společnému záměru je snadné. Cesta od něj k realizaci projektu však není ani krátká, ani jednoduchá.

Oba popsané projekty chápaly všechny knihovny od počátku jako společné. Zpočátku ovšem pouze v tom smyslu, že si uvědomovali jejich důležitost a prospěšnost nejen pro všechny zúčastněné, ale i jejich národní a mezinárodní rozměr. Od počátku jsme měli situaci značně usnadněnou tím, že

máme společného zřizovatele, který projektům „fandí“.

Projekt se ale stává skutečně společným až v realizační fázi, kdy všechny zúčastněné strany spojují společně vyřešené problémy a společně získané zkušenosti. Naše společné problémy nebyly vždy jednoduché a naše společné zkušenosti nejsou pouze pozitivní. Myslím si ale, že stojí za to o nich otevřeně mluvit, protože mohou usnadnit spolupráci v SKC.

2.1 Komunikace a důvěra v prostředí „tržních“ vztahů

U převodu české národní bibliografie 20. století se jedná o spolupráci v poněkud jiných podmínkách, než na které jsme byli dosud zvyklí. Všechny zúčastněné knihovny měly možnost z projektu něco získat, ale musely zároveň hodně vložit a nést určitá rizika. Nestačilo prostě předat záznamy, které by knihovna tak jako tak vytvořila, beze změn jinam, upravit pracovní náplně již existujících systemizovaných míst atp. Bylo nutné začít vytvářet záznamy nové, podle nových standardů a v cizím programovém prostředí. Bylo nutné zajistit potřebné pracovní síly včetně jejich financování. V této situaci již nebylo možné „obchodovat“ za symbolickou 1 Kč za záznam, nastoupily „reálné“ ceny a jednotlivé instituce se začaly chovat jinak, než když šlo o „obchodování“ ve stylu „nula od nuly pojde“. Je to logické, ale všechny nás to zaskočilo. Dalším citlivým momentem bylo na počátku postavení soukromé firmy a její důležitá role v projektu. Většina manažerů projektu z jednotlivých institucí pracuje již dlouho ve státních institucích. Léta zde strávená, včetně let totalitních, v nás vypěstovala utkvělou představu, že to, co pochází od soukromé firmy, je vždy svým způsobem podezřelé a určitě předražené. Cesta ke zjištění, že soukromá firma pro nás zajistí řadu kroků efektivněji a levněji, než bychom to udělali sami, byla složitá.

Počátek projektu byl poznamenán vzájemnou podezíravostí – jakmile do hry vstoupil velký objem peněz (který je vzhledem k počtu a složitosti záznamů nezbytný, ale prozatím, bohužel, existuje pouze na papíře ve formě požadavků), objevily se obavy o jeho spravedlivé rozdělení a vzájemné podezírání včetně snah získat ze společného projektu maximum pro sebe. A tak jsme si hned na začátku ověřili, jak silně ve společném projektu platí pravidlo „jeden za všechny, všichni za jednoho“. Snaha některých účastníků získat z projektu více, než bylo reálné, zbrzdila jeho start o několik měsíců, což způsobilo značné problémy těm knihovnám, které přijaly na projekt pracovníky a potřebovaly, aby na si sebe co nejdříve vydělali. Jednalo se o cenou lekci pro všechny zúčastněné v mnoha směrech:

- a) Ukázalo se jasně, že jsme na jedné lodi, kde chybně či neuváženě krok každého z účastníků ohrozí všechny ostatní.
- b) Ochota ředitelů všech SVK, zástupce MK i firmy COMDAT přijet urychleně na „krizové“ jednání do NK prokázala, jak velmi všem na projektu záleží.

- c) Zjistili jsme, že nikdo nechce nikoho ošidit, ale že jsme všichni zaskočení novou situací a nepřipraveni na nové podmínky spolupráce.
- d) Jako velmi důležitá se ukázala schopnost všech zúčastněných stran jednat i o nepříjemných věcech otevřeně.

Zajímavou zkušeností je i příprava smlouvy. NK připravila hrubý návrh smlouvy s popisem mechanismu předávání, kontroly a financování záznamů. SVK požadovaly podstatně složitější mechanismus pro předávání/přebírání záznamů, kontroly, zprávy o vyhodnocení kvality a kvantity včetně možnosti „kontroly kontroly“, kterou bude zpočátku provádět NK, postupně i některé SVK. NK tento požadavek zprvu chápala jako vyslovení nedůvěry, dále se jí nelíbilo, že nutnost vyvinutí a provozování složitého administrativního mechanismu celý projekt prodraží v neknižovnické (tj. na první pohled nadbytečné) oblasti. Přitom se jedná o požadavek zcela legitimní. Vyvinutí a provozování mechanismu, který povede k jasným účtům i vztahům rozhodně nelze považovat za luxus.

2.2 Finanční (ne)zajištění

Projekt retrospektivní konverze české národní bibliografie dostal potřebnou finanční podporu na počátku a nyní zápasí s nedostatkem finančních prostředků. NK jako iniciátor projektu se snažila zajistit peníze a udržet projekt "nad vodou" za každou cenu. V roce 1996 se dostala v souvislosti se svém nízkém rozpočtem do velmi těžké situace – udržení projektu znamenalo v určité fázi ohrožení dokončení skenování GK UKF a všech dalších činností souvisejících s retrospektivní konverzí v NK. Rozhodovat o tom, které z důležitých projektů zastavit (s ohledem na nutnou kontinuitu znamená radikální útlum faktické zastavení), zda dlužit peníze firmě, která odvedla dobrou práci, nebo externím pracovníkům NK za nasmlouvané a odevzdané činnosti, nebo spolupracujícím knihovnám, které s penězi za retrospektivní konverzi počítají, není snadné. Protože NK dostala prostředky na projekt společně s ostatními prostředky na retrospektivní konverzi (s ohledem na původní požadavky se jednalo o drastickou redukci), s počívala tíha rozhodnutí na ní. Musela zmrazit vlastní činnosti, aby dodržela své závazky k SVK. SVK sledovaly situaci s logickými obavami a určitou dávkou nedůvěry. Kritická situace naštěstí nevyšla ve vzájemné vyčítání a obviňování, ale v racionální analýze současné situace, prognózu budoucího vývoje a návrh, jak postupovat v nelehké situaci v budoucnosti a projekt udržet.

Pokud se v minulosti jednalo o spolupráci na projektech, v nichž šlo o již zmíněné přelévání sil v rámci existujících systemizovaných míst a prostředků v rámci rozpočtů jednotlivých knihoven, mohli jsme si dovolit nasadit laku riskantně vysoko a v případě potřeby ji po čase snížit. Při rozsáhlém zapojení externích pracovníků a soukromých firem je podobně postup hazard-

dem. Všechny zúčastněné knihovny budou společně požadovat od zřizovatele přidělení částky přímo na projekt vždy na určité kalendářní rok. Od této částky se bude odvíjet rozsah prací nasmlouvaných pro tento rok, které bude zakotven v dodatku ke smlouvě. Při získání dodatečných prostředků od zřizovatele a/nebo z grantu bude tento dodatek operativně upraven. K tomuto řešení jsme dospěli po určitém váhání – nastavení laky na počátku každého roku "na jistotu" a její postupné zvyšování psychologicky odsouvá dosažení kžezného cíle (dokončení projektu do roku 2.000) ve srovnání s postupem opačným. Je však nutné si uvědomit, že reálně můžeme udělat pouze tolik práce, kolik můžeme zaplatit. Na toto pravidlo je těžké si zvyknout po letech opačné strategie: "zkusíme to, ono to nějak dopadne". V situaci reálného financování to nemůže dopadnout jinak než špatně.

3 Závěr

Na závěr bych ráda zdůraznila několik momentů důležitých pro spolupráci, na které bychom neměli zapomínat.

Otevřenost

Nepříjemné věci a pochybnosti je třeba otevřeně sdělit a projednat. Pokud se týkají všech, je nutná účast všech, aby nedošlo ke zkreslení informací. Každý z účastníků (platí i pro NK) musí umět otevřeně sdělit, co je/není pro společný projekt schopen udělat a zajistit.

Důvěra

Vzájemná důvěra je nezbytným předpokladem dobré spolupráce. Neměli bychom podceňovat mechanismy, které vedou k jejímu upevnění. I když nás budou něco stát, je třeba do nich investovat.

Profesionalita, odpovědnost

Vstupují-li do projektu peníze a vzájemné účtování (nikoli za symbolickou cenu), je nutné projekt po všech stránkách profesionalizovat. Znamená to potřebné technické, personální i finanční zajištění a celkové zvěšení odpovědnosti všech účastníků. Nelze rozjet po všech stránkách nezajištěný projekt s tím, že to „nějak dopadne“.

Spěchat pomalu, ale neodbočovat z cesty

Spolupracovat teprve začínáme a musíme se mnohé naučit. V oblasti odborné, manažerské, obecně lidské. Není dobré slibovat/očekávat zázraky. Špatný časový odhad vede ke zbytečnému stresu a permanentní nespokojenosti. Prozatím neumíme dobře odhadnout čas a splnění nereálných časových horizontů pro nás bývá důležitější než dodržení plánované cesty. Je třeba držet se cesty a neopouštět ji ani v obtížných oblastech. Přehodnocení časových horizontů je menším zlem, než odchylka od směru, o jehož správnosti jsme přesvědčeni.

SPOLUPRÁCE NA ÚPLNOSTI NÁRODNÍ BIBLIOGRAFIE Z POHLEDU REGIONÁLNÍCH VĚDECKÝCH KNIHOVEN

Marie Nádvorníková

Vztah regionálních vědeckých knihoven k národní bibliografii chceme rozebrat ze dvou hledisek: čím mohou regionální centra ústřední databázi obohatit a jaké je využití CD-ROMů národní bibliografie v regionech. Tato dvě kritéria uplatníme u tří druhů dokumentů: knih, periodik a článků.

V Olomouci jsme se snažili analyzovat produkci knih určitého roku na CD-ROM s časovým vymezením 1983-březen 1996 (aktuálnější informace v době zpracovávání referátu nebyly k dispozici) z regionálního pohledu. Chtěli jsme porovnat soubory literatury vydané v příslušných regionech s odpovídajícím fondem dané regionální knihovny. Srovnáním celého souboru mimopražských vydání jen s olomouckým přírůstkem jsme zjistili, že za základ analýz nemůžeme vzít rok 1995, protože produkce roku 1995 není ještě na CD-ROMu celá. Za uzavřený jsme tedy mohli považovat rok 1994. Statistiku zachycuje následující tabulka. Regionální centra jsou seřazena podle množství literatury vydané v těchto městech. Nemohli jsme přičíst počet publikací, které vyšly na územích celých regionů. Podle regionálního třídění se bohužel v databázi knih na CD ROMu nedá vyhledávat.

Při provádění analýz jsme nechtěli zůstat jen u porovnání počtu. Po předchozích zkušenostech nám bylo jasné, že početní nesoulad ještě prohloubí odlišnost titulová. Rozhodli jsme se proto pro titulové porovnání, i když bylo velmi pracné. Pokud byly dříve srovnávané databáze v systému CDS/ISIS (ASNB, KAKS, přírůstky jednotlivých SVK), dala se snadno porovnávacím programem zjistit i titulová shoda. Dnes je situace složitější. CD ROM je ve FRETu, KAKS v ALEPHu, vědecké knihovny pracují v ISISu, ALEPHu, TINLIBu, KIMSu, RAPIDu, SMARTLIBu.

Státní vědecké knihovny mají plnit funkci regionálních bibliografických center. Shromažďují jednak literaturu vydávanou na území regionu, jednak publikace tematicky se vztahující k regionu bez ohledu na místo vydání. Isovské báze dat byly ideálním pramenem pro bibliografickou kontrolu. Pole 352 Region bylo obrazem regionální produkce z provenienčního hlediska, obsahové hledisko podchycovalo pole 57 Regionální třídění. Tyto možnosti však

v nově zaváděných knihovnických systémech nebyly v plném rozsahu zachovány a porovnávací programy chybějí. Ještě jednu poznámku je nutno připojit: Aby byla práce s databázemi SVK efektivní, nestačí umožnit vyhledávání podle určitých hledisek. Mělo by být zajištěno, aby příspěvky do ústředníchází povinně obsahovaly kódy regionů. Když se to nepodaří, bude bibliografická kontrola v regionech pracná a nespolehlivá.

Česká národní bibliografie – knihy s vročením 1994

Produkce roku 1994 celkem	7353
Literatura vydaná v Praze	4998
Knihy vyšlé mimo Prahu	2355
z toho Brno	776
Olomouc	309
Ostrava	241
Plzeň	139
České Budějovice	74
Ústí nad Labem	52
Hradec Králové	48
Liberec	34
Kladno	2
(regionální centra celkem)	(1675)
mimo regionální centra celkem	680

Za základ porovnání jsme zvolili tři zakladatelské knihovny souborného katalogu KAKS. Zkoumali jsme tedy literaturu vydanou v roce 1994 v Brně, Olomouci a Plzni, jak se promítla v ČNB a ve fondech tří knihoven. Olomoucký výstup byl z isisovské databáze, Brno jsme získali z alephovského KAKSu, Plzeň rovněž z KAKSu s kontrolou v plzeňském KIMSu. Tři odpovídající výstupy byly vyhledány a vytištěny ze CD-ROMu ČNB. Každá dvojice výstupů byla hlavoručně vzájemně porovnána. Výsledky ukazuje následující tabulka.

**Zastoupení knižních titulů s vročením 1994
ve fondech NK ČR Praha, MZK Brno, SVK Olomouc a SVK Plzeň**

počet titulů vydaných v regionálních centrech v roce 1994	celkem	shodně CD-ROM ČNB a příslušná SVK		navíc ČNB		navíc SVK	
		počet	%	počet	%	počet	%
Brno	1151	643	56	133	12	370	32
Olomouc	373	280	75	29	8	64	17
Plzeň	323	114	35	25	8	184	57

Již v období „klasiky“ se mnohokrát konstatovalo, že cesty povinných výtisků jsou nevyzpytatelné. Tabulka ukazuje, že tato situace trvá. Vzdor všem zákonům logiky se část regionální produkce objevuje ve fondu Národní knihovny a není v příslušné regionální knihovně. Jsou to např. materiály univerzit a vysokých škol (v MZK chybí 29 titulů z produkce brněnských VŠ, v SVK Plzeň 15 titulů edice Preprinty vědeckých prací Západočeské univerzity, v Olomouci sborníky z letních škol Univerzity Palackého). Je rovněž těžko pochopitelné, že se pouze do Prahy dostala část produkce regionálních nakladatelství – MOBA, Návrat v Brně, FIN, Votobia v Olomouci a Včelka, Nava v Plzni. Zbytek regionálních titulů obsažených výhradně v ústřední databázi je tříští, kterou je těžké charakterizovat. Je tu zastoupena několika tituly šachová a náboženská literatura, průvodce památkovými objekty, katalogy výstav, učebnice pro střední školy apod. Tituly, jejichž absence v regionálním fondu se zdála až neuvěřitelná, jsme znovu ověřovali. Za všechny uvedme jen Hrady a zámky jižní Moravy. Tento titul opravdu chybí v Brně i Olomouci – jde o neprodejný tisk Památkového ústavu.

Podobně obtížné je charakterizovat tituly, které mají vědecké knihovny navíc oproti ČNB. Např. v SVK Olomouc je to pestrá všehočuf knih, které by se daly zařadit do 27 oborů, z nichž žádný výrazně nepřevažuje, snad jen náboženská literatura (13 titulů). Určité obecnější poznatky za všechny srovnávané soubory se však vyvodit dají. Dá se říci, že v ústřední databázi nejsou tituly malých vydavatelství, nebo institucí, které knihy vydávají sporadicky. V ČNB chybějí básnické sbírky a prózy regionálních autorů, profily regionálních osobností, publikace divadel, jubilejní publikace škol, materiály z regionálních akcí – odborných, vědeckých, kulturních i sportovních. Dále ústřední databáze postrádá publikace různých brněnských veletrhů, učebnice regionálních škol, regionální adresáře, soupisy měst a obcí, materiály o obyvatelstvu a organizacích.

Využití ČNB-knihy v informačních službách je podle olomouckých zkušeností malé. Knihovny zřejmě úspěšně pracují se svými interními databázemi knižních fondů, které jim dovolují pracovat jak s českou, tak zahraniční literaturou a zároveň odpovídají na otázku, které tituly jsou k dispozici v konkrétní knihovně.

V každodenní informační práci se tedy ČNB-knihy ve větší míře neprosadila. Stala se však v některých knihovnách pramenem pro katalogizaci a ještě větší využití zaznamenává při retrokonverzi. Mohla by být ještě velmi přínosnou pomůckou pro akvizici a regionální bibliografii. Ale pracné analýzy byly provedeny jen pro účely tohoto referátu. Jejich cílem bylo podtrhnout naléhavost kooperace ústředí a regionálních center při získávání a podchycování regionální produkce. Zařadit taková porovnávání, jejichž potřebnost se prokázala, do náplně pracovníků akvizice nebo regionální bibliografie je při absenci porovnávacích programů bohužel nemožné.

Na otázku, jak SVK pomáhají při bibliografické kontrole periodického tisku na území ČR, jsme chtěli odpovědět po konzultaci s oddělením povinných výtisků Národní knihovny v Praze, protože víme, že už má řadu let domluvu s regionálními vědeckými knihovnami o pravidelném hlášení nově docházejících, přejmenovaných, respektive zaniklých titulů ČR. Nová vedoucí pracovnice, která tuto problematiku sleduje od začátku letošního roku, uvedla, že výtěžnost této aktivity je takřka nulová. Pohyb v titulech, který zaznamenávají dodané hlášenky, bývá v centru již podchycen. Je ovšem třeba říci, že poněkud polevila disciplína v zasílání informací – hlášenky nedocházejí ze všech vědeckých knihoven a často jsou velmi opožděné.

Lze ovšem i předpokládat, že přesahy mezi centrem a regiony, které se vyskytly u knih, jsou u periodické literatury ojedinělé. Vždyť v převážné většině oslovují regionální periodika potencionální čtenáře v regionu, a je tudíž přirozené, že se toto periodikum cestou povinného výtisku dostává do fondu příslušné vědecké regionální knihovny. Kontrolní mechanismy (vazba ústředí na SVK a na okresní, resp. městské úřady registrující tisk) fungující při budování ústřední databáze periodik, jsou tak patrně dostačující.

Při budování národní článkové bibliografie vytvořila Národní knihovna ČR zpracovatelský kooperační systém, jehož cílem je dát uživatelům k dispozici co nejobjektivnější obraz článkové produkce obsažené v seriálech vydávaných na území ČR. A to v optimálním objemu, bez zbytečných duplicít. Vědecké knihovny zpracovávají seriály vycházející na území regionů. Excerptní základna byla opakovaně projednávána na subkomisi pro otázky národní a regionální bibliografie NKP, nyní komisi pro bibliografii Sdružení knihoven ČR. Je zveřejňována a Národní knihovna ji považuje za vyváženou. Excerptní základna respektuje složení vydavatelských institucí v příslušném regionu – obsahuje regionální deníky, periodika muzeí, archivů, periodika

a sborníky vysokých škol. Počet těchto periodik je v regionech rozdílný, jak to dokládá následující tabulka.

Podíl NK ČR Praha a regionálních SVK na excerpční základně ASN-B-Č

knihovna	počet excerpovaných titulů	knihovna	počet excerpovaných titulů
Národní knihovna ČR	276	SVK Plzeň	13
MZK Brno	32	SVK Kladno	12
SVK Olomouc	23	SVK Liberec	11
SVK Hradec Králové	19	SVK Ústí nad Labem	9
SVK České Budějovice	18	SVK Ostrava	4

Údaje převzaty z materiálu I. Anděrové Kooperací systém článkové bibliografie. Excerptní základna jako východisko pro kooperaci.

Je zajímavé se vrátit k referátu na 3. národní bibliografické konferenci v Hradci Králové v roce 1987, kde také zazněl referát o vztahu národní a regionální bibliografie v automatizovaném systému. V oblasti článků byly spatřovány ze strany regionů čtyři okruhy problémů. Ráda bych ocenila, že došlo k výraznému posunu, že regionální bibliografky naléhavost úkolů uznaly a s nelehkými problémy se vyrovnaly. Stalo se samozřejmostí, že za smluvně dohodnuté tituly regionálních periodik převzaly titulovou garanci – zpracovávají tedy pro ústřední databázi z velké části články, které se tematicky nevztahují k regionu, a nejsou tudíž předmětem zpracování vlastní regionální bibliografie. Bibliografky v regionálních knihovnách si zvykly i na ažuritu excerptce, která nekoresponduje s harmonogramem regionálních ročenek, vyrovnaly se se selekčními jazyky nezvyklými pro regionální bibliografii. A konečně byl vyřešen i čtvrtý, kapacitně nejsložitější problém – excerptce krajských deníků. I když hledisko pracovních kapacit zůstává vždy limitujícím faktorem, byl uspokojen hlavní požadavek: obohatit centrální článkovou databázi o nejhodnotnější produkci z území regionů; o takovou článkovou produkci, která by byla přínosem pro řešerše a další informační výstupy, získávané z ČNB-články.

Shodou okolností jsme v SVK Olomouc testovali ANAL opravdu hloubkově. Po měsíce jsme sestavovali bibliografický soupis Literární bibliografie severní Moravy v letech 1990-1995.

Protože jsme literaturu a literární vědu severní Moravy chtěli pokrýt co nejdůkladněji, volili jsme různé sekundární zdroje a rozsáhlou přímou excerpci periodik. I když v případě literatury jde o jednooborový soupis, lze i na jeho základě odpovědět na otázku, jak v souvislosti s nejrůznějšími excerptními zdroji obstál ANAL. Obstál výborně, záznamy získané z jiných pramenů se ukázaly jako duplicitní. Pocítily jsme vlastně jen jedinou citelnou mezeru – absenci článků z regionálních mutací ústředního tisku. V souladu s materiálem dr. Anděrové z března t.r. Kooperační systém článkové bibliografie a jeho doporučeními jsme postrádali články z moravských respektive brněnských mutací Mladé fronty Dnes, Lidových novin, Svobodného slova, Práce, Práva. Je to však zřejmě specifický problém Moravy, kde akcent na kulturu a umění v brněnských mutacích je výrazný a záznamy těchto článků by jistě měly své místo i v ústřední databázi ANAL.

Problém českých vědeckých knihoven je trochu jiný, pro Moravu zase netypický, a to mutace regionálních deníků. Oba problémy by vyžadovaly, aby se jimi zabývala komise pro bibliografii SDRUK.

Databáze ANAL je nejvyužívanější databází v informační práci vědeckých knihoven. V Národní knihovně by proto měla patřit k prioritám.

Závěrem můžeme ve zkratce shrnout odpovědi na výchozí otázky:

- Byl prokázán nesporný podíl regionálních knihoven na úplnosti ústředních bází dat národní bibliografie. U knih je třeba podtrhnout nejen přínos dvou moravských vědeckých knihoven – odběratelů povinných výtisků z území celé ČR, ale všech ostatních SVK, kterým zůstává regionální povinný výtisk.
- Národní knižní bibliografie by si zasloužila širší využití. Chtějme po automatizovaných systémech, aby nabízely i pracovníkům akvizice a regionálním bibliografům další důležité možnosti.

TYPY INFORMAČNÍCH SLUŽEB V KNIHOVNÁCH (Strukturalizace informačních služeb veřejných knihoven)

Vlasta Hamplová

Informační služby veřejných knihoven jsou velmi rozmanité a různorodé. Odpovídá to klíčovému postavení, které zaujímají tyto knihovny v poskytování veřejných informačních služeb na určitém území. Jsou všeobecně a přímo přístupné, umožňují uživatelům značně neomezený přístup k informacím. Jejich regionálně založená působnost je předurčuje k poskytování informačních služeb zaměřených především na potřeby území (regionu), jemuž slouží. Uvážíme-li, že dnes téměř neexistuje oblast lidské činnosti, typ organizace nebo instituce, o jejichž působení by nebylo možné získat určité informace, je nezbytné informační potřeby strukturalizovat s ohledem na uživatelské potřeby i možnosti veřejných knihoven.

Jaký je uživatel veřejné knihovny? Podobně jako jeho požadavky je různorodý a rozmanitý. Liší se vzdělanostní úrovní, věkem, profesním zaměřením, obsahovou skladbou požadavků, účelem, pro který informace potřebuje. Rovněž jeho definice informace je často velmi osobitá a originální. Mnohé však naše uživatele spojuje. A právě to společné nám usnadňuje stanovení priorit pro budování informačního systému knihovny a jeho informačních služeb. Žádají informace aktuální, důvěryhodné, přesné, a přesto rychlé. Vlastní požadavek na informační službu, byť jakkoli banální nebo nestandardní, považují za důležitý a stejnou vážnost přístupu předpokládají u informačního pracovníka. Ve většině případů upřednostňují primární dokument, faktografii, plnotextové informace, které chtějí vytisknout, zkopírovat nebo stáhnout z počítačových databází v podobě souboru na disketu. Sekundární informace akceptují jen potud, pokud jim dokážeme opatřit primární dokument nebo, v horším případě, jim nalezneme co nejschůdnější cestu k databázové instituci, kde budou jejich požadavky za určitých podmínek uspokojeny.

Pokusme se nyní požadavky těchto uživatelů strukturalizovat. Těžiště bibliograficko-informačních služeb stále spočívá v zajišťování **bibliografických informací**, které směřují k vyhledání a zajišťování informačních dokumentů. Pokud není možno požadavky zajistit z vlastních pramenů, zprostředkováváme dokumenty pomocí klasické MVS, existuje-li však informace

v elektronické podobě a máme-li zajištěn přístup do příslušné počítačové databáze, můžeme opatřit informaci uživateli mnohem rychleji, například zkopírovat příslušný soubor z Internetu na disketu, vytisknout textový soubor apod.

Druhou skupinu tvoří pestrá směsice tzv. **faktografických dotazů**. Zejména se v posledních letech prosazují požadavky na faktografie a na plnotextové informace z elektronických databází. Jejich uživatelsky vlídné prostředí nabízí našim uživatelům bezprostřední vyhledání konkrétní informace; například o osobnostech, událostech, firmách, institucích, výrobcích, ale i texty článků, norem, patentů. Velmi často mají regionální zaměření, mnohé souvisí s podnikatelskou sférou a jejími potřebami.

Další skupinu dotazů, kdy nám nepomohou ani bibliografické nebo faktografické databáze a pomůcky, řešíme prostřednictvím **referenčních služeb**; i tyto požadavky mají silné vazby na příslušný region. Pomocí referenčních informací můžeme uspokojit zejména požadavky podnikatelské sféry, se kterými se její představitelé na veřejné knihovny obracejí. Nechci našim veřejným knihovnám křivdit, protože mezi nimi jsou světlé výjimky. Ale většina zatím stojí na počátku, snaží se řešit informace pro podnikatelskou sféru klasickými informačními zdroji a nemá zajištěn přístup k systému kvalitních a současně levných informačních produktů a referenčních služeb vhodných pro tuto uživatelskou skupinu.

Jiným kritériem strukturalizace informací je jejich **dostupnost**. Vědět, že informace existuje, nestačí, nenalezneme-li k ní cestu. Nezískáme-li ji, je pro uživatele nepotřebná. Ale není to vždy jen vzdálenost, omezení na prezenční využívání apod. Ve společnosti, kdy většina nových informací začíná být dostupná v elektronické podobě, je vzdálenost či jiná znesnadnění přístupu k primárnímu dokumentu kritériem zanedbatelným. Mnohem nepříjemnějším faktem pro některé uživatele je poznání, že většinu odborných informací získáváme ze zahraničních pramenů v cizích jazycích. Jazykové bariéry jsou i nyní stále ještě značnou překážkou dostupnosti informací pro českého uživatele.

Dalším kritériem, které umožňuje členění informací, je jejich **cena**. Při stanovení ceny informační služby zatím činíme jen první nesmělé krůčky. Ale již fakt, že se tímto problémem začínáme seriózně zabývat, že byl této problematice věnován i celodenní seminář, svědčí o tom, že problém placených informačních služeb došel k řešení.

Naši uživatelé se musí (podobně jako pracovníci knihoven) naučit rozlišovat tzv. **základní informační služby**, na které má ve veřejně přístupné, univerzální knihovně právo každý **zdarma** (lépe v rámci paušálního čtenářského poplatku), a **služeb nadstandardních**, za které musí uživatel zaplatit příslušný **uživatelský poplatek**. Poplatky mohou vycházet z doby strávené

v placené databázi, cena může být stanovena podle počtu vyhledaných informací (bibliografických záznamů, faktografií, normostran tištěných textů), cenu může dále zvýšit příplatek za vytištění informace. Knihovny, které se napojují do elektronických databází prostřednictvím telekomunikačních služeb, mohou účtovat uživatelům telekomunikační poplatky.

Úroveň a tím i **cena** informačních služeb v knihovně závisí do značné míry na všeobecné i odborné kvalifikaci pracovníků zajišťujících tyto služby. Profesionální všestrannost, se kterou dokáží využívat bibliograficko-informační aparát, rychlost, s jakou putují při vyhledávání informací v Internetu nebo Infonisu, rutinní znalost všech kombinací online přístupu do elektronických databází, upřednostnění kvalitních, ale dostupnějších a levnějších databází, výběr pro daného uživatele nejužitečnějších informací po stránce obsahové i jazykové, to vše může dosti podstatně **zlevnit** informační službu pro zákazníka i knihovnu samotnou. Profesionálně zdatný a všestranně vybavený odborník dokáže i v malé knihovně, s poměrně omezeným knihovním fondem, vytvořit kvalitní informační a referenční prostředí.

Ani sebelépe vybavený informační odborník se však neobejde bez cílevedomě vytvářeného systému pomůcek pro poskytování informací, kterému jsme si zvykli říkat bibliograficko-informační aparát. Jeho obsah a uspořádání ovlivňují priority informačních služeb příslušné knihovny při důsledném dodržování prvořadé povinnosti – zajišťovat dostupnost informací s maximálním využitím vlastního knihovního fondu.

Informační potenciál klasického bibliograficko-informačního aparátu nyní příznivě umocňují, i v podmínkách veřejných knihoven, stále běžnější počítačové báze dat. Ještě před několika lety (třeba právě v r. 1991, kdy probíhala 4. národní bibliografická konference v Olomouci) tvořily tento aparát klasické katalogy knihovny, bibliografické a faktografické kartotéky, fond bibliografií a referátových periodik a několik málo oborových elektronických databází na disketách, suplujících tištěné referátové časopisy. Vzpomeňme, s jakým zájmem jsme se v průběhu konání konference seznamovali s prvními ukázkami databází Národní knihovny, kdy velkým hitem bylo předvádění regionální elektronické databáze článků ANAL Státní vědecké knihovny v Olomouci. Teprve počátkem devadesátých let se začínají plnit faktografické databáze regionálních osobností REOS.

Díky postupující automatizaci se běžnou součástí provozu knihoven stávají online katalogy. Existuje mnoho veřejných knihoven, kterým se podařilo převést celý katalog knihovny do elektronické podoby. Tím otevřeli uživatelům pohodlnou a rychlou cestu k informacím uloženým v dokumentech knihovního fondu. O tom, jak nedocenitelnou pomůckou jsou online katalogy například v oddělení pro děti a mládež, v hudebním oddělení, v knihovnách s řadou poboček, by jistě mohli pohovořit sami knihovníci, kde online katalogy exis-

tují. Častější jsou zatím katalogy v lokálních sítích, ale roste i počet českých online katalogů dostupných v síti Internet, univerzálních i oborově zaměřených. Můžeme vstupovat do rodícího se národního souborného katalogu, do souborného katalogu KAKS. Online katalogy našich i zahraničních knihoven mají bezplatný přístup a jsou nedocenitelnou pomůckou při ověřování bibliografických údajů, zpracování rešerší, ověřování lokace dokumentů pro účely MVS a MMVS. Připojení kterékoliv profesionální veřejné knihovny do některého online databázového systému, například do Internetu, není v současnosti zcela nereálným snem. A nemusí to být jen propojením lokální sítě s některým uzlem CESNETu. Vstup do Internetu nám mohou zprostředkovat i komerční firmy pomocí komutované telefonní linky. Namítnete, že je to finančně příliš náročné. Jistě, hledíme tedy jiné cesty. Někdy je na Internet připojen zřizovatel, například městský úřad. Jeho prostřednictvím se může stát uživatelem sítě Internet i knihovna. Jindy může knihovna v oblasti přístupu na Internet kooperovat se středoškolskými zařízeními ve městě a samozřejmě jsou možné i další cesty vstupu do informačního světa Internetu.

Hovořila jsem o stanovení **priorit informačních služeb**. Knihovna musí zvážit, které informace pro své uživatele potřebuje **nezbytně**. Z nich buduje vlastní (lokální) informační systém:

- online katalog knihovního fondu, elektronické databáze regionálních analytických bibliografických informací (ANAL, BIČ, ISK, Bibliografie regionálního tisku aj.)*,

- elektronické databáze faktografických regionálních informací o osobnostech (REOS, REGO, REA aj.)*, věcné regionální faktografie (např. REFA)*, databázi regionálních referenčních údajů (např. REGION)*, pokud plní i funkci městského regionálního informačního pracoviště, participuje na systému REGIS a pracuje s jeho informačním systémem.

Data obsažená ve vlastním informačním systému (zejména regionální povahy) se mohou stát předmětem kooperačních vazeb. Například je známá kooperace v oblasti analytických informací mezi NK a SVK nebo spolupráce některých vědeckých knihoven při výměně faktografií v databázi REOS jindy možnost vytváření souborného katalogu knihoven, které si zvolily společný automatizovaný knihovnický systém (například LANIUS), kooperace vědeckých knihoven při tvorbě souborného katalogu KAKS. Informační rádius vlastního informačního systému se tím pochopitelně násobí.

Dále určí okruh informací (mimo vlastní informační systém), které využívá při poskytování informačních služeb **soustavně** a pro **značný počet klientů**. Pro knihovnu bude ekonomicky nejvýhodnější zakoupit pro podobné informace příslušnou elektronickou databázi na CD-ROM nebo disketách. Příkladem takovéto databáze může být CD-ROM Národní registrující bibliografie, databáze právních plnotextových informací (JURIX, PALLAS), fi-

remní informace (Profit-Anotace), menší, ale uživateli hojně využívané databáze s jízdními řády vlakové a autobusové dopravy, jazykovými slovníky, jazykovými učebnicemi, encyklopediemi (jejichž tištěná podoba je dražší a náročnější na místo, které zabere ve studovně), je možno budovat celou virtuální knihovnu na CD-ROM. *

CD-ROMy můžeme snadno připojit k informačnímu systému veřejné knihovny a při nechvalné úrovni našich telekomunikací jsou stále a rychleji dostupné; síťové verze CD-ROM znásobí počet uživatelů, a tím i zlevní někdy zatím zbytečně vysokou cenu předplatného. Aktualizace je méně častá, ale jednoduché a příjemné uživatelské prostředí je řadí k vyhledávaným a po online katalozích nejčastěji využívaným počítačovým informačním produktům veřejných knihoven.

Zbývá suma požadavků na vědecko-technické informace z různých oborů, na ekonomické a firemní informace, které zodpovídáme pouze **příležitostně**. Vždy, když se požadavky vyskytují ojediněle a překračují možnosti lokálního informačního systému knihovny, se nákup informačního souboru na disketě, CD-ROM nebo v tištěné podobě přestává vyplácet. Pro takové případy využíváme služby některého běžně přístupného online systému. Buď přímo jako jeho klient, případně zprostředkovaně.

Nejčastěji vede cesta přes **Internet**. V něm jsou pro knihovníky informačně zajímavé především volně přístupné, bezplatné zdroje. Zmínila jsem již online katalogy našich i zahraničních knihoven. Z dalších volně přístupných databází jsou informačně významné plnotextové dokumenty (knihy, články, abstrakta, „šedá literatura“). Soustavně se dá pracovat s bezplatnými systémy nakladatelských informací.

Nevyhneme se ani službám **placeným**. Jako klient některého databázového centra máme přístup do informační základny, s velkým množstvím informací, mnohokrát převyšující možnosti našeho vlastního informačního systému. Platíme pouze za opravdu odebrané informace, se zárukou jejich aktuálnosti, takže i placené služby mohou být vlastně **levné**. V prostředí veřejných knihoven je dobrou volbou informační systém Národního informačního střediska **InfoNIS**. Je zaměřen na plnotextové informace z oblasti práva, na faktografické hospodářské informace (s důrazem na informace o firmách v ČR), na referenční informace, informace z Evropské unie a na velkou množinu bibliografických informací z lékařství, dopravy, potravinářství a hutnictví železa.

Tuto službu využívají v regionech vesměs příslušné SVK. Mimo knihovny pracuje síť regionálních kanceláří NIS ČR, které mají bezprostřední vazby na všechna potřebná pracoviště NIS ČR v Praze. Bez povšimnutí by ze strany veřejných knihoven neměla zůstat ani nově vytvářená síť Euro Info Centra, u nás nejprve ve třech regionech: západočeském (BIC Plzeň), jihomoravském

(Obchodní a hospodářská komora Brno) a severomoravském (Agentura pro regionální rozvoj v Ostravě)**. Následují další, letos např. ve východočeském (Komerční banka Hradec Králové). Veřejné knihovny mohou využít služeb některého z výše uvedených pracovišť.

Co říci závěrem. Jestliže je tematický blok Bibliografické a informační působení knihoven chápán do určité míry jako fórum, které umožňuje odborníkům výměnu zkušeností a dává prostor k zamýšlení nad úrovní bibliografie a informační činnosti v posledních pěti letech, které uběhly od 4. národní bibliografické konference, nedalo mi to, abych si znovu nepřipomněla její průběh. Zalistovala jsem ve sborníku s referáty a diskusními příspěvky, které v jejím průběhu odezněly. A samozřejmě jsem se zamyslela i nad příspěvkem vlastním. Končil větou: „ Bibliograficko-informační služba dozná určitě v následujících letech značné změny v obsahu i formě, ale bude existovat jako jedna z funkčních aktivit veřejných knihoven.“

Je tomu opravdu tak. Automatizace knihoven, rychlé technologické změny, nové nosiče informací, možnosti online katalogů, které fascinují uživatele i informační pracovníky, to vše dnes ovlivňuje informační služby knihoven. Ale naši uživatelé se s tímto stavem nespokojí. Porostou jejich požadavky na plné texty dokumentů identifikované v online prostředí. Online katalogy se stanou výchozí platformou pro další online služby, například spojení full-textových souborů s katalogem. Dojde zřejmě k integraci hromadných komunikačních kanálů do komplexu informačních služeb běžně dostupných ve veřejných knihovnách. Ještě jsme se nenabažili možností, které nám v informační sféře poskytuje Internet, buď jako pasivním uživatelům nebo aktivním tvůrcům jeho informací. Stále ještě nás ohromují vzdálenosti mezi uživatelem a informací, které Internet dokáže překonávat. Ještě jsou jeho služby v naší zeměpisné šířce příliš výlučné, než aby byli dostupné každému v pohodlí jeho domova nebo kanceláře.

Až se vzpamatujeme z informačního třesku, který právě prožíváme, předpokládám, že se naše pozornost zaměří především na vytváření kvalitních lokálních bází, uspořádaných v moderním automatizovaném knihovnickém systému, který bude ctít jednotný výměnný formát. Nové informační technologie ovlivní zřejmě knihovnickou praxi, vyžádají si moderní způsob přípravy knihovníků na výkon povolání a snad přece jen napomohou zvýšení společenské prestiže veřejných knihoven.

Poznámky:

Podrobnosti o jmenovaných počítačových bázích naleznete v Přehledech bází dat využitelných v knihovnách (Brno 1994) Aleše Brožka

** Nabídka bází dat a všech služeb systému InfoNIS, která se ostatně stále rozšiřuje, naleznu zájemci na stránkách „ička“ v rubrice Rezervováno pro NIS ČR a v přílohách tohoto časopisu

TYPY INFORMAČNÍCH SLUŽEB V KNIHOVNÁCH

Jakub Pavlík

Základní informační činnost probíhá de facto na každém pracovišti knihovny, které je veřejně přístupné uživatelské veřejnosti, na každém pracovišti, které poskytuje knihovnické a informační služby ať v podobě výpůjček dokumentů v tištěné podobě, audio či video dokumentů, výstupů z bází dat, vyhledání hesel ze slovníků, encyklopedií a všech dalších forem, jimiž se uskutečňuje komunikace a předávání informací včetně ústní podoby mluveného slova. V činnosti knihovny lze těžko hledat činnosti – samozřejmě kromě činností ekonomických a činností souvisejících s údržbou budov – které by nebylo možno nějakým způsobem charakterizovat jako činnosti, jejichž důsledkem je zprostředkování informací v různé podobě. Rozlišení těchto činností lze samozřejmě provádět podle různých kritérií – např. podle podoby, v níž jsou informace nebo dokumenty předávány konečnému uživateli (výpůjčka knihy, periodika, sbírky zákonů, audio či videodokumentu, xerokopie článku z periodika nebo poskytnutí záznamů bází dat). Tato podoba velmi úzce souvisí i s úrovní zpracování daného dokumentu, která byla nutná k uskutečnění procesu výpůjčky nebo poskytnutí informace (zpracování katalogizačního záznamu, analytického záznamu článku periodika do báze dat, bibliografického záznamu, záznamu pro soupis periodik docházejících do knihovny v daném období ap.). V souvislosti se změnami a vývojem naší společnosti v posledních několika letech došlo k podstatnému nárůstu požadavků na speciální odbornou informační činnost knihoven, jejímž výsledkem je vznik a rozvoj pracovišť poskytujících informační služby jako specifických součástí organizační struktury knihovny. Nejvíce různých typů poskytovaných informačních služeb je samozřejmě kumulováno na pracovištích, kde je poskytování informačních služeb přímo jejich posláním a pracovní náplní.

Na vývoj a modifikaci spektra typů poskytovaných informačních služeb v knihovnách mají nepochybně vliv širší souvislosti vývoje požadavků, které jsou kladeny na knihovny jejich uživateli. Růst zájmu o informace jak co do kvantity požadavků, tak co do šíře a speciálnosti zodpovědaných informačních dotazů, významně ovlivňuje profilování knihoven jako informačních pracovišť. Jestliže hodnotíme v kontextu posledních let vývoj informačních

služeb knihoven, jsou na první pohled patrné rysy, jimiž lze charakterizovat stav této činnosti:

- 1) Veškerá pracoviště poskytující služby uživatelské veřejnosti poskytují zároveň i informační služby na úrovni odpovídající zaměření pracoviště – nelze prakticky hovořit o knihovnických službách a nevidět zároveň informace, které jsou uživatelské veřejnosti zprostředkovány v dokumentové podobě (v podobě knih, periodik, audiovizuálních dokumentů) jako absenční či prezenční výpůjčky.
- 2) Vyčlenění prací spojených s informační činností, která zajišťuje zodpovídání složitějších a náročnějších informačních dotazů, na specializovaná pracoviště, která se zformovala z dřívějších služeb (spíše příslužeb) BIS ve studovnách a půjčovnách knihoven do samostatných oddělení. Tato pracoviště začínala svou činnost jako tzv. služba BIS – bibliograficko – informační služba, která zodpovídala základní informační dotazy kladené ve studovně nebo v půjčovně odborné literatury (nebo obecně v půjčovně knihovny, pokud knižní fond nebyl rozčleněn na část odbornou a na beletrii).
- 3) Tato pracoviště prodělávají značný nárůst a rozšíření spektra své činnosti, která rozsahem poskytovaných dokumentografických i faktografických informací v určité etapě svého vývoje přesáhne rozsah dokumentového fondu vlastní knihovny. Báze dat jsou samozřejmě reálnou a stále objemově a proporčně narůstající součástí dokumentového fondu knihovny, ale množství informací v nich obsažených (např. záznamy České národní bibliografie) nemusí vždy nutně poskytovat informace, které mají přímou vazbu k dokumentovému fondu vlastní knihovny.
- 4) Současné knihovny vedle své povinnosti a účelu své existence – budovat a zpřístupňovat fondy dokumentů – jsou stále více konfrontovány s obrovským rozvojem počítačových sítí. Pro uspokojení současných informačních potřeb uživatelů je nutné, aby se právě knihovny staly místy, kde uživatelé mohou z těchto počítačových sítí získávat potřebné informace. Tato skutečnost je nejmarkantnější právě na pracovištích informačních služeb. Dopady využití počítačových sítí v šíření a poskytování informací považují někteří autoři za historickou paralelu vynálezu knihtisku.
- 5) Pracoviště informačních služeb jsou odděleními, kde je nejvíce zřetelný posun v orientaci knihoven na zpřístupnění dokumentů a informací v nich obsažených. Knihovny jsou samozřejmě nadále institucemi, které získávají a uchovávají dokumenty. Zavedení výpočetní techniky na pracovištích přístupných uživatelské veřejnosti umožnilo daleko detailnější a jemnější práci při vyhledávání dokumentů, než dosud umožňovala práce s katalogy. Mezi prvními pracovišti, která jsou vybavena touto technikou, jsou právě

pracoviště informačních služeb. V činnosti těchto pracovišť je vytvořen časový prostor pro detailní vyhledávání speciálních informačních požadavků uživatelů s pomocí jak výpočetní techniky, tak i klasických knihovnických vyhledávacích postupů. Tato pracoviště se stala rovněž místem, na nichž je nový čtenář seznamován s nabídkou služeb knihovny.

- 6) Tato pracoviště budují informační aparát v podobě kartoték – vytváří specifický fond dokumentů, který byl získán a zpracován bez pomoci pracovišť akvizice a zpracování fondů.
- 7) Odborní pracovníci těchto pracovišť při vyhledávání dokumentů mohou pro uspokojení informačního požadavku uživatele využít i neúplných (čas-tečných) údajů – informací o dokumentu – k jeho úspěšnému vyhledání.
- 8) Statisticky významnou část poskytnutých registrovaných informací tvoří na pracovištích informačních služeb faktografické informace (odjezdy a příjezdy vlaků a autobusů, telefonní čísla, údaje z adresářů firem a institucí, biografické údaje významných osobností, regionální faktografie).

Jestliže se chceme zabývat problémem, jaké existují typy informačních služeb v knihovnách, je možné si položit otázku, co je jejich charakteristickým znakem či vlastností. Které charakteristiky zřetelně oddělují informační služby poskytované knihovnami od služeb jiných informačních institucí, jaký souhrn znaků vyděluje z informačních služeb, existujících ve společnosti, právě informační služby poskytované knihovnami. Pro toto vymezení je možné stanovit následující charakteristiky:

- Poskytování informačních služeb v knihovnách je vázáno alespoň v určité části rozsahu své činnosti na dokumentový fond dané knihovny, který pro tuto činnost tvoří v místních podmínkách naprosto nenahraditelný zdroj informací.
- Uživatelem informačních služeb knihoven není určitá zájmově nebo odborně vyhraněná skupina odborníků, studentů ap. Naopak v uživatelské klientele veřejných knihoven a tím i jimi provozovaných a poskytovaných informačních služeb jsou zastoupeni lidé prakticky ze všech společenských vrstev.
- Tato širší uživatelského zázemí ve svém důsledku znamená poskytování informačních služeb univerzálního zaměření. Určitá specializace knihovny (týká se SVK, OK) je nadstavbou univerzálně zaměřeného fondu dokumentů.

Pokud rozčleníme jednotlivé typy informačních služeb poskytovaných informačními pracovišti knihoven i knihovnami jako celky, můžeme zvolit řadu kritérií a hledisek, podle nichž budeme informační služby, respektive i výsledky činnosti pracovišť informačních služeb, členit. Faktem zůstává, že jednotlivé

typy informačních služeb členěné podle různých hledisek a kritérií nelze od sebe vzájemně striktně oddělit – vždy se vyskytují v určitém průniku s dalšími typy vybranými podle dalších hledisek.

Informace a informační výstupy knihoven a informačních pracovišť lze dělit podle

- Vztahu k místu a oblasti působení knihovny na regionální a neregionální;
- Podoby, v níž jsou uživatelé předávány, na primární, sekundární a terciální;
- Podle toho, zda je při vyhledávání informací využito výpočetní techniky nebo klasických knihovnických vyhledávacích metod a postupů;
- Podle formy, v níž jsou informace uživatelé předávány – na informace v ústní, písemné, telefonické, perspektivně i v disketové podobě;
- Podle obsahu na informace dokumentografické (bibliografické), faktografické a referenční (o informačních zdrojích mimo danou knihovnu).

Velmi důležitým a významným typem informací, které v současné době začínají být zpracovávány v knihovnách jako jedna z nabízených informačních služeb uživatelům, jsou báze a soubory občanských informací nebo tzv. informací všedního dne. Tento typ informací je možné samozřejmě v určitém ohledu považovat za informace regionální, protože jejich obsah je zaměřen na informace o městě (místě) a regionu, v němž daná knihovna působí. Mezi ně patří informace o firmách a službách v daném městě (místě) a regionu, o otevírací době muzeí a zámků, o programech divadel a kin, o kulturních akcích a výstavách, o připravovaných a probíhajících sportovních akcích, o možnostech sportovního využití, adresy a otevírací doba úřadů a institucí, čerpacích stanic a autoservisů, adresy a telefonní čísla ordinací lékařské pohotovostní služby a nejvýznamnější události z poslední doby, mající vztah k danému městu a regionu.

Občanské informace, jejichž platnost je dlouhodobější (např. adresy institucí, kulturních památek, sportovišť, otevírací doby úřadů, muzeí, zámků) je vhodné ukládat do podoby báze dat, kdy je při vyhledávání možné užít výhod databázové podoby zpracování informací. Naopak informace, jejichž platnost je zcela krátkodobá (např. programy kin a divadel na určitý měsíc v roce) je vhodné uchovávat v podobě např. jednoduché kartotéky s předpokladem pravidelné časté aktualizace.

Vedle občanských informací některé knihovny budují informační fondy s informacemi týkajícími se turistiky a cestovního ruchu. Pro to, aby knihovna tento fond účelně budovala, není nutné, aby sama sídlila v místě či regionu, který je turisticky atraktivní. Pracoviště informačních služeb SVK Kladno využívá v této informační gesci jak velice rozsáhlého fondu map a průvodců, který tvoří vedle univerzálnosti našeho fondu i určitou specializaci

naší knihovny, tak i rozsáhlé kartotéky materiálů cestovního ruchu, která je na pracovišti IS budována. Materiály, které pro ní získáváme na mezinárodních veletrzích cestovního ruchu pořádaných v České republice, mají jednak krátkodobou životnost (informace o ubytování a stravování), kterou odhadujeme na dobu jednoho roku, jednak životnost dlouhodobou (týká se informací o památkách, pamětihodnostech a turistických zajímavostech daného místa nebo města). Kartotéka je členěna v rámci České republiky na regiony (bývalé kraje), v rámci nich pak na okresy. Turisticky zajímavé celky, zasahující i do více okresů, jsou řazeny pod názvem celku (České středohoří, Jizerské hory, Odersko, Podještědí, Šumava ap.), turistické informace a zajímavosti Evropy kromě ČR jsou řazeny podle jednotlivých evropských států, ostatní svět kromě Evropy je řazen podle světadílů.

Pokud shrneme základní charakteristiky, jimiž lze vyjádřit působení knihoven jako pracovišť zprostředkovávajících informační služby, je možné je vyjádřit v následujících devíti bodech:

- 1) Knihovny jsou pracovišti, která poskytují informační služby v přímé i zprostředkované podobě jako celek.
- 2) Vyčlenění samostatných oddělení IS.
- 3) Informační činnost pracovišť informačních služeb svým rozsahem přesahuje dokumentový fond vlastní knihovny.
- 4) Napojení knihoven na počítačové sítě (Internet).
- 5) Informační služby působí jako první kontaktní místo uživatele s knihovnou. Práce s informacemi se v těchto odděleních provádí na detailnější a jemnější rozlišovací úrovni, než je tomu na ostatních pracovištích knihovny.
- 6) Pracoviště IS budují vlastní informační aparát, využívající i materiály získané z výstav, veletrhů a dalších zdrojů.
- 7) Pracoviště IS umožňují i využití neúplných údajů poskytnutých ze strany uživatele pro vyhledávání informací (dokumentů).
- 8) Limitujícím faktorem růstu už není jen otázka finanční, stále častěji se limitem rozvoje a růstu stávají v knihovnictví i v informačních službách lidské zdroje – možnost získat odborníky s odpovídající kvalifikací a praxí.
- 9) Významnou složkou poskytovaných informačních služeb jsou občanské informace (informace všedního dne) a informace cestovního ruchu.

SOUBORNÝ KATALOG CASLIN

Gabriela Krčmařová

V polovině roku 1996 vstupuje souborný katalog CASLIN v České republice do své realizační fáze. Příspěvek je věnován skutečností, které této fázi předcházely během roku 1995 a skutečností, které jsou v současné době nedílnou součástí reálného rozběhu souborného katalogu CASLIN (dále SK CASLIN).

1. Statutární povinnost Národní knihovny ČR

Budování SK CASLIN se stalo novou statutární povinností Národní knihovny ČR (dále NK ČR). NK ČR „je národním centrem CASLIN (Česká a slovenská knihovní informační síť) a koordinačním pracovištěm pro jednotnou aplikaci příslušných standardů a norem“.

2. Organizační změny v Národní knihovně ČR

Bylo nezbytné v rámci organizační struktury NK ČR ustanovit **správce SK CASLIN**. Logicky se jím stalo oddělení centrální evidence zahraniční literatury (dále CEZL), kde jsou již třicet let budovány souborné katalogy CEZL registrující zahraniční literaturu ve fondech knihoven na našem území. K 1.6.1995 bylo oddělení CEZL vyčleněno z Odboru zpracování fondů a jako samostatné **oddělení pro souborné katalogy (OSK)** podřízeno přímému vedení ředitele NK ČR. Povinností OSK zůstalo nejen nadále zajišťovat centrální evidenci zahraniční literatury v rámci ČR, ale především zahájit budování SK CASLIN a zabezpečit všechny funkce, které je povinen plnit správce souborného katalogu.

Výběr činností oddělení pro souborné katalogy dle Organizačního řádu NK ČR:

- na základě platných pravidel organizuje spolupráci účastníků souborného katalogu CASLIN, zajišťuje administrativní a smluvní agendu, přiděluje sigly a spravuje jejich systém,
- organizuje přejímání záznamů do SK CASLIN včetně kontroly duplicity a kvality podle stanovených kritérií,
- spravuje přístupové soubory SK CASLIN,
- je metodickým, informačním a konzultačním centrem SK CASLIN,

- podle záměrů projektu CASLIN realizuje reciproční spolupráci se SK CASLIN ve Slovenské republice.

3. Teoretické vymezení SK CASLIN

Pokud se Národní knihovna ČR stala správcem SK CASLIN, bylo nezbytné v rámci instituce prodiskutovat a v maximální možné míře sjednotit názory na definici, poslání a funkce SK CASLIN.

3.1. Definice SK CASLIN

Souborný katalog CASLIN je veřejně přístupný automatizovaný knihovní katalog budovaný ve spolupráci České a Slovenské republiky.

Záměrem je, aby SK CASLIN byl geograficky komplementární, aby byl tvořen dvěma samostatnými národními soubornými katalogy. Tyto katalogy budou navzájem propojeny prostřednictvím sítě, v současnosti je to Internet (Cesnet, Sanet). Mezi oběma katalogy bude zajištěna možnost přebírání záznamů.

3.2. Poslání SK CASLIN

Posláním SK CASLIN v ČR je soustředit informace o informačních fondech českých knihoven do centrálního elektronického souborného katalogu a zajistit jejich dostupnost.

Posláním SK CASLIN je vytvořit podmínky:

- a – k možnosti získání rychlé a kvalitní informace o dokumentu a jeho lokalizaci v rámci České republiky
- b – ke sdílené katalogizaci.

3.3. Funkce SK CASLIN

Informačně-lokační funkce zajišťuje informace o umístění konkrétního dokumentu v konkrétní instituci (vazba na MVS, koordinace akvizice a uchovávání dokumentů).

Bibliograficko-informační funkce umožňuje vyhledávání dle údajů jmenového popisu a s určitým omezením také dle údajů věcného popisu.

Katalogizační funkce předpokládá využití sdílené katalogizace při zpracování dokumentů fondu účastnických knihoven a dále předpokládá také možnost řízeného vývoje standardů.

Vzhledem k tomu, že různé kategorie uživatelů preferují jiné funkce SK CASLIN, pořadí uvedených funkcí nevyjadřuje pořadí jejich důležitosti.

3.4. Obsah a struktura SK CASLIN

Obsah a struktura SK CASLIN byly od roku 1994 předmětem diskusí a jednání všech pracovních skupin CASLIN:

- pro standardizaci a jmenné zpracování

- pro věcné zpracování
- pro souborný katalog
- pro implementaci systému ALEPH.

Začátkem roku 1995 vznikly při NK ČR pracovní skupiny pro jmenné a věcné zpracování, které se mimo jiné zabývají také problematikou záznamu pro SK CASLIN. V rámci obou skupin pracuje zhruba padesát odborníků z nejrůznějších českých knihoven.

Tým odborníků z výše uvedených pracovních skupin připravil koncem roku 1995 materiál **Záznam pro souborný katalog (UNIMARC)**, který byl 19.12.1995 **schválen na zasedání Rady ředitelů CASLIN**.

V průběhu 1.čtvrtletí 1996 byly k tomuto materiálu doplněny přílohy C – G (viz níže) a v červnu 1996 jej NK ČR vydala jako čtvrté číslo edice Standardizace.

Záznam pro souborný katalog: tištěné monografie: UNIMARC je dokument, který specifikuje minimální podmínky, které musí splňovat záznam tištěné monografie, aby mohl být přijat do české části SK CASLIN.

Vzhledem k tomu že tento dokument je první z řady doporučení pro SK CASLIN, obsahuje vedle instrukcí týkajících se pouze tištěných monografií také instrukce obecné. Témata jednotlivých kapitol dokumentu jsou:

1. Základní standardy zpracování záznamů pro SK CASLIN (UNIMARC, ISBD(G), AACR2)
2. Typologie dokumentů
3. Rozsah záznamu pro souborný katalog
4. Formát předávaných záznamů.

Přílohy:

- A: Přehled polí a podpolí minimálního záznamu
- B: Prezentace záznamu podle ISBD
- C: Varianty MDT – kódovník
- D: Předmětové selekční jazyky – kódovník
- E: Úplnost záznamu – kódovník
- F: Popis vícesvazkových monografií
- G: Pole 910
- H: O Gizmo notaci
- I: Příklady použití speciálních znaků pro řazení UNIMARC
- J: Záznam v UNIMARCu ve struktuře ISO 2709
- K: Záznam v UNIMARCu v „řádkovém“ MARCu
- L: Další doporučení (frekvence a způsob zasílání souborů záznamů)
- M: Přehled základních standardů (včetně českých překladů a adresy, kde si je lze objednat).

SK CASLIN bude pracovat se záznamy ve formátu UNIMARC, proto jsou v dokumentu popsány požadavky na záznamy právě v UNIMARCu. SK

CASLIN však akceptuje a je schopen dočasně distribuovat záznamy rovněž ve Výměnném formátu. Jejich specifikace je obsahem souběžně připravovaného dokumentu.

Výše uvedený dokument je možno si za 30,- Kč písemně nebo telefonicky objednat na adrese:

Národní knihovna České republiky
odd.prodeje a expedice
Centrální depozitář NK ČR
Štěrboholská 55
100 00 Praha 10 – Hostivař
tel.: 702 600, 1.230

4. Naplňování SK CASLIN

SK CASLIN bude obsahovat záznamy všech druhů dokumentů z fondů účastnických knihoven. Záznamy musí obsahem a strukturou odpovídat přijatým standardům a splňovat rozsah minimálního záznamu SK CASLIN.

Záznamy dokumentů s vročením 1996 přijímané do SK CASLIN musí být popsány v rozsahu povinných údajů přijatého záznamu pro SK CASLIN.

Do SK CASLIN budou přijímány také záznamy dokumentů do roku vydání 1995, které nebudou obsahovat některý z povinných údajů minimálního záznamu (musí však být zachována možnost jednoznačné identifikace dokumentu) s tím, že součástí záznamu bude informace o tom, že se jedná o záznam neúplný. Toto rozhodnutí bylo přijato především s ohledem na retrokonvertované záznamy.

U speciálních druhů dokumentů bude časová hranice vročení posunuta dopředu.

SK CASLIN bude postupně naplňován:

1. kvalitními záznamy, které účastnické knihovny vlastní
v elektronické podobě
2. novými přírůstky účastnických knihoven
3. záznamy vzniklémi retrospektivní konverzí katalogů knihoven
4. záznamy ze souborných katalogů CEZL v elektronické podobě.

Národní knihovna ČR má z titulu správce SK CASLIN odpovědnost za obsahovou i technickou správu báze a koordinaci spolupráce při tvorbě SK CASLIN. Za obsah a kvalitu jednotlivých záznamů odpovídají přispívající knihovny (sigla „autora“ je uvedena v příslušném poli).

4.1. Báze NKC – Báze Národní knihovny ČR

Tato báze obsahuje více než 140.000 záznamů:

- domácí produkce od roku vydání 1983
- nových přírůstků zahraniční literatury
- studijního fondu NK ČR.

Báze je průběžně doplňována a je zpřístupněna na Internetu.

4.2. Báze KZK – Katalog zahraničních monografií z hlášení CEZL

Vzhledem k tomu, že tvorba báze KZK přímo souvisí s naplňováním SK CASLIN, je třeba o ní informovat podrobněji.

V červnu 1994 byl knihovnické veřejnosti předložen k široké diskusi návrh minimálního záznamu pro SK CASLIN (výše zmíněný Záznam pro souborný katalog, který připravila Pracovní skupina CASLIN pro standardizaci a jmenné zpracování).

Na základě tohoto materiálu byly v lednu 1995 v NK ČR vypracovány **Instrukce pro dodavatele dat pro NK ČR (UNIMARC a Výměnný formát)** určené knihovnám spolupracujícím s CEZL, z nichž některé již delší dobu projevovaly zájem o to, aby měly možnost zasílat hlášení CEZL v elektronické podobě. Instrukce byly rozeslány především ústředním, státním vědeckým a vysokoškolským knihovnám.

V současné době jsou kvalitní záznamy, které odpovídají požadavkům Instrukcí (a tudíž splňují také požadavky pro SK CASLIN), přijímány do báze **KZK – Katalog zahraničních knih**. Tomu samozřejmě předchází analýza kvality struktury a obsahu záznamů, písemná upozornění na jednotlivé nedostatky a obvykle po několika telefonických, písemných nebo osobních konzultacích opravy chyb.

Hlášení CEZL – monografie zaslaná ve Výměnném formátu jsou do KZK konvertována z báze ISIS a hlášení zaslaná v „řádkovém“ UNIMARCU jsou importována do KZK přímo. Do KZK byla konvertována také data z báze KONF (Konference) (celkem 8.980 záznamů materiálů zahraničních akcí), která byla v oddělení CEZL budována od roku 1990 a nebude již ve své „isisové“ podobě doplňována.

KZK je „soubornou databází“ tj. bez kontroly na duplicity. Neprovádí se testování na duplicitu a spojování identických záznamů, aby nedocházelo k překrytí kvalitnějšího záznamu horším. **Koncem července 1996 obsahovala báze KZK celkem 36.350 záznamů**, je dávkově aktualizována a v systému ALEPH vystavována na Internetu.

Důvod, proč oddělení pro souborné katalogy v NK ČR jako správce SK CASLIN přijímá v červenci 1996 stále pouze záznamy zahraniční literatury, je velmi prozaický. Nemá k dispozici **programy pro řízený import záznamů do bází ALEPH** (porovnávací programy). V situaci, kdy bylo zřejmé, že firma ExLibris nedodá včas požadované specifikace pro ALEPH, zadala NK ČR vytvoření příslušných programů externímu pracovníkovi. V současné době probíhá v oddělení pro souborné katalogy testování těchto programů. Zahraniční literatura je ve fondech knihoven zastoupena s mnohem menší duplicitou než domácí, a proto považujeme za rozumné rozvíjet spolupráci s knihov-

nami, byť pouze v oblasti zahraniční literatury, a zvyšovat kvalitu jejich záznamů tak, aby odpovídaly požadavkům pro SK CASLIN.

Je třeba zdůraznit, že počet záznamů hlášení CEZL – monografie z jednotlivých knihoven je evidován jako příspěvek do SK CASLIN. Až budou k dispozici příslušné programy pro řízený import, projdou postupně (po jednotlivých knihovnách) potřebnými procedurami pro spojení identických záznamů data z báze KZK a budou importována do báze NKC. Tím bude dán **faktický základ SK CASLIN.**

Je předpoklad, že v průběhu druhé poloviny roku 1996 bude SK CASLIN přijímat záznamy domácí i zahraniční literatury.

S celkovou **retrospektivní konverzí** souborného katalogu CEZL monografické literatury se do budoucna nepočítá. Předpokládáme, že bude probíhat postupně tím, jak budou do SK CASLIN přispívat jednotlivé knihovny svými záznamy se starším vročením.

4.3. Báze KZP – Katalog zahraničních periodik v knihovnách ČR

Vzhledem k tomu, že periodická literatura vyžaduje jiný způsob zpracování a má větší nároky na centrální redakci (aktualizace, problém změn názvů) než literatura monografická, **periodika budou tvořit v SK CASLIN samostatnou bázi.**

Chceme-li se zabývat otázkou zpřístupnění informací o periodické literatuře v rámci SK CASLIN, je nezbytné prozatím také periodika rozdělovat na domácí a zahraniční. **Záznamy titulů zahraničních periodik** z fondů českých knihoven jsou zpracovávány v rámci souborného katalogu CEZL. Již v průběhu roku 1994 byla na Internetu v systému ALEPH vystavena báze **KZP – Katalog zahraničních periodik**, která je dávkově aktualizována a v současné době obsahuje cca 16.000 záznamů zahraničních periodik od roku vydání 1991 do současnosti.

Koncem roku 1994 byly zahájeny přípravné práce k realizaci **retrospektivní konverze souborného katalogu CEZL – periodika.** Předpokládáme, že koncem září 1996 bude v systému ALEPH na Internetu k dispozici cca 25.000 záznamů zahraničních periodik z fondů knihoven ČR s vročením 1969 do současnosti.

Přístup doází Národní knihovny ČR v síti Internet

1. Telnet: adresa **alpha.nkp.cz**
login: **OPAC** (s možností výběru diakritiky)
VISITOR
– systém si vyžádá zadání e-mail adresy
2. WWW: **http://www.nkp.cz**

4.4. Báze českých periodik

Poněkud jiná je situace v evidenci periodik vycházejících na území ČR. V NK ČR existuje podrobně zpracovaná **báze českých periodik**, která vznikla na základě spolupráce se státními vědeckými knihovnami, avšak bez vazby na jejich vlastní fond. Bylo rozhodnuto ukončit kooperační systém českých periodik ve stávající podobě a zajistit evidenci periodik vycházejících na území ČR v rámci SK CASLIN s využitím vybudované báze. Tím zajistit také lokalizaci a informaci o odběru jednotlivých titulů periodik v knihovnách – účastnících SK CASLIN.

Do SK CASLIN budou přijímány také záznamy periodické literatury Proto je, obdobně jako v případě monografické literatury, nezbytné:

- **stanovit rozsah minimálního záznamu pro periodika**
 - první návrh byl v červnu 1996 předán k připomínkování členům Pracovní skupiny pro jmenné zpracování při NK ČR
 - předpokládá se vytvoření samostatné podskupiny pro periodika
- **vytvořit konverzní program VF – UNIMARC pro periodika**
 - v NK ČR bylo připraveno zadání pro tento program
- **vytvořit program na řízený import záznamů pro periodika.**

5. Evidence účastníků SK CASLIN

Systém sigel používaný v rámci kooperačního systému CEZL bude používán také v síti knihoven CASLIN. Oddělení pro souborné katalogy v NK ČR sigly jednotlivým knihovnám přiděluje a spravuje jejich systém.

Ačkoliv je elektronická verze **Adresáře knihoven a informačních institucí ČR** jako **báze ADR** vystavována v systému ALEPH na Internetu, vydala Národní knihovna na základě požadavků spolupracujících knihoven v říjnu 1995 tištěnou verzi Adresáře, která je v současné době již téměř rozebrána. V březnu 1996 došlo ke sloučení Adresáře knihoven a informačních institucí s Adresářem veřejných knihoven zpracovávaným v Odboru knihovnictví v NK ČR.

6. Pracovní skupina pro souborný katalog při NK ČR

Většinu úkolů souvisejících se správou SK CASLIN je nezbytné řešit v koordinaci s knihovnami, které mají zájem o zapojení do sítě CASLIN. 14.11.1995 se konal v Zrcadlové kapli Klementina za účasti téměř stovky knihovníků seminář k 30.výročí zahájení CEZL, jehož nosným tématem však byla spolupráce v rámci SK CASLIN. Na tomto semináři byla také poprvé zveřejněna informace o vytvoření **Pracovní skupiny pro souborný katalog při NK ČR**. Tato skupina slouží jako poradní orgán správce SK CASLIN a jejím hlavním posláním je (především v první fázi rozběhu SK CASLIN) zajistit

možnost výměny informací mezi správcem SK CASLIN a knihovnami, které mají zájem o účast v SK CASLIN. Členy skupiny jsou zástupci NK ČR, SVK, ústředních knihoven a zástupci vysokoškolských souborných katalogů. První schůzka skupiny se konala 6.2.1996 v NK ČR (podrobně viz článek v časopise Národní knihovna: Krčmařová, Gabriela: První jednání Pracovní skupiny pro souborný katalog při Národní knihovně ČR. In: Nár. Knih. – ISSN 0862-7487. – Roč. 7, č.1 (1996), s.29-30.)

Z konstruktivního jednání vyplynul pro správce SK CASLIN důležitý úkol:
– připravit návrh smlouvy mezi správcem a účastníky SK CASLIN
a rozeslat jej k připomínkování všem členům pracovní skupiny.

7. Smlouva o spolupráci na souborném katalogu CASLIN

V průběhu března 1996 byl v NK ČR připraven pracovní koncept Smlouvy o spolupráci na souborném katalogu CASLIN a byl rozeslán k připomínkování členům pracovní skupiny pro souborný katalog při NK ČR a ředitelům jejich knihoven. Asi polovina oslovených institucí zaslala své připomínky, které byly zohledněny při zpracování nového znění smlouvy a to bylo předáno k posouzení právníkům. Smlouva je formulována pro ověřovací provoz SK CASLIN a je časově omezena do 31.12.1997. Nedílnou součástí smlouvy je instrukce Záznam pro souborný katalog.

Závěr

Česká a Slovenská republika získaly díky Mellonově nadaci finanční prostředky na vybudování knihovnické informační sítě. Vytváření kvalitních partnerských vztahů v rámci budování SK CASLIN založených na profesionalitě a spolehlivosti mezi jednotlivými účastníky, dává jednoznačně nejlepší předpoklady k vytvoření skutečně funkční sítě knihoven CASLIN.

KONCEPCE BIBLIOGRAFIE NA MORAVĚ

Emilie Dohnalová

Bibliografové z Čech a Moravy se letos opět scházejí. Nejde tentokrát o samostatnou konferenci, ale je to součást jednání zaměřeného širěji a nesusoucího název Knihovny současnosti. Přesto s myšlenkou podívat se zpět i do budoucna. Pokusím se dokumentovat tento pohled na spolupráci dvou knihoven – olomoucké Státní vědecké a brněnské Moravské zemské.

Rozhodně nepůjde o srovnání činností odlišných na Moravě a v Čechách. Je přece známo, že obojí bibliografové – jak v Brně tak i v Olomouci – jsou spolu s ostatními českými bibliografy v úzkém kontaktu, který se v současné době realizuje členstvím v bibliografické sekci při Sdružení knihoven ČR, předtím členstvím v bibliografické subkomisi při Národní knihovně v Praze. A přesto určitá specifika zde jsou. Obě knihovny se totiž rozhodly odpoutat od svých úzkých regionů, jak tomu bylo doposud, a předkládají bibliografické soupisy zachycující celé území historické Moravy. I když myšlenka koordinace témat není nová, přesto spolupráce mezi Moravskou zemskou knihovnou v Brně a Státní vědeckou knihovnou v Olomouci je doposud ojedinelá.

Uvažujeme-li v časové posloupnosti, tak ještě před rokem 1989 se olomoucká knihovna připojila k již zpracovávané řadě retrospektivních regionálních bibliografií jednotlivých moravských okresů. Zpracování jihomoravských okresů vedla brněnská knihovna a knihovna v Olomouci se k tomuto projektu připojila garancí za vydávání okresů severomoravských. Jednotlivé svazky pak vycházejí v edici Bibliografie a prameny k vývoji Moravy redigované dr. Jaromírem Kubíčkem, CSc. V období od 4. národní konference o bibliografii v Olomouci v roce 1991 vyšla retrospektiva okresu Znojmo (Papírník, Miloš: Bibliografie okresu Znojmo. Brno 1992. 392 s.) a Žďár nad Sázavou (Kubíček, Jaromír – Štarha, Ivan: Bibliografie okresu Žďár nad Sázavou. Brno 1993. 362 s.) Ze 14 okresů jižní Moravy chybí již jen dva. Vydaná je i Bibliografie k vývoji Moravy a Slezska. Literatura z let 1801-1993 (J. Kubíček – M. Nádvorníková, Brno 1994. 403 s.). Olomoucká knihovna od roku 1991 vydala retrospektivu okresu Vsetín (Dohnalová, E. – Nicolausová, E.: Bibliografie okresu Vsetín. Brno 1991. 267 s.) a Přerov (Pumpřla, V.: Bibliografie okresu Přerov. Brno 1993. 487 s.), v letošním roce vyjde retrospektiva okresu Olomouc a v příštím roce města Olomouc. Rozpracován je okres Opava, Nový Jičín a ostravská vědecká knihovna zpracovává retrospektivu okresu Karviná.

Snad jen dodejme, že retrospektivy okresů zahrnují nejen monografické práce, ale i časopiseckou produkci od nejstaršího období po současnost.

V roce 1990 se projednávala mezi oběma knihovnami možnost podstatně užší spolupráce, vydávání společných titulů. Setkala se s oboustrannou odezvou a vyústila v následujícím roce v dohodu, která obsahuje konkrétní tituly, seznam celostátních i regionálních časopisů a novin pro excerptci rozdělenou mezi obě knihovny, termíny vydávání a zároveň i rozhodnutí, které knihovně případně redakce soupisu a jeho vydání. Základ společné práce byl vytvořen. Týká se několika okruhů bibliografických soupisů.

První okruh tvoří práce na souběžné regionální bibliografii na pravidelně vydávané ročenke Morava v literatuře. Proč Morava v literatuře? Myšlenka vydávat tuto bibliografii reagovala na administrativní změny, k nimž došlo po roce 1989, především na zánik krajů v roce 1990. Dosavadní samostatné ročenky – Jihomoravský kraj v tisku a Severomoravský kraj v roce ..., které měly svou třicetiletou tradici, ztratily své opodstatnění. Po dohodě mezi SVK v Olomouci a MZK v Brně vznikla následující koncepce. Pro území historické Moravy vydávat tzv. celomoravský svazek, který bude společným dílem olomouckých a brněnských bibliografů, zaznamenávat bude informace ze všech oblastí společenského i hospodářského života, ale i z historie, umění a vědy, i z oblastí věd přírodních, ale vždy o Moravě jako celku, eventuálně o větších regionech, než je okres (o severní, střední, jižní Moravě apod.), o etnografických oblastech jako Valašsko, Haná, Horácko ..., o přírodních oblastech typu chráněná oblast Litovelské Pomoraví, Jeseníky atd. Registrující regionální bibliografie Morava v literatuře vychází pravidelně od roku 1992, redakční a vydavatelská práce připadla olomoucké knihovně.

Kromě společného svazku připravují obě knihovny i regionální ročenky separátně. SVKOL vydává nepřetržitě ročenky jednotlivých okresů bývalého Severomoravského kraje (Okres Bruntál v roce ..., Okres Olomouc v roce ...) a MZK v Brně připravuje pro jižní Moravu pětiletou kumulaci článků s historicko vlastivědnou tematikou v soupisu Bibliografie regionální literatury o jižní Moravě 1991-1995.

Vzájemná dohoda však vymezuje i další okruh společných titulů. Jde o regionální odborné retrospektivy vztahující se ke konkrétním tématům. Řadu speciálních retrospektivních bibliografií z území Moravy zahájil bibliografický soupis **Divadlo a divadelnictví na Moravě** (I. Planá, Olomouc-Brno 1993). Zahrnuje literaturu za léta 1988-1992. Časové rozmezí není nahodilé. Bibliografická publikace navazuje na obdobné bibliografie věnované tomuto tématu ovšem jen za region bývalého Severomoravského kraje. Olomoucká knihovna vydala soupis s divadelní tematikou 2x. V roce 1983 za léta 1971-1982 a v roce 1988 za období 1983-1987. Bohatost materiálu, který sleduje historii i současnost profesionálních i amatérských divadelních souborů,

přehled premiér profesionálních divadel v jednotlivých sezónách a jejich recenzí, přehled divadelních umělců apod. přímo nabádala k rozšíření excerpce na celou Moravu. I následující titul **Hudební život na Moravě**. Publikace a články z let 1989-1993. (Štaudová, E., Brno-Olomouc 1995.) měl své ověření v předchozích svazcích. Navazuje na soupisy Hudební život v Severomoravském kraji za léta 1971-1983 a 1984-1988. Ani hudební tematika se neopustila. Zachytit činnost profesionálních i amatérských souborů a interpretů vážné i populární hudby a folkloristických souborů a zpěváků v soupisu pravidelně vydávaném je pro hudební historiky nezanedbatelnou pomůckou.

Výčet by nebyl úplný, kdybychom neuvedli, že v soupisech věnovaných umění počítáme ještě s titulem Nemovité kulturní památky na Moravě, který bude mít desetiletou periodicitu a vyjde v roce 1998.

Pro oba okruhy společných bibliografických soupisů je společná excerpce vybraných celostátních i regionálních časopisů a novin. Stále ještě obě knihovny garantují území bývalých krajů. Vyexcerpované záznamy si bibliografové v dohodnutých intervalech předávají. Společná práce vyžaduje především jednotnost kritérií při výběru knih a článků, jednotnost záznamů, aktualizaci excerpční základny apod. Na první pohled požadavky naprosto samozřejmé, ale ne vždy jednoduché. Dodržení všech těchto náročných kritérií předpokládá profesionalitu a naprostou důslednost u pracovníků obou knihoven. Dosud vyšlé tituly měly dobrý ohlas v tisku.

Následující dva okruhy bychom snad mohli nazvat bibliografickými příručkami. V roce 1995 vyšlo **Kalendárium osobností Moravy pro období 1996-2000**. Východiskem pro zpracování kalendária byla databáze REGO, kterou vytváří již řadu let SVK v Olomouci ve spolupráci s MZK v Brně. Obsahuje více než 7 000 záznamů o osobách zejména z oblasti kultury, ale i z jiných oborů jejich působnosti. Je to databáze faktografická, uvádí biografické údaje sledované podle jednotné osnovy doplněné odkazy na základní literaturu nebo pramen, z nichž byly údaje čerpány. Pro zachycení co nejširšího okruhu osobností byly vyexcerpovány všeobecné biografické slovníky i encyklopedie z jednotlivých oborů techniky, lékařství, pedagogiky, umění apod. Ze shromážděného materiálu byl proveden výběr, a to z hlediska významných výročí připadajících na roky 1996-2000.

Následují soupisy časopisů. Není pochyb, že dosud vzniklé bibliografické soupisy časopisů a novin svou informační hodnotu mají. Jmenujme **Soupis moravských časopisů do r. 1945 ve fondech SVKOL** (L. Topolská – L. Ženožičková, Olomouc 1965), **Bibliografie periodik Jihomoravského kraje 1945-1965** (J. Kubíček, Brno 1975) a obdobný soupis za roky 1966-1985 (J. Kubíček – M. Riedl, Brno 1990), **Soupis periodik Severomoravského kraje 1945-1965** (E. Dohnalová – E. Nicolausová, Olomouc 1987) a obdobný soupis za roky 1966-1985 (E. Dohnalová – E. Nicolausová, Olo-

mouc 1988). U uvedených soupisů si však uvědomujeme jistá omezení, např. zachycují jen fond jedné knihovny, týkají se jen jednoho regionu. Pouze dva soupisy zpracovávají moravské časopisy komplexně – **Soupis moravských novin a časopisů z let 1848-1918** (M. Wurmová, Brno 1955) a **Bibliografie novin a časopisů na Moravě a ve Slezsku v letech 1918-1945** (J. Kubíček, Brno 1989). Není nic přirozenějšího, než v započatých řadách pokračovat společně, aby vznikl celomoravský svazek za léta 1986-1995. Na tomto svazku se v brněnské i olomoucké knihovně již pracuje. Závazná jsou opět stejná pravidla užívaná v předcházejících svazcích. Zpracování kumulativního rejstříku moravských časopisů a novin za léta 1945-1995 by nebylo nijak problematické.

Vzpomeneme-li si na 4. národní konferenci o bibliografii v Olomouci v roce 1991 a když zalistujeme ve sborníku z této konference, většina diskusních příspěvků je věnována přechodu na strojové zpracování dokumentů a jednotné metodice ukládání. Do praxe se uváděly projekty MAKS, v nejednom příspěvku se upřednostňovaly počítače i v bibliografické práci, o vydávání bibliografií tiskem se přestávalo uvažovat jako o publikacích neúnosně drahých. Většina vědeckých knihoven v následujícím období skutečně začala ukládat regionální informace do počítače. Také brněnská a olomoucká knihovna se zapojily do automatizovaných systémů národní bibliografie od samého začátku. SVKOL měla dokonce i autorský podíl na definování báze dat pro analytický popis. Rozhodování, zda nezastavit vydávání tištěných soupisů a přeorientovat se na uspokojování pouze konkrétních požadavků strojovými rešeršemi z budovanýchází dat, však dopadlo jinak, než avizovaly příspěvky na konferenci.

Situaci jsme zvažovali skutečně odpovědně a výsledek byl jednoznačný – i při růstu nákladů na vydávání publikací zatím tištěné soupisy nezastavovat. Důvodů je několik, uveďme jen zásadní:

– Nejde o vytváření duplicitní nabídky. Soupisy si zachovávají svá specifika oproti strojové rešerši. Jsou obohaceny redakční prací a lidský um při redakci publikací je stále ještě nenahraditelný. I když se uživatel zajímá jen o dílčí tematiku, najde ji zde zasazenou do širších souvislostí. Může si porovnat kvalitu a četnost záznamů týkajících se jeho oblasti zájmů s jinými, případně najít inspiraci, kterou by mu úzeji specifikovaná rešerše nepřinesla.

– Klasická metoda tvorby záznamů, kterou při přípravě publikací částečně uplatňujeme, je časově méně náročná (až třikrát), než ukládání dat do počítače a jejich následný tisk. I tuto skutečnost musíme brát v úvahu, chceme-li nadále vydávat společný svazek regionální ročenky, samostatné svazky okresů a společné regionální speciální bibliografické soupisy.

– Po desetiletí vydávané soupisy mají své uživatelské zázemí, a to i v kruzích, kde využívání výpočetní techniky ještě zcela nezdomácnělo.

– Tištěný soupis je pro uživatele často výrazně levnějším zdrojem informací, než individuálně zadávaná rešerše.

Považovala jsem za užitečné poukázat na důvody, jež nutí obě naše knihovny setrvávat do určité míry u klasických postupů, které se osvědčily. Víme, že se dá i celý soupis vygenerovat z databáze (viz např. ročenka Východní Čechy v tisku 1993 zpracovaná v SVK Hradec Králové nebo výše uvedené Kalendárium osobností Moravy), našemu pojetí soupisů (široké kooperace, velké množství záznamů, obsahová kontinuita redakčního zpracování) a personálním možností v současné době více vyhovuje kombinace klasických a nových pracovních postupů. I když vznikající zahraniční i domácí databáze budou stále více všeobecně využívány, tištěný bibliografický dokument si jistě ještě dlouho podrží svůj význam.

POROVNÁNÍ TUZEMSKÝCH BÁZÍ DAT SLEDUJÍCÍCH ČLÁNKY Z ČESKÝCH PERIODIK

Aleš Brožek

Poskytování údajů z novin a časopisů patří k běžné službě nabízené ve veřejných knihovnách. Vždyť archivace novin a časopisů, které vedle knih stále patří mezi nejvíce zastoupené druhy informačních materiálů ve veřejných knihovnách, je jednou z hlavních knihovnických činností.

Práce s novinami a časopisy má v našich knihovnách dlouholetou tradici. Pro rychlejší a snazší vyhledávání potřebných článků vydávala Státní knihovna ČSR a ČSSR desítky let bibliografický katalog Články v českých časopisech. Navíc si mnozí aktivní knihovníci budovali po dlouhá léta výstřížkové archivy. V případě bibliografického katalogu si však oprávněně stěžovali na zpoždění ve vydávání Článků v českých časopisech, které se postupem doby zvětšovalo, i na jeho poměrně omezený rejstříkový aparát. V případě výstřížkových archivů se museli potýkat vedle jeho značné pracnosti při budování a udržování i s problémy klasifikace a třídění výstřížků, aby dokázali nalézt ty požadované.

Zavádění výpočetní techniky do knihoven nabízí knihovníkům novou cestu, jak výše uvedené problémy řešit. Je to budování a využíváníází dat, které sledují články z českých periodik. Ukazuje se, že se tato cesta zalíbila mnoha českým knihovníkům a informačním pracovníkům. Poslední vydání Přehleduází dat využitelných v knihovnách, které vyšlo na konci roku 1995 na disketě s hypertextovým vyhledáváním a je přístupné dokonce i na Internetu, zachytilo více než padesát takovýchází. Znamená to, že zhruba 30 procentází budovaných v knihovnách nebo pro knihovníky a informační pracovníky je takového typu. Jejich úroveň je však značně rozdílná. Jejich budování je náročné jak na čas, tak na schopnosti zpracovatelů a jejich počet. V zahraničních knihovnách se proto ustupuje od tvorby vlastníchází a místo toho se kupují profesionálně vytvářené báze dat.

Předpokládám, že i v našich knihovnách budeme brzy svědky tohoto trendu, a to i přesto, že mnozí zastánci budování vlastníchází obhajují své báze dost pádnými argumenty. Zdůrazňují místní specifika a lepší informovanost pracovníka v knihovně, pokud časopis excerptuje, než když „jen“ pracuje sází dat. Musíme si však uvědomit, že i ten nejvýkonnější pracovník stačí sledovat omezený počet titulů, protože jeho pracovní náplň musí zahrnovat

i styk s uživatelem, a že je v knihovnách poměrně značná fluktuace takových pracovníků. Je o ně totiž zájem i mimo knihovnickou oblast.

Úkolem této přednášky je seznámit přítomné se třemi profesionálně budovanými bázemi dat, jejichž základní charakteristiku podává tabulka 1. Cílem přitom není stanovit jejich pořadí podle kvality pomocí jejich porovnání. Není to ani možné, protože každá z nich je jiného typu. Jedná se o bibliografickou, faktografickou i plnotextovou bázi dat, přičemž každá je z určitého hlediska výhodnější než ostatní.

Tab. 1

Základní údaje o tuzemských bázích dat sledujících česká periodika

Název báze	Česká nár. bibliografie - články	Monitor tisku	Abacus Monitoring
Producent	Národní knihovna ČR + Albertina Icome	Albertina data	Abacus 2000
Typ	bibliografická	faktografická	plnotextová
Počet položek pro vyhledávání	dvacet	jedenáct	sedm (u rejstříkové konv.)
Retrospektiva	1991-červen 1996	1.1.1993 - červen 96	1.6.1995 - 30.6.1996
Počet sledovaných novin a časopisů	více než 500	130	120
Počet záznamů	335 632	147 308	106 664
Měsíční přírůstek	5 000 - 6 000	6 000	6 000

První z nich, „Českou národní bibliografii – články“, knihovníci znají nejlépe. Je to dáno jednak tím, že je to do určité míry elektronická forma dobře známých Článků v českých časopisech a že jejími producenty jsou knihovníci (s výjimkou odborníků z Albertiny icome, kteří vymysleli vyhledávací software). Na rozdíl od svého tištěného předchůdce však nevzniká jen prací pilných knihovnic z Národní knihovny ČR (i když všechny záznamy z roku 1991 a většina novějších záznamů má „křestní list“ napsaný v Národní knihovně ČR), ale od roku 1992 do báze přispívají knihovníci státních vědeckých knihoven a Moravské zemské knihovny. V novější době se k nim přidali také pracovníci STK, ÚZPI, ÚIV a dvou ústavů Akademie věd.

Vzhledem k nejdelší retrospektivě „České národní bibliografie – články“ nepřekvapí největší počet záznamů v porovnání se zbylými dvěma bázemi. Obdivuhodná je spíše velikost excerpční základny, která je více než čtyřnásobkem excerpční základny ostatních bází. Je potěšitelné, že excerpční základna reaguje na nově vzniklé tituly (v bázi najdeme záznamy i z nového časopisu Xantypa), že se báze neomezuje na humanitní a společenskovedné časopisy

a že začíná sledovat i technické časopisy (v poslední době např. AutoTip a Computerworld), takže nabývá charakteru univerzálnosti. Uvědomíme-li si však, že měsíční přírůstek „České národní bibliografie – články“ dosahuje zhruba stejného čísla jako u dvou dalšíchází, znamená to, že zařazování údajů o člancích do této báze je mnohem výběrovější. To ostatně dokládá i tabulka 2, která sledovala, kolik článků z týdeníku Českomoravský Profit splnilo kritéria pro zařazení do jednotlivýchází.

Tab. 2

Sledovanost Českomoravského Profitu č. 18 až 26 z roku 1996

	ČNB-články	Monitor tisku	Abacus	EPIS
aktualizace báze	červen 1996	6/1996	6/1996	červenec 96
došlo do knihovny	29.7.1996	26.7.1996	18.7.1996	17.7.1996
počet zachycených článků v:				
č. 18 z 30.4.96	7	42	25	67
č. 19 ze 7.5.96	4	29	26	49
č. 20 z 14.5.96	8	37	22	64
č. 21 z 21.5.96	4	34	33	59
č. 22 z 28.5.96	7	0	25	59
č. 23 ze 4.6.96	4	39	26	61
č. 24 z 11.6.96	7	0	23	68
č. 25 z 18.6.96	5	42	27	64
č. 26 z 25.6.96	nezprac.	40	32	61
celkem	46	263	239	552

Pozn.:

EPIS je zkratka pro Ekonomicko Právní Informační Servis produkovaný firmou K&Psoft. Jedna z jehoází (Profit - Anotace) je zaměřena na sledování novin Českomoravský profit

Pohledem do tabulky 1 zjistíme, že „Česká národní bibliografie – články“ má prioritu i v počtu položek pro vyhledávání. Například v porovnání s plnotextovým „Abacus Monitoring“ lze vyhledávat téměř v trojnásobku položek. Při jejich pečlivějším studiu však musíme připustit, že méně někdy znamená více. Vyhledávání podle druhu článku, svazku nebo čísla sešitu, myslím, nepatří mezi to nezbytné. Další položky jako autor, název článku, název zdrojového dokumentu a datum vydání jsou vyhledatelná ve všech

třech bázích. Charakteristické pro „Českou národní bibliografii – články“ je možnost hledat pomocí Mezinárodního desetinného třídění (kdo z neknižovníků ho však zná a využívá?!) a pomocí regionálního třídění. Posledně jmenované položce mohou jen zazlívát, že je to písmenný kód, který by měl být pro potřeby uživatelů báze rozkódován. Možnost vyhledávat pomocí klíčových slov je nutnost, ostatní dvě báze totiž umožňují hledat jakékoliv slovo v anotaci, respektive abstraktu, což je v případě „Abacus Monitoring“ plný text článku. Nepříjemné je, když zpracovatel šetřil v „České národní bibliografii – články“ klíčovými slovy, což naštěstí je výjimka. V průměru lze v „České národní bibliografii – články“ najít minimálně pět klíčových slov (obr. 1 a). Naproti tomu nedostatkem je absence tezauru pro klíčová slova či alespoň seznamu klíčových slov. Při vyhledávání tak musíme počítat i se synonymy a pravopisnými dubletami.

Obr. 1 a) Záznam z České národní bibliografie

Autor

HÁBÍK Jan

Název

Ostře sledované vlaky

Druh článku

rp

Název zdrojového dokumentu

ČESKOMORAVSKÝ PROFIT

Svazek

7

Číslo sešitu

18

Datum vydání

30.04.1996

MDT

656.1/.5

656.2

338.2

Klíčová slova

pozemní doprava

železniční doprava

železniční doprava

hospodářská politika

restrukturalizace drah

modernizace

Česká republika

r. 1996

doprava

ekonomika

ČR

Osoba a instituce, o níž článek pojednává
České dráhy
Regionální třídění
cz
Identifikační číslo záznamu
AN96ABO16 00055

Báze „Monitor tisku“ je faktografická, což nutí zpracovatele uvést v abstraktu konkrétní údaje, číselné hodnoty a další náležitosti, aby vystihl to nejdůležitější z článku a uspokojil uživatele do té míry, že nebude muset číst celý článek. Jak se to podařilo v případě článku o Českých drahách, můžete posoudit porovnáním záznamu z „Monitoru tisku“ (obr. 1 b) a z „Abacus Monitoring“ (obr. 1 c), kde je text nezkrácený a v originále zabírá 180 řádků ve sloupcích širokých 45 mm.

Obr. 1 b) Záznam z Monitoru tisku

Albertina - Monitor tisku
Albertina data, s.r.o.
Josef Fric SOFTWARE

Záznam : 1/1
Číslo záznamu: 135193
Název článku : Ostře sledované vlaky
Anotace : Konsolidace a restrukturalizace české železniční dopravy
Autor : Jan Hábiš
Datum zařazení : 10.05.1996
Firma(y) :
České dráhy, a.s.
Zdroj(e) :
Českomoravský Profit, 30.4.1996, č.:18, str.:3
Obor(y) :
Pozemní doprava; potrubní přeprava
Tem. okruh(y) :
ZPRÁVY Z PODNIKŮ
Reorganizace
restrukturalizace
změna názvu
Privatizace
investice
FNM

Abstrakt :

Česká republika má 9500 kilometrů železničních tratí a má tak na svoji rozlohu a počet obyvatel nejhustší železniční síť na světě. Udržování 6200 kilometrů celostátních a 3300 kilometrů regionálních tratí je nákladné a mezi regionálními tratěmi je 13,7 % (1300 km) ztrátových. Projekt restrukturalizace českých drah počítá s redukcí nejztrátovějších tratí a celá redukce regionálních tratí může dosáhnout až 15 % celé sítě. Mezi jednotlivé kroky transformace, které společnost České dráhy plánuje, patří: zjištění nákladů a výnosů na všech tratích (do května 1996), pokus o snížení nákladů racionalizací provozu a údržby, zavedením úspornější technologie (do prosince 1996), volba tratí nabízených k privatizaci a převedení osobní dopravy na autobusy a mikrobuses (v květnu 1997), zrušení provozu na trati v případě, že se nenajde zájemce o privatizaci (do konce roku 1997). Celý proces proběhne do konce roku 1999 nejméně u 15 % tratí. Majetek bude možno získat za účetní hodnotu, tratě a kolejová vozidla se budou prodávat i pod vyvolávací cenu. Očekávaný přínos má Českým drahám vynést nejméně 1 mld. Kč.

V květnovém jízdním řádu počítají České dráhy s redukcí počtu osobních vozů asi o 5 % a počet vlaků v regionální dopravě se sníží o 1,2 %. Přesto bude stále o 400 % převažovat nabídka nad poptávkou. Dalším snížením (v září 1996) by se měla dostat železnice na úroveň roku 1993. Teprve v roce 1998 by mělo být dosaženo poměru mezi nabídkou a poptávkou pod 300 %. České dráhy začnou prodávat svůj zbytečný majetek již letos, a to asi v hodnotě 1 mld. Kč (pozemky, budovy, byty, stroje a zařízení). Podnikatelům se tak nabízejí možnosti, které se už nebudou opakovat.

Obr. 1 c) Záznam z Abacus Monitoring (zkrácený, jedná se o plnotextovou databázi):

Ostře sledované vlaky

Datum : 02.05.1996

Anotace : Část majetku Českých drah bude již letos na prodej

Autor : Jan Hábík

Zdroj : ČESKOMORAVSKÝ PROFIT z 30.4.1996 č. 18 s. 3

Firma : ČESKÉ DRÁHY (ČD)

Na našich peronech necítíte vůni dále a kouzlo cestování, ale chlad a nejistotu. I v poledne má na nádraží člověk dojem, jako by mu odjel poslední flamendrák. Ale zdání - chválabohu - klame. Vlaky a koleje se opět dostávají do záře reflektorů. Nerozsvítil je filmový režisér, ale vláda, které není lhostejné, že

.....
.....
Přemlouvat vás nemohu, chci vás jen upozornit, že dráhy začnou prodávat svůj zbytečný majetek. Letos asi v hodnotě jedné miliardy korun za pozemky, budovy, byty, stroje a zařízení, informoval nás Vladimír Budinský, ministr dopravy ČR. Je pochopitelné, že čtvereční metr nádraží v Praze - Bubnech se bude prodávat za jinou cenu než v Poličce. Přesto se tu každému nabízí možnosti, které se již nebudou opakovat (viz i graf Prodej zbytečného majetku).

Zůstanete tedy sedět doma, nebo vás ostře sledované vlaky vylákají z poklidu?

Graf: Průměrná délka tratě

Graf: Prodej zbytného majetku

Graf: Nabídka a poptávka v osobní železniční dopravě

Pro vyhledávání lze v případě „Monitoru tisku“ využít i položek číslo záznamu a datum zařazení, bez nichž bych se dokázal obejít. Je sice zajímavé sledovat datum zveřejnění versus datum zařazení, které se pohybuje v rozmezí jen několika dnů, ale nedovedu si představit, jak často budu hledat podle data zařazení. (To má snad význam jen pro ty, kteří pečlivě sledují v bázi „Monitor tisku“, kdy co nového přibylo.) Tabulka 2 prozradila na „Monitor tisku“ určitou nespolehlivost, když některá čísla Českomoravského Profitu nebyla (omylem?) zpracována. Pro vyhledávání mají větší význam položky firma (tato položka prakticky odpovídá položce „osoba a instituce, o níž článek pojednává“ v „České národní bibliografii – články“), obor a tematický okruh. Zatímco pro položku obor existuje seznam, pro tematický okruh nikoliv, takže má kritická slova zaměřená na absenci tezauru pro klíčová slova v bázi „Česká národní bibliografie – články“ platí i pro tematický okruh v bázi „Monitor tisku“.

Báze „Abacus Monitoring“ sleduje nejmenší počet novin a časopisů ze všech tříází a má i nejmenší počet záznamů, protože je také nejmladší. Její záznamy jsou však plnými texty článků, což znamená, že uživatel prakticky nemusí jít do originálního zdroje. (V případě článku o Českých drahách však možná uživatel požádá knihovníka o donesení 18. čísla Českomoravského Profitu, protože si bude chtít prohlédnout některý z grafů, na jejichž existenci báze „Abacus Monitoring“ pouze upozorňuje. Tato báze má nejmenší počet položek sloužících pro vyhledávání. Při použití rejstříkové konvence je to název článku, autor, zdroj, firma, datum vydání, anotace a abstrakt. Je sice pravda, že díky plnému textu uživatel najde článek o Českých drahách hledáním sousloví „vůni dalek“ nebo „kouzlo cestování“ či slova „flamendrák“, pokud ho vůbec napadne, že autor článku právě tato „poetická“ slova a právě v takovém pádu použil. (Pro zajímavost lze uvést, že výše uvedená sousloví byla jednoznačná a našla se opravdu jen v jediném článku ze sta tisíce v bázi!) Bázi „Abacus Monitoring“ by však v tomto případě prospělo zavedení další položky, která by obsahovala i výrazy nevyskytující se v plném textu a přitom vhodné pro vyhledávání. Vzorem pro tuto položku by se mohla stát položka obor z báze „Monitor tisku“ nebo Mezinárodní desetinné třídění či klíčová slova z báze „Česká národní bibliografie – články“. Inspirujeme-li se totiž heslem „pozemní doprava“ z báze „Monitor tisku“, článek o Českých drahách v bázi „Abacus Monitoring“ nenajdeme, protože se v textu článku nevyskytuje.

Pro úplnost dodávám, že počet článků z Českomoravského Profitu, které byly „zařaditelné“ doází (každý časopis vždy obsahuje i texty, které se snad do časopisu hodí, ale je zbytečné je zařazovat doází) byl stanoven v tabulce

2 s využitím báze EPIS, která se specializuje na sledování Českomoravského Profitu. Poslední ukázka (obr. 1 d) je právě ze zmíněné báze a demonstruje, jak je zde článek o Českých drahách zpracován. Takové báze zaměřené na jeden titul novin či časopisu jsou vedle tištěných obsahů jednotlivých čísel další pomůckou, hledáme-li článek pro uživatele a přitom víme, v kterém časopise byl otištěn. Selže-li i taková pomůcka, nezbyvá než si vzít několik posledních čísel, půlročník i celý ročník časopisu do ruky a listovat a listovat.

Obr. 1 d) Záznam z EPISu

Profit Anotace 1996	
Název:	Ostře sledované vlaky
Autor:	Jan Hábík
Anotace:	Drama odehrávající se na českých železnicích v souvislosti s privatizací majetku Českých drah. Názor ministra dopravy ČR Vladimíra Budinského.
Klíč. slova:	Nabídka a poptávka v osobní železniční dopravě
Délka článku:	střední
Lokalizace:	Profit ročník: 1996, číslo: 18, strana: 3

BIBLIOGRAFIE K DĚJINÁM MĚST

Jaromír Kubíček

Do druhé poloviny šedesátých let spadá iniciativa, která je u nás spojená s organizovanou spoluprací v oblasti regionální bibliografie. Ta se projevila v realizaci řady hodnotných projektů, když jednotlivé státní vědecké knihovny se ujalý zpracování souběžné nebo odborné tematické bibliografie ve svém správním území podle jednotných koordinovaných pokynů s cílem: zpracováním jednotlivých témat pokrýt celé území republiky. Převážně se podařilo tematické soupisy zpracovávat v relativní úplnosti a nebylo třeba se zamýšlet po roce 1989 nad případnou mezerovitostí, která by vznikla po-minutím v minulém režimu nežádoucích autorů. Tato skutečnost platí např. i o okresních retrospektivních regionálních bibliografiích, které od poloviny sedmdesátých let postupně vycházejí v edici Bibliografie a prameny k vývoji Moravy.

Přenesení excerptce do regionů má nesporně výhodu, neboť tam jsou potřebné materiály dostupné v relativní úplnosti. Snad ještě více se tato skutečnost potvrdila u těch státních vědeckých knihoven, které při sestavení spolupracovali s okresními archivy a muzei, tedy s odborníky se znalostí místních dějin. V takových případech jsou pochopitelně případné redakční zásahy nejméně žádoucí. Přesto jsme si v té době nevzali pro společné zpracování téma bibliografie k dějinám měst. Důvodem nebyla jen skutečnost, že právě mnoho historiků středověkých dějin – mediavelistů patřilo v minulé době k nežádoucím autorům, ale také poměrně značná náročnost při zpracování takového soupisu.

Se záměrem ke zpracování bibliografie k dějinám měst přišla komise pro dějiny měst při Mezinárodní společnosti historiků již v roce 1955, když si stanovila za svůj hlavní úkol bibliografické podchycení vědecké literatury k historickému výzkumu měst. Na zasedání komise ve Štrasburgu v roce 1959 přijala zásady pro sestavení této mezinárodní bibliografie k městským dějinám a v následujícím roce vyšel svazek pro Skandinávii (International bibliography of urban history, Denmark–Finland–Norway–Sweden) a Švýcarsko (P. Guyer, Bibliografie der Städtgeschichte der Schweiz). V roce 1966 vyšel v této ediční řadě svazek o britských městech (Ch. Gross, A bibliography of British municipal history) a v roce 1967 o francouzských městech (P. Dollinger–P. Wolff–S. Guenéé, Bibliographie d’histoire des villes de France).

Posledním svazkem byla bibliografie k dějinám měst v Německu (E.Keyser, Bibliographie zur Städtegeschichte Deutschland. Köln–Wien 1969). Připravovala se také bibliografie k dějinám polských měst.

Tyto bibliografie jsou zpracovány výběrovým způsobem. I když byl stanoven i formální ukazatel, totiž že zpravidla nebylo přihlíženo k pojednáním o rozsahu menším než 16 stran, bylo za kritérium pro výběr sledováno zejména hledisko přínosu pro mezinárodní bádání. Tedy spíše než pro domácí historiografii je záměr této edice seznámit se základními studii zahraniční badatele. Pojetí českého svazku bylo přesto širší, než u dřívějších svazků jiných evropských států. Především bychom to mohli ukázat na počtu zachycovaných dokumentů k jednotlivým městům. Zatím co u německé bibliografie je uvedeno nejvýše 50 a často i jediný záznam pro jednotlivá města, je soupis k městům v českých zemích početně bohatější, přesahující průměr šest záznamů na jedno město nejméně dvojnásobně. Zhruba je stanoveno, že hlavní město by se mělo vejít do počtu 200 záznamů, krajská města 100-150 záznamů, okresní 30-50 a další města maximálně 20 záznamů. Toto číselné omezování se nemusí jevit jako optimální, ale ve svém celku příznivě ovlivňuje výběr záznamů na nejvýznamnější.

Bibliografie je sestavena v obecnou část, zachycující celkové práce o dějinách měst. Takovou část s obecnými celkovými studii má vlastně každá země a po ní následují abecedně řazená města s citací literatury. Za jménem města je uveden název území a tři údaje o počtu obyvatel z průřezových let 1850, 1900 a 1991, které dovolují porovnávat velikost a růst města. Každému záznamu o literatuře ještě předchází stanovení obsahu pomocí marginálií, které usnadňují věcnou orientaci v příručce, pokud badatel hledá tematicky zaměřené studie bez ohledu na město. Podle marginálií jsou také systematicky tříděny záznamy v každém oddílu, v obecné části nebo u města; v rámci věcné skupiny je již řazení chronologické podle roku vydání díla. Jde tak o vytvoření uživatelsky příznivé, rychlé a jednoduché pomůcky.

Když jsme uvažovali v komisi regionální bibliografie při Sdružení knihoven o sestavení tohoto soupisu, obrátili jsme se na své slovenské kolegy s návrhem možné spolupráce. Podnět naše kolegy velmi zaujal a s výsledky byla seznámena odborná veřejnost na 1. slovenském knihovnickém kongresu, který se konal letos 15. května v Nitře. Národní bibliografický ústav Matice slovenské v Martině vedený Milošem Kovačkou tento podnět rozpracoval tak, aby se stal rovněž společnou prací bibliografů státních vědeckých knihoven a navíc jej rozšířil o druhou etapu, v níž by došlo ke zpracování bibliografie k dějinám obcí. Některá města pak kromě podílu na společné bibliografii počítají s rozšířením na výběrové bibliografie svého města, konkrétně byla jmenovaná Bratislava. Návodným je i záměr zpracovat kromě klasické publikace všechny údaje do bibliografické databáze.

Vydávání bibliografií je i náročnou záležitostí finanční. Pro nás se stal dobrým podnětem i slovenský přístup, když realnost nabyla svou podobu po dohodě se Sdružením měst a obcí Slovenska. Naše Sdružení knihoven předložilo zpracovaný projekt Gratové agentuře ČR s žádostí o ediční grant a doufáme v jeho přijetí.

Dřívější tematické bibliografie se omezily na společnou metodiku, zatím co zpracování, redakce a vydání bylo již záležitostí jednotlivých státních vědeckých knihoven. Bibliografie k dějinám měst je tak vlastně první prací společnou, když vyexcerpované podklady byly odevzdány k jednotné redakci a k vydání v jednom svazku. Je na něm ještě třeba dokončit překlady názvů do němčiny, dopracovat oddíl všeobecných celkových studií a celkově lektorovat, což při čekání na grant v poklidu postupuje.

PEDAGOGICKÁ BIBLIOGRAFIE

Anna Vávrová

Pedagogická bibliografická databáze v Státní pedagogické knihovně Komenského vznikla na počátku roku 1990. V současné době (květen 1996) obsahuje cca 43.000 anotovaných dokumentačních záznamů o domácí a zahraniční článkové pedagogické literatuře. Pro databázi se excerpuje cca 80 českých časopisů a novin a více než 100 zahraničních časopisů včetně slovenských. Zpracovávají se též sborníky s pedagogickou tematikou. Selekčním jazykem je Český pedagogický tezaurus vydaný v r.1994 (viz dále) a Mezinárodní desetinné třídění, které slouží především pro tematické členění zpracovávaných rešerší. Databáze se doplňuje v pravidelných měsíčních intervalech. Jejím základem jsou záznamy vypracované v oddělení bibliografie a dokumentace SPKK, podchycující literaturu z fondů SPKK. Do databáze přispívají také spolupracující instituce: Státní pedagogická knihovna v Brně, Ústřední knihovna Pedagogické fakulty v Hradci Králové, Výzkumný ústav odborného školství v Praze, Výzkumný ústav pedagogický v Praze, Státní vědecká knihovna Ostrava a Knihovna Pedagogické fakulty z Českých Budějovic. Na základě dohody s Ústavem informací a prognóz školstva, mládeže a tělovýchovy v Bratislavě se do databáze ukládají záznamy zpracované v této a spolupracujících institucích na Slovensku.

Databázi je možno využívat také v knihovnách, které ji od SPKK přebírají. Jsou to knihovny Výzkumného ústavu odborného školství a Výzkumného ústavu pedagogického v Praze, Zemská knihovna – Státní pedagogická knihovna v Brně, Slovenská pedagogická knižnica a Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě, Vysoká škola pedagogická v Nitře, dále knihovny pedagogických fakult v Hradci Králové, v Olomouci, v Ústí nad Labem, v Českých Budějovicích, dále státní vědecké knihovny v Ústí n.L., v Hradci Králové, Ostravě, Plzni, Štátna vedecká knižnica v Košicích a Středisko informačních služeb Školského úřadu v Opavě.

Databáze je provozována v systému MICRO CDS/ISIS na osobním počítači kompatibilním s IBM. Zpracované záznamy se poskytují uživatelům za cenu 3,- Kč za jeden anotovaný záznam, 2,- Kč za záznam neanotovaný. Předávají se na disketách za předpokladu, že uživatel (instituce) je zapojen do sítě uživatelů systému CDS/ISIS UNESCO. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, další ústřední orgány a také instituce podílející se na

tvorbě databáze dostávají soubory záznamů zdarma. Všichni uživatelé mohou informace získat i ve formě tištěných rešerší zpracovaných podle jejich tematických požadavků. Česká produkce je z databáze publikována v časopise Přehled pedagogické literatury, řada A, zahraniční včetně slovenské je publikována v řadě B téhož časopisu, který SPKK – ÚIV vydává 6x ročně.

Další databází vytvářenou v SPKK je Databáze pedagogických výzkumů EUDISED. EUDISED je iniciálová zkratka anglického názvu European Documentation and Information System in Education (Evropský dokumentační a informační systém ve školství). Jedná se o mezinárodní databázi, která je součástí programu Rady pro kulturní spolupráci Rady Evropy (Council for Cultural Co-operation – CDCC). Jejím obsahem jsou informace o zahájeném a ukončeném pedagogickém výzkumu v členských zemích Rady Evropy. Tato databáze vzniká na základě spolupráce Národních agentur EUDISED, kterou koordinuje Skupina pro databázi EUDISED (EUDISED Data Network Group). Nyní obsahuje okolo 300 záznamů.

Národní agenturou EUDISED pro Českou republiku se v roce 1991 stal Ústav pro informace ve vzdělávání, od roku 1993 jsme začali budovat vlastní databázi na základě pracovních listů, které vyplňují řešitelé výzkumných projektů.

Jako selekční jazyk se používají deskriptory Evropského pedagogického tezauru (European Education Thesaurus, dříve pod názvem EUDISED Multilingual Thesaurus). Tezaurus je devítijazyčný a jeho poslední 4.vydání vyšlo v roce 1991. V roce 1993 vydala SPKK jeho českou verzi, která sloužila jako základ pro Český pedagogický tezaurus vydaný v r.1994. Ten byl oponentní radou doporučen pro jednotné užívání v informatickodokumentační praxi resortu MŠMT ČR. Každé dva roky hodláme vydávat doplňky Českého pedagogického tezauru, které se zpracovávají průběžně na základě podnětů z indexační praxe a na základě změn v Evropském pedagogickém tezauru. Přímý vstup do mezinárodní databáze je od r.1996 umožněn v Ústavu pro informace ve vzdělávání (ÚIV), kde je mezinárodní databáze instalována.

Jedinečnou svého druhu je také Databáze kmenologické literatury. V SPKK se začala vytvářet v roce 1993. V současnosti (květen 1996) obsahuje 2.664 anotované dokumentační záznamy z článkové i knižní literatury věnované bádání o životě a díle J.A.Komenského. Na základě této databáze je jednou ročně vydávána rešerše „Komeniologická literatura za rok...s dodatky ze starší získané literatury“.

CD-ROM, MULTIMÉDIA A INTERNET VE VEŘEJNÝCH KNIHOVNÁCH

Vladimír Karen

1. Veřejné knihovny v informačním věku

V poslední době se to v našem i zahraničním tisku hemží rozhovory, polemikami a anketami na téma „jaké opodstatnění mají knihovny v době Internetu, kabelové televize a dalších elektronických médií?“ Jisté je, že k jistému posunu dojít musí. Knihovna, která bude pouhým archívem a půjčovnou, těžko obhájí své místo na slunci. Žádná knihovna na světě si nemůže dovolit nakupovat veškeré materiály, které by ocenili její čtenáři, ani nemůže ignorovat nástup elektronických informací. Knihovnik se bude muset stát tím, kdo bude tyto zdroje znát a kdo dovede pomoci nalézt odpovědi na otázky svých čtenářů.

Samozřejmě netvrdím, že tištěným informacím odzvonilo. Představa práce s elektronickými novinami v tramvaji je pro mne stejně nereálná jako odpočinek s elektronickou sbírkou poezie. Na druhou stranu, pro celou řadu publikací je elektronická podoba mnohem vhodnější, nežli podoba tištěná.

Jaké zdroje elektronických informací bude veřejná knihovna nejčastěji zpřístupňovat?

a) vlastní katalog

Asi mne nebudete přesvědčovat, že listování tradičním katalogem je pohodlnější, než práce s knihovnickým programem. Díky práci tuzemských výrobců knihovnického software si počítačovou katalogizaci mohla dovolit většina našich knihoven, včetně těch malých.

b) elektronické publikace

Tato kategorie, která se nejčastěji objevuje na CD-ROM, má nad tištěnou knihou navrch v tom, že poskytuje něco navíc - tedy především *multimediální obsah* (obohacení o multimediální prvky - video, animace, zvuk), *interaktivnost* (výukové programy, testy ap.) a *snadné vyhledávání* (encyklopedie a slovníky). Začínají se objevovat

c) plné texty

Tyto produkty jsou založeny opět na možnostech vyhledávání, ačkoliv jinak zatím pouze kopírují obsah tradičních nosičů. Jedná se zejména o *noviny a časopisy* (tuzemské i zahraniční) a *legislativní informace*.

d) bibliografické informace

Obrovskou část rodiny elektronických produktů tvoří databáze typu „co kde najít“, t.j. především bibliografické databáze se záznamy o vydávané literatuře. Existuje celá řada produktů, od databází s velmi širokým záběrem (např. Česká národní bibliografie) až po velmi specializovanou odbornou problematiku. V návaznosti na tyto služby bude potřeba fungující meziknihovní výpůjční služba nebo vazba na firmy dodávající primární dokumenty.

e) adresáře a katalogy

Tyto nesmírně užitečné informační zdroje zpřístupňují zejména obchodní a firemní informace. Pomohou najít komukoli z čtenářů odpovědi na otázky typu „kdo co dodává“, „kde koho naleznu“ apod.

f) Internet

Internet tvoří samostatnou kapitolu, protože - jak známo - najít se na něm dá téměř cokoliv nebo také vůbec nic, záleží jen na zkušenosti a také trpělivosti. Právě zde je pro knihovníky a knihovny obrovský prostor. Za prvé Internet doslova čeká na precizní třídící a katalogizační přístup, který je knihovníkům vlastní.

Za druhé, i přes jeho obrovský nástup, lze těžko předpokládat, že by v našich podmínkách v dohledné době byl Internet k dispozici ve většině domácností. Zde vidím obrovskou šanci veřejných knihoven, jak zvýšit svou atraktivitu a kredit v očích veřejnosti tím, že by jí umožnily **přístup k elektronické poště a k informacím na WWW.**

veřejná knihovna = přístupové místo k Internetu ... PROČ NE ?

2. „Otazníky“ kolem elektronických informací

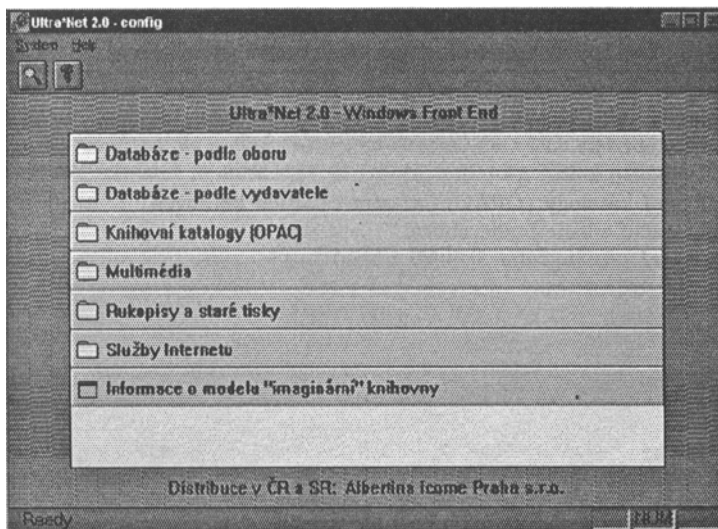
Ačkoliv si celá řada lidí myslí, že Internet dává všechno hned a zadarmo, praxe je (a zcela jistě také bude) jiná. Za skutečně hodnotné a spolehlivé informace je třeba platit, rychlost Internetu zase závisí na investici do napojení a na propustnosti linek globálně. Proto dávají knihovny přednost nákupu důležitých informací na CD-ROM a jejich zpřístupnění ve studovně. Optimální je, když je navíc možno tuto nabídku rozšířit i na Internet, bez kterého si již budoucnost dokážeme představit jen těžko.

Pokud se knihovna pustí do provozování elektronických informačních zdrojů na CD-ROM ve studovně, většinou začne nejprve půjčovat disky k prezenčnímu studiu. Brzy však narazí na potřebu nalézt odpovědi na některé základní otázky:

** Jak eliminovat fronty u nejoblíbenějších titulů?*

** Jak uchránit své drahocenné CD-ROM před poškozením nebo odcizením?*

Odpověď je zdánlivě prajednoduchá: knihovna může dát své CD-ROM do sítě. Pokud jste však již někdy zkusili provozovat nějaký titul na CD-ROM

obr.1

v lokální síti, mohli jste dospět ke značně rozdílným závěrům. Jestliže jste měli štěstí, proběhlo vše bez problému. Jestli jste štěstí neměli, tak se Vám asi vůbec nepodařilo titul zprovoznit anebo byla výsledkem sice fungující aplikace, ale podstatně pomalejší, než jste očekávali.

Protože pravděpodobnost, že narazíte na problémy, je poměrně vysoká, je potřeba dát si při výběru řešení pro knihovnu pozor na to, aby vybraný systém splňoval skutečně všechny požadavky, které na něj budoucí provoz naválí. Takže další otázky, na které potřebujete nalézt odpovědi, jsou např.:

- * ***Jak zajistit co nejširší kompatibilitu s CD-ROM na trhu?***
- * ***Jak zajistit přijatelnou rychlost práce s CD-ROM více uživatelům současně?***

V následujícím kroku se vynoří otázky související s koncepcí celé počítačové studovny, např.:

- * ***Jak prakticky integrovat všechny elektronické informační zdroje v knihovně, aby byly přehledně a pohodlně přístupné, odkud je potřeba?***
- * ***Jak udržet přehled o skutečném využití informačních zdrojů jednotlivými uživateli nebo odděleními?***

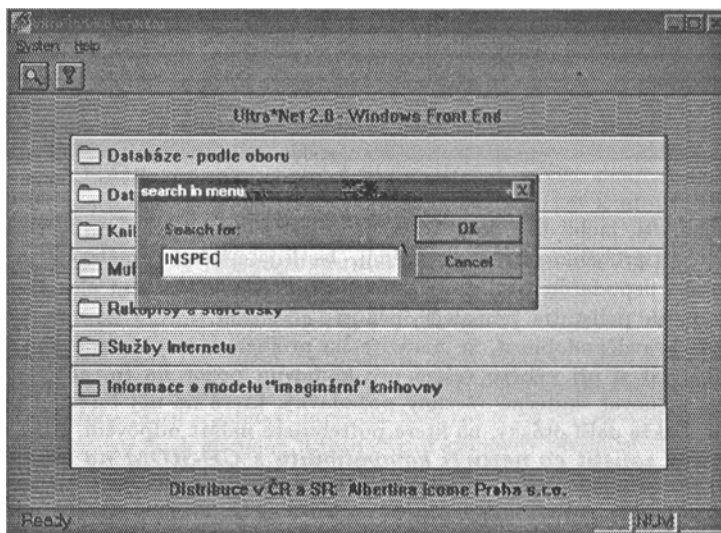
Jak se budete hlouběji nořit do problému, otázek bude přibývat. Zkusme hledat odpověď „z druhé strany“ - podívejme se, jak to celé může fungovat.

3. V „imaginární studovně“

Přenesme se na okamžik do imaginární studovny naší pomyslné knihovny, usedněme k počítači a podívejme se, jak to může být zařízeno.

Na obrazovce počítače je zobrazena nabídka, která umožňuje přístup ke všem dostupným informačním zdrojům. Hlavní menu je uspořádáno do několika sekcí (viz. obr.1):

- informace o knihovně
- knihovní katalogy (OPAC) - vlastní i dalších knihoven
- informační zdroje podle oborů
- abecední seznam informačních zdrojů
- multimediální tituly
- WWW, elektronická pošta a ostatní služby Internetu

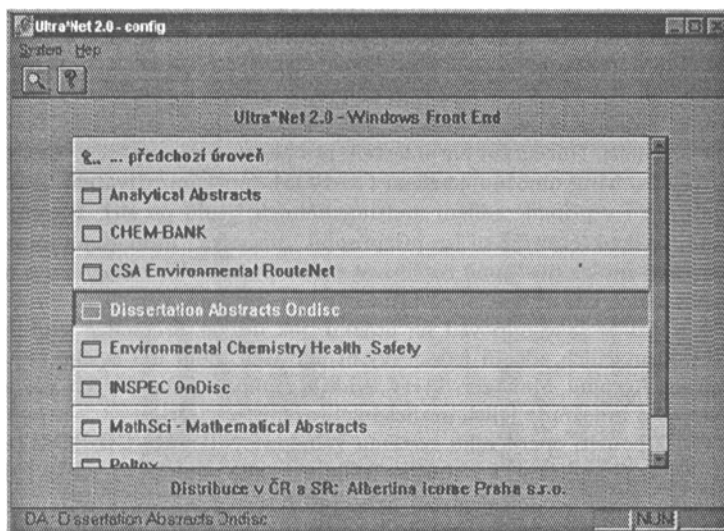
obr.2

V těchto sekcích jsou hierarchicky uvedeny jednotlivé konkrétní informační zdroje - nezávisle na způsobu, jakým jsou zpřístupňovány (z CD-ROM, katalogy ze serveru knihovny, po Internetu). V hierarchickém menu je možno také vyhledávat pomocí tlačítka „Hledej“ (obr. 2). Ke každé položce menu - databázi - je k dispozici stručný popis (nápopěda - obr. 3).

Po stisknutí tlačítka v menu se automaticky spustí potřebný software (ať už OPAC, vyhledávací software pro CD-ROM, Netscape pro práci na Internetu

apod.) a můžeme začít pracovat. K jednotlivým vyhledávacím programům nám knihovna poskytne stručné tištěné průvodce (tzv. „Quick-Start Guide“), takže pomoc personálu studovny budeme potřebovat jen ve velmi speciálních případech. Po ukončení práce se automaticky vrátíme zpět do menu a můžeme pokračovat s jinou databází.

Není nutno dodávat, že stejné menu je dostupné na všech počítačích ve studovně, takže uživatel nemusí stát ve frontě, pokud s žádanou databází již

obr.3

před ním někdo pracuje. Co víc, podobné menu může být k dispozici komukoli, kdo je připojen k lokální síti knihovny a dokonce i po Internetu - pochopitelně za předpokladu dodržení licenčních podmínek vydavatelů databází a za předpokladu dostatečné přenosové rychlosti. Pro textové produkty je možno zřídit i tzv. telnet - službu pro čtenáře připojující se modemem nebo po pomalých linkách.

4. Co je „za tím“?

Všechno, o čem bylo výše pojednáno, není jen pouhá představa, vize z budoucnosti. Obrázky použité během přednášky jsou skutečnými kopiemi z obrazovky počítače - a navíc - vše je možno vidět v provozu na našem předváděcím serveru. „Za tím“ je technologie Ultra*Net CD-ROM server.

Základem CD-ROM serveru je jedno- nebo víceprocesorový PC server s operačním systémem Windows NT. Vlastní software Ultra*Net vyvinula rakouská firma R+R Messtechnik z Grazu. Je to v současnosti jediný evropský výrobek svého druhu na trhu, zároveň však patří k nejmodernějším a nejvýkonnějším na světě. Jak vidíte, lze tento produkt prakticky použít ke skutečné integraci všech nabízených informačních služeb knihovny.

A je to možné i v případě, že program, který knihovna používá (např. konkrétní knihovní katalog) není přizpůsoben pro práci v síti a na Internetu. Takový program dokáže Ultra*Net server zpřístupnit vzdáleným uživatelům stejně, jako databázi na CD-ROM. K tomu slouží program MakeCD, který vytvoří „virtuální“ CD z kteréhokoliv programu.

K základním vlastnostem systému Ultra*Net patří zejména **kompatibilita**. Originální technologie zaručuje kompatibilitu s produkty na CD-ROM a řešení podporuje síťové protokoly TCP/IP, NetBios, NetBEUI, NetWare IPX/SPX a další. Důležitým parametrem je **výkon** systému, který díky technologií **precaching** umožňuje sdílení CD-ROM desítkám uživatelů současně a to dokonce i v případě sdílení multimediálních titulů po síti. **Flexibilita** znamená, že konkrétní řešení lze přizpůsobit „na míru“ individuálním požadavkům, systém lze postupně rozšiřovat podle požadavků zákazníka a navíc rozšíření licence Ultra*Net je garantováno za rozdílovou cenu.

Ultra*Net nabízí také odpověď na otázku, jak udržet přehled o skutečném využití informačních zdrojů jednotlivými uživateli. Součástí celého systému je program Account Manager, který eviduje činnosti jednotlivých uživatelů nebo stanic a umožňuje jejich grafické zobrazení (obr. 4).

Vzhledem k použití operačního systému Windows NT může CD-ROM server sloužit v menší knihovně i k dalším účelům - jako souborový nebo tiskový server, jako server pro katalogizaci nebo pro Internet a WWW atd.

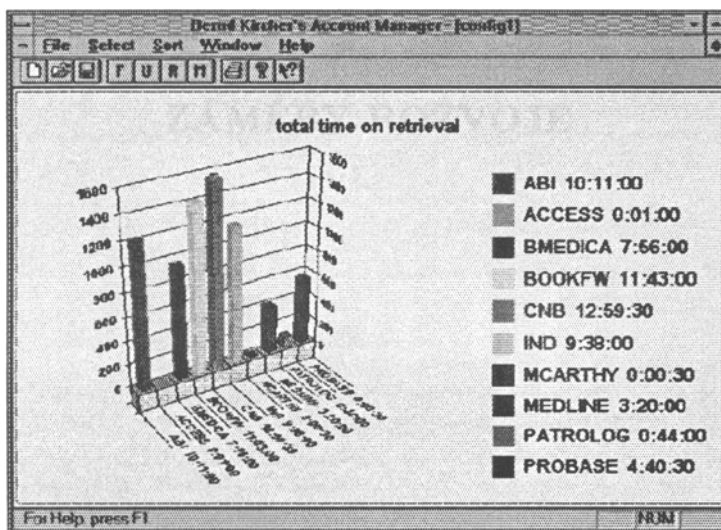
Bližší technické podrobnosti jsou k dispozici na požádání, stejně jako předvedení celého systému. CD-ROM servery Ultra*Net již u nás používá řada institucí: Národní knihovna ČR, 1. lékařská fakulta UK, Lékařská fakulta Plzeň, VUT Brno, VŠCHT, Knihovna Akademie věd ČR a ÚVT Univerzity Karlovy v Praze. Nadešel čas, kdy se elektronická média objevují i v menších knihovnách a některé z nich již uvažují i o jejich provozu v síti. Malým městským knihovnám a středním školám nabízíme Ultra*Net s **výraznou slevou**. K dodávce serveru zajišťujeme pochopitelně i všechny navazující služby - od instalace celého systému i databází, přes vyškolení administrátora až po hotline a pomoc na místě v případě problémů.

5. Závěr

Jak víte, specializujeme se na oblast externích informačních zdrojů již od roku 1991. Řadě knihovnám dodáváme přední informační zdroje ze zahraničí

a připravili jsme pro Vás řadu tuzemských titulů na CD-ROM. S integrací CD-ROM do sítí jsme začali již v roce 1992.

Dnes jsme oficiálním distributorem technologie Ultra*Net v České republice a na Slovensku. Nabízíme Vám své letité zkušenosti s CD-ROM a jejich provozem v sítích. Úvodní konzultaci a cenovou nabídku poskytneme kterémukoli zájemci nezávazně a zdarma. Zákazníkům, kteří se rozhodnou pro námi nabízené řešení, zajišťujeme veškerý potřebný servis od instalace a zaškolení Ultra*Netu až po pomoc s výběrem vhodných informačních zdrojů, které je navíc většinou možno poskytnout na omezenou dobu k vyzkoušení zdarma. Společně postavíme skutečnou „imaginární studovnu“ také u Vás.

obr.4

Kontakt:

Albertina icome Praha s.r.o., Revoluční 13, 110 00 Praha 1 tel. (02) 2480 3303, fax: (02) 2480 3296, e-mail: aip@login.cz, WWW: <http://www.aip.cz>

NÁRODNÍ KNIHOVNA JAKO NÁRODNÍ INSTITUTE

Vojtěch Balík

Ve svém příspěvku „Národní knihovna a spolupráce knihoven“, který jsem přednesl na konferenci Knihovny současnosti '94, jsem se zabýval faktickou, možnou i očekávanou rolí Národní knihovny mezi knihovnami, tj. v okruhu knihovnictví jako takovém. Poukazoval jsem přitom na statutární základy, z nichž agendy, iniciativy a koordinační činnosti knihovny vycházejí. Od té doby se událo mnoho podstatného ve věci postavení Národní knihovny, ať už jde o samotný fakt, že knihovna obdržela nový statut, tak o vlastní obsah tohoto dokumentu. O to více je dnes třeba k onomu dva roky starému příspěvku jakoby doplnit, ale i předložit jako předmět společné úvahy, **společenský, historický a troufám si říci i politický kontext Národní knihovny jakožto instituce.**

Záměrem je provést na příkladu Národní knihovny jakousi případovou studii dokazující význam nejen funkčního, ale též **institucionálního pohledu** na organizaci pověřenou výkonem knihovnicko-informačních služeb. To má totiž rozhodně vliv na postavení knihovny v jejím kontextu, tudíž i na její financování, se zpětnými důsledky právě pro kvalitu i kvantitu výkonu, který se od ní očekává. Proto zamyšlení nad klementinskou knihovnou jakožto institucí národní má poskytnout pro toto uvažování doufám že užitečnou analogii.

Není to asi jen případ české Národní knihovny, že se instituce tohoto druhu ocitá v poněkud **neurčitém postavení**: jakoby si společnost náhle nebyla schopna uvědomit a zřetelně definovat, co od takové instituce, která obvykle mívá za sebou už dlouhou tradici, má očekávat, co po ní chtít a čím ta instituce vlastně má být. Možná nejjednodušší je situace těch národních knihoven, které vykonávají jen „čistě národní“ funkce, neboť k tomu byly často už záměrně založeny, t.j. společenská „objednávka“ byla předem jasně formulována. Takových však není mnoho, v Evropě se setkáme častěji s tím, že knihovna po delším a nikoli přímočarém vývoji dospěla do podoby národní knihovny postupně a zadání pro ni bylo formulováno vlastně až dodatečně. Historické reminiscence však žijí v povědomí společnosti patrně natolik intenzivně, že ani zřetelná definice poslání a úkolů a konečný tvar instituce nejsou s to zabránit pohledům zpět. Na druhé straně – a to se týká jak oněch

„čistých“ národních knihoven, tak posledně uvedených – nové promýšlení či snad dokonce zpochybňování role a fungování národních knihoven je důsledkem prudce se měnícího informačního prostředí a změněných informačních potřeb.

Národní knihovna je jednou z tzv. **národních institucí**; ty však u nás nemají v kontextu tzv. státní kulturní politiky dosud zcela jasné postavení. O potřebě vyjasnit postavení těchto institucí v našem státě se mluví sice už několik let, ale jednak se nemluví příliš hlasitě, jednak zůstává spíše jen u solitérních prohlášení, než že by o tom probíhala nějaká diskuse. Nicméně programové prohlášení vlády z července t.r. je dokladem, že otázka se skutečně dostala na pořad dne: „U nejvýznamnějších národních kulturních institucí chce vláda změnit definici jejich postavení“. Vezmeme-li pak v úvahu větu, která tomuto závazku v textu programového prohlášení vlády předchází, a to že „Stát hodlá i nadále podporovat síť veřejných knihoven, muzeí a galerií, ale i v této oblasti hodlá posílit úlohu obcí a regionů“, vidíme, že řešení problému chce vláda zasadit do kontextu systému, který konečně bude zřetelně reflektovat postoj státu k financování a podpoře kultury, tj. koncepci s určitými obrysy. Na druhé straně je jen škoda, že nebyla vzata v úvahu vlastní podstata poslání knihoven, které – i kdyby šlo opravdu jen o veřejné knihovny – se jak víme vymyká jen úzké kategorii tzv. kulturní činnosti, a že z pohledu vlády kompetenci, ale snad i zájem v této oblasti má jakoby jen Ministerstvo kultury.

Které instituce to jsou, jež mají nárok na místo mezi tzv. národními institucemi? Jsou to ty, které náhodou dnes nesou slovo „národní“ v názvu, nebo ty, k nimž máme všichni citový vztah jako k symbolu národní svébytnosti, anebo snad jen ty, které mají ze zákona svěřeny nějaké celostátní kompetence? Lze pro to stanovit nějaké obecně přijatelné kritérium, „bodovací systém“? Už předem je jasné, že rozhodnutí bude mít do značné míry **politický obsah**, a to nejen v tom smyslu, že politikum je už to, kolik vlastně institucí „uznáme“ za národní a budeme je tudíž financovat ze státního rozpočtu, ale i proto, že budeme diskutovat o obsahu přívlastku „národní“, totiž do jaké míry jde o prosté synonymum za „státní“ a do jaké míry o vyjádření jazykové a etnické působnosti, ve smyslu „národní = naše domácí, české“.

Již před delším časem jsme se pokusili spolu s řediteli několika národních institucí, a to těch, jež by bylo možno označit za „sbírkové“, formulovat alespoň přibližná kritéria, určitého **společného jmenovatele** sdíleného právě těmito národními institucemi. Podle toho jde o instituce, jejichž společným a vůči ostatním odlišujícím rysem je, že

- sbírky resp. hodnoty, které spravují, jsou a podle předpokladu budou vždy **majetkem státu** a stává se jím vše, co je nadále do nich doplňováno,
- jejich činnost se řídí **národním zájmem** a služby jsou adresovány obecně

veřejnosti v **národním (celostátním) měřítku** bez teritoriálního, skupinového, oborového, zájmového či jiného speciálního vymezení,

- jako takové jsou podstatnou součástí **kulturní identity** a viditelným základem paměti a vzdělání občanské společnosti v Českém státě,
- jejich sbírky **reprezentují** daný stát před **mezinárodním** společenstvím a jsou jím pojímány jako součást světového kulturního dědictví; národní instituce odpovídají významným způsobem mezinárodnímu společenství za zpřístupnění svého domácího kulturního dědictví světu.

Dále jsme se tehdy vyjádřili k současnému i žádoucímu budoucímu postavení národních institucí, k jejich financování, způsobu hospodaření a kontrole.

Místo národní knihovny v nejvyšší kategorii „národních“ institucí, zřizovaných a financovaných státem, snad nikdo nezpochybňuje. Jde o to, že samotná její existence, její poslání a úkoly, které plní, jsou veřejným zájmem. Při bližším zkoumání obsahu tohoto veřejného zájmu, tj. pojmu, který si veřejnost v daném státě o národní instituci vytváří, však zjistíme už první nejednoznačnost: určité nedorozumění způsobuje už samotný **pojem „národní“**. Obecně veřejnost, média a často i představitelé státní správy mají sklon chápat národní instituce, tudíž i Národní knihovnu, jako **symboly a pomníky** společné národní historie a kulturní identity, navíc často pocítované **ve smyslu jazykově etnickém**, jako instituce, k nimž by měl každý příslušník národa právě jako etnika vzhlížet jaksí s úctou. Je jistě pravda, že Národní knihovna, která spravuje knižní sbírku mající hodnotu národního pokladu, je podobně jako Národní galerie či Národní muzeum ochránkyní a správkyň hodnot, které jednoduše řečeno dělají národ právě tímto národem. Avšak na druhé straně se právě v tomto kontextu hůře prosazuje správná **interpretace pojmu „národní knihovna“**, který je svým způsobem termínem technickým vyjadřujícím racionálně „standardní“ národní poslání a funkce, které knihovna má. Národní knihovnou je všude na světě obvykle ta instituce, která má za povinnost shromažďovat v úplnosti a trvale uchovávat veškeré publikace, vyšlé na daném území (bez ohledu na jejich jazyk!), a v úplnosti o nich informovat, to znamená vydávat národní bibliografii. Národní knihovna tím plní úkoly v rámci světových programů Všeobecného bibliografického přehledu a Všeobecné dostupnosti publikací, a tím se vymezuje v mezinárodním kontextu. A proto se symbolické, emocionální, ba nacionální chápání termínu „národní knihovna“ sice nevyklučuje, ale nemělo by převážít a zakrývat podstatu.

Je tedy třeba se **vyvarovat chápání nacionálního**: jde o zodpovědnost za geograficky, nikoli jen jazykově vymezený přehled o publikacích. Z tohoto hlediska zde naráží český jazyk (a analogicky i některé další slovanské jazyky) na jistou obtíž: **český termín „národní“** je sice překladem například anglického slova „national“, ale nikoli jeho významovým ekvivalentem: vztahuje

se spíše (ale ne důsledně vždy) k etniku a jazyku. Na druhé straně překládat tento pojem slovem „státní“ by také nebylo na místě, protože pro svůj jednoznačný vztah ke státní administrativě váže na sebe toto slovo určité, v našem prostředí příliš jednostranné konotace. Z chápání pojmu „národní“ se pak přímo odvíjí společenská objednávka, očekávání, s nímž se veřejnost k Národní knihovně obrací. V podstatě platí, že **jednostranné chápání Národní knihovny jako národního monumentu vede k jejímu pojetí jakožto svého druhu muzea a k neporozumění jejím informačním funkcím a mezinárodním odpovědnostem**. Více než služby se od ní jakoby v tomto případě očekávají konzervační a reprezentativní aktivity, přičemž právě proto by se v důsledku toho mohl celkově jevit vlastní obsah úkolů této instituce pro veřejnost neurčitý, prakticky nepotřebný. Paradoxně je však takto pojatá instituce snadnějším objektem pro začlenění do určité kategorie institucí z hlediska odpovědností ve státní správě: patří takto prostě mezi kulturní instituce sbírkového charakteru podílející se na ochraně „národního kulturního dědictví“, tedy do toho resortu, který má tyto úkoly ve své kompetenci.

Naopak **interpretace pojmu „národní“ jako označení pro uvedený souhrn knihovnicko-informačních úkolů** této instituce znamená očekávání, že bude plnit výše uvedené úlohy pro mezinárodní programy a poskytovat kvalitně ty služby, které jsou u velkých knihoven samozřejmostí, tj. obecně řečeno dokumenty zpřístupňovat. Důsledkem tohoto pojetí je pak obecné přesvědčení o praktické potřebnosti takové instituce a ovšem větší zájem o poznání vlastního obsahu jejich úkolů ze strany veřejnosti. Takto pojatá národní knihovna se však **vymyká hranicím jednoho resortu**: už z vlastní její podstaty jakožto knihovnicko-informační instituce plyne, že úkoly národní knihovny nelze jednostranně charakterizovat jako např. ochrana kulturního dědictví, či kulturní činnost, anebo zase jen vzdělávání, neboť jsou svým významem, ale zejména směry svého působení vždy přesažné. Její služby jsou adresovány obecně veřejnosti v národním (celostátním) měřítku bez teritoriálního, skupinového, oborového, zájmového či jiného speciálního vymezení. Navíc k podstatě knihovnicko-informační instituce patří neodmyslitelně i **nutnost spolupráce**, a to přes hranice resortů: protože není možné ani účelné budovat v jedné instituci všestranně zaměřená a soběstačná knihovní fond, knihovny dnes – mají-li vůbec dostát požadavkům občanů na informace z dokumentů – společně vytvářejí spolupracující síť a stávají se jejich komplementárními články. Zejména je nutné sdílet informace o svých sbírkách, navzájem si vlastní sbírky zpřístupňovat, a konečně i racionálně koordinovat jejich doplňování.

Význam a univerzalita působení národních knihoven je důvodem, proč většinou státy vytvářejí právě pro své národní knihovny, a to snad více než

pro jiné národní instituce, **pevné legislativní rámce** a mechanismy, jimiž se jednoznačně vymezuje jejich postavení a poslání, majetek, způsob financování a dohled nad nimi. Klíčovým momentem pak v nich bývá snaha o zajištění **objektivního rozhodování o těchto institucích a o jejich otevřenost vůči veřejnosti**, tj. daňovým poplatníkům, a dále stabilita jako nutný předpoklad pro nerušený výkon jejich časově neomezených, nezbytně kontinuálních služeb. Tyto rámce a mechanismy jsou vtěleny do zadání a pravidel uložených státem knihovně, velmi často přímo do zákonné normy **zřizující národní knihovnu**.

Zákonný předpis zpravidla obecně vymezuje základní strategický směr činnosti knihovny a je vyjádřením „společenské zakázky“ dané knihovně. Kromě toho má zajišťovat i dlouhodobou a nepřetržitou objektivitu rozhodování o ní a nezávislost této instituce na momentální politické situaci společnosti, resp. na politických zájmech dočasně vlivných dílčích skupin či jednotlivců. Zakotvením poslání a funkcí knihovny v zákonném předpise se zabraňuje jejich nahodilým změnám neodpovídajícím základnímu záměru existence knihovny, resp. aktuálně účelovému či subjektivně směřovanému rozšiřování a modifikaci funkcí knihovny do oblastí, které jí nenáleží, a tím rozptylování vložených prostředků a lidské práce.

V každém případě se většina zákonných norem o národních knihovnách shoduje v tom, že **neponechávají základní strategii ani dohled nad institucí v rukách jednotlivce**, ale pověřují k tomu skupinu odborně zdatných a odpovědných osob, reprezentujících v určitém výběru společenské oblasti a instituce, které tak či onak tvoří systémové prostředí knihovny. Zpravidla je tímto grémiem správní rada, řídicí výbor apod.

V případě české Národní knihovny je určitá nejednoznačnost náhledu na poslání této instituce ještě umocněna trvajícím dilematem, ne-li přímo sporem, který je možno vyjádřit jednoduchou otázkou: **národní, nebo univerzitní?**

Univerzitní tradice naší Národní knihovny je neobyčejně silná a dává jí dodnes nesmazatelný obraz. Téměř dvě třetiny z její 630 let dlouhé historie, tj. od roku 1466 do roku 1777, byla knihovnou Univerzity Karlovy. Nejvýznamnější rozvoj ve svém „univerzitním“ období knihovna zaznamenala pod správou jezuitů. Po svém postátnění a otevření veřejnosti pak knihovna získala brzy právo povinného výtisku, které se v průběhu 19. století geograficky rozšiřuje a knihovna postupně přijímá i povinnosti knihovny státní či národní. Mezitím Univerzita už svou centrální knihovnu nebuduje, protože knihovna v Klementinu se stále pokládá vlastně za knihovnu univerzitní. Ale protože mezi oběma institucemi neexistuje žádný formální svazek, **nutně se knihovna svým profilem i službami Univerzitě vzdaluje**.

Ohlédneme-li se na dobu národního obrození, je zajímavé pozorovat, jak

česká společnost v úsilí o znovunabytí duchovní a kulturní svébytnosti národa jakoby s touto – jinak hojně využívanou – institucí, nesoucí tehdy patrně nestravitelné břemeno kombinace jezuitské tradice a podřízenosti státní (tj. c.k. rakouské) správě, jaksi nepočítá; raději buduje v podobě Národního muzea vlastní, i když – pokud jde o jeho knihovnu – do značné míry duplicitní stánek vědy a vzdělanosti. Ostatně, národní obrození se tak jako tak rádo realizuje spíše v projevech múzického umění či krásného písemnictví. Instituce typu národní knihovny – na rozdíl třeba od Národního divadla – rozhodně nebyla na pořadu dne jakožto jeden z významných cílů. (Všimněme si opačné situace hlavně ve Spojených státech amerických, kde byla v téže době budována Kongresová knihovna jako jeden z mála vskutku celonárodních symbolů, ale třeba i ve Francii a v dalších státech.) Po roce 1918 se **československá První republika** už ke klementinské knihovně, ale vůbec i k významu knihovnictví pro rozvoj společnosti, zná: stačí poukázat na knihovnický zákon z roku 1919 či na státní dotaci a velkorysé přebudování Klementina pro účely knihovny, již tehdy, byť ještě ne *verbis expressis*, považované za knihovnu národní.

Národní knihovna se tedy zřetelně profiluje ve dvou základních posláních: je univerzální veřejnou knihovnou s univerzitní tradicí, sloužící v obecném smyslu vysokoškolské obci, a současně knihovnou národní. Poslání národní v tom smyslu, jak bylo vyloženo výše, je zcela zřetelné a jedinečné, zatímco **univerzální** profil – i když, pravda, nikoli v tak velkém rozsahu a s tak dlouhou tradicí – je vlastní i jiným tzv. vědeckým knihovnám. Nicméně vysokoškolská obec z oborů humanitních a přírodovědných se obrací se svými požadavky na zahraniční literaturu tradičně zejména do Klementina, kde nalézá (nebo doufá, že nalezne) její nejbohatší zdroj.

Příznačným dokladem náhledů na na Národní knihovnu je **historie jejího názvu:** ačkoli, jak bylo řečeno, za celé období 220 let od svého postátnění již nemá knihovna žádný formální svazek s Univerzitou, slovo „**univerzitní**“ se nacházelo bez výjimky ve všech četných variantách názvů, které za tu dobu vystřídala, a to i po roce 1935, kdy první místo v jejím názvu zaujal přívlastek „národní“. Když se knihovna po listopadu 1989 konečně přihlásila k jednoznačnému názvu Národní knihovna, začali mnozí, někdy i ti, kteří mají ke Klementinu blízko a mohli by mu lépe rozumět, poukazovat na tradiční název knihovny a proti novému názvu namítat. Tehdy se projevilo, jak silně působí jednak tradice, jednak (často neuvědomělá) potřeba zaplnit mezeru po neexistující centrální knihovně Univerzity.

Návrat však není možný. Po dvou stech letech odklonu od profilování fondu podle univerzitních studijních programů a naopak krystalizace sbírky univerzálně pokrývající přírodní a společenské vědy (o podstatném aspektu národních funkcí nemluvě) by snahy o návrat k roli univerzitní knihovny (včetně úkolu koordinovat univerzitní síť knihoven) byly **nerealistické**, ba

silně iracionální. Nehledě k tomu, že redefinování celé instituce, která má sice dvojí poslání (národní + univerzální), leč organizačně je zcela integrována, by bylo dnes utopií.

Příklad české Národní knihovny je ovšem individuální, snad podobný mnoha dalším evropským národním knihovnám. Platí však s plnou analogií i o mnoha **dalších knihovnách**, které jsou institucemi, ať už s delší či kratší historií a společenským zakotvením: z důvodů, které byly popsány výše, **nejsou zpravidla takové knihovny jednoduše jen účelová zařízení pověřená úkolem organizačně a technologicky zajistit určitý druh služeb veřejnosti**. Pokud jsou víceméně samostatnými institucemi, a nemusí proto být právě institucemi národními, mají jako takové též v kulturním, historickém, společenském, ba i politickém kontextu daného regionu či oboru přece v různé míře **statut společenské konstanty a svým způsobem politickou úlohu**. Určitě by bylo na škodu tento aspekt, v některých případech velmi zřetelný, opomíjet.

Proto bývá často **úkol vedení těchto knihoven neobyčejně komplexní**: na jedné straně – tak jak si to dnes vyžaduje řízení každé samostatné instituce – je zapotřebí integrovaného pohledu odborného, ekonomického, technologického i právního, na druhé straně právě proto, že jde o svěbytnou instituci, musí její vedení permanentně **brát v úvahu celou tradici a původní koncept**, který si s sebou svěřená instituce neustále nese, promýšlet jeho vliv na současnou sebeidentifikaci instituce i na její obraz ve veřejnosti; nejde o akt sebeshlížení. Je to konkrétní danost, kterou by bylo nemoudré ze sebe „střásat“ jako něco obtížného a snažit jaksi stavět na zelené louce abstraktního, ryze funkčního zadání úkolů. Teprve s ohledem na tyto základy, představované historií, tradicí a společenským zakotvením instituce, které mimochodem zpravidla poskytují možnost pozitivního využití ve prospěch instituce, je třeba se reálně vyrovnávat s novými knihovnickými úkoly a opětovně promýšlet a navrhovat zpřesněné formulace základních poslání instituce a konečně právě v tomto světle a komplexu udržovat dialog s představiteli veřejnosti a státní, regionální či místní správou.

K SOUČASNÉMU KNIHOVNICKO-INFORMAČNÍMU ŠKOLSTVÍ

Rudolf Vlasák

Hned na samém začátku tohoto příspěvku si dovolím zdůraznit jednu ne ještě všeobecně pochopenou zásadu. Jde o to, jaké to je a zejména jaké to v dohledné budoucnosti bude povolání, k němuž dnes studenty na našich školách vychováváme. Tvrdím, že je to na výsost povolání informační. Nejen budoucí rešeršéři, správci a tvůrci informačních databází, studijně rozboroví pracovníci a informační manažeři, ale všichni knihovníci bez rozdílu jsou v tom či onom smyslu, tou či jinou formou práce informačními pracovníky. Tam dnes dospělo povědomí o této profesi v hospodářsky nejvyspělejších zemích a u nás se tomu nelze nadále vyhýbat. Na systém služeb jakékoli knihovny se dnes už musí začít nazírat jako na systém informační. A na toho, kdo do knihovny přichází, je ve stále větší míře třeba pohlížet nejprve jako na uživatele informačních služeb a teprve pak jako na čtenáře. Knihovník, který nabízí pouze katalog a půjčení jmenovitě vyžádaných knih, časopisů či už také audiovizuálních dokumentů, aniž nabídne informace o tom, co vůbec vydáno bylo a může být k dispozici jinde a jinak než jen výpůjčkou v knihovně přítomného exempláře, odsuzuje se sám do společenského postavení, na něž si tak často v naší profesi stěžujeme.

Hned zpočátku chci také zdůraznit, že právě dnes a právě v našem školství jde o mnoho. Vždyť které povolání je současnými revolučními změnami ve způsobech společenské komunikace poznatků a z toho vyplývajících změnami v celkovém chápání společenských hodnot zasaženo více? Otázky, související nejen s novými možnostmi, ale na druhé straně také se samotnou podstatou práce knihovníka a informačního pracovníka v prostředí Internetu a jeho elektronických knihoven je třeba pro zdárný vývoj tohoto povolání co nejdříve zodpovědět především v oblasti k němu směřující výchovy a vzdělávání. Proto se dnes právě mezi učiteli naší profese tolik diskutuje o postavení knihovníka v prostředí systémů, které umožňují přímý, uživatelsky vlivný přístup nejen do elektronických katalogů a bibliografických databází, ale stále více do celých knihoven elektronických knih a časopisů.

Konečně bych rád hned v úvodu zdůraznil skutečnost, že se spektrum profesního zaměření knihovníků a informačních pracovníků v poslední době nebývale rozšířilo. Všeobecně, i když s různým důrazem na ty či ony aspekty

těch či oněch specializací, se předpokládá, že původní, v dávné historii vzniklá profese knihovnická, má dnes několik větví. Patří sem jak znalectví a ochrana historických písemných památek (a do určité míry i archivnictví) a také vývoj tisku a nakladatelství, tak na opačném pólu třeba informační management v průmyslu, obchodu a finančnictví. A ovšem dosud ještě stále klíčové a profi-
lové profese pracovníků veřejných knihoven, vědeckých knihoven a informač-
ních středisek. Proto se ve světě a v současnosti také u nás rozšiřují jak různé
stupně a formy knihovnického vzdělání, tak jeho velmi diferencované učební
plány. Jaká je aktuální situace v našem knihovnicko-informačním školství
vedu po diskusi některých základních problémů tohoto vzdělání obecně.

Které disciplíny a specializace jsou pro budoucnost oboru ve vzdělávání klíčové

Především pro celý vzdělávací proces, jehož systémovým výstupem má
být kvalifikovaný profesionál, platí, že jeho osou musí být seznámení se světo-
vými a našimi standardy. Stále naléhavěji to platí i v podmínkách práce s po-
čítačovými a telekomunikačními prostředky. Vytváření, organizování a zpří-
stupňování elektronických knihoven vyžaduje obdobné typy znalostí a doved-
ností, jako tomu je u našich dnešních „papírových“ knihoven, ovšem v pro-
středí počítačových sítí, resp. tzv. „cyberspace“. Znamená to stále **umět
pracovat na základě znalostí norem**, tj. např. se standardizovaným bib-
liografickým popisem dokumentu a jeho komunikativním formátem a na-
víc znát také standardy vztahující se k online vyhledávání dokumentů. Je
už třeba také znát standardy formátů ukládání úplných textů dokumentů,
jako je SGML, o tezaurech, kódech a transliteraci ani nemluvě. Znamená to
také zvládnout všechny nástroje vyhledávání informačních zdrojů v Internetu
a jeho jednotlivých službách a systémech, dnes zejména ve WWW.

Mezi specializacemi, které jsou dnes v knihovnictví a informačních služ-
bách na postupu, vedou beze sporu ty, jejichž podstatou je **zprostředko-
vatelství** mezi čtenářem – uživatelem a stále více nepřehledným mořem
informačních zdrojů. Přes pokrok v technice i softwarovém vybavení po-
čítačových sítí a jejich vyhledávacích systémů jsou elektronické informační
zdroje často spíše ukryty nebo zasuty v množství serverů a jejich gopherů
nebo nyní zejména „webů“ a jen teoreticky snadno dostupné. I když se uží-
vatelské rozhraní těchto systémů stále zjednodušuje (a tím není míněno jen
rozhraní OPAC nebo WWW), ukazuje se, že standardní konečný uživatel
nemá dnes zdaleka zajištěnou šanci **nalézt rychle a levně skutečně rele-
vantní informaci**, jak bychom si to od nových online přístupových metod
mohli slibovat. To souvisí na druhé straně se schopností organizovat elektro-
nické informační zdroje tak, aby se uživatelský přístup zkvalitňoval. Působí
to sice, jako by si informační profesionálové a knihovníci sami podřezávali pod

sebou větev, ale pokrok, který k samoobslužným informačním systémům pro konečné uživatele přece jen směřuje, se nadá zastavit.

Stále více se prosazující technologie elektronického publikování vyžaduje schopnost **pracovat nejen s bázemi záznamů, ale také s elektronickými publikacemi**. Dokazují to poslední světové statistiky. Zajímavá je např. prognóza zpracovaná Euromonitorem v roce 1993 pro vývoj na knižním trhu. U elektronického publikování předpokládá průměrný roční nárůst až 25%. V roce 2000 má tento druh komunikace informací dosáhnout vyšších tržních hodnot než trh v oblasti tištěných publikací, a to celkem 123,83 milionu ECU. Koncem roku 1995 ukončilo 900 špičkových vědeckých pracovníků působících v Německu tzv. Delphskou studii, obsahující 131 prognóz v technologiích, které mají výrazně ovlivnit vývoj společnosti v prvních dvou dekádách 21. století. Mezi hlavními predikcemi se zde objevuje vize online přístupu do elektronicky vystavovaných knižních fondů národních knihoven pro každého občana členských států Evropské unie z jeho domácího terminálu. Píše se dokonce o možnosti číst si a listovat v libovolné knize z fondů těchto knihoven, a to už v roce 2002. Budou-li existovat komunikační trasy, přenášející data rychlostí měřenou v gigabitech za vteřinu, lze přenést i jakkoli objemný dokument s barevnými vyobrazeními (dokonce i dokument typu filmu či videa) ve vteřinových časových dimenzích odkudkoli a kamkoli. Z knihovny do knihovny (při meziknihovní výpůjčce) a také z knihovny na terminál čtenáře. To vyvolává vlnu teorií o perspektivě dnešních knihoven a také nové pojmy a jejich pojmenování.

Nejčastěji se spolu s úvahami o knihovně budoucnosti (a to dnes o budoucnosti dosti blízké) objevuje už několik let výraz „**virtuální knihovna**“. Jeho pojmový základ chápou jednotliví autoři dosud dosti různě, nicméně v hlavním se asi shodují: jde o průlom do pojetí knihovny jako vlastníka knihovního fondu vymezeného fyzicky získanými a ve skladu uloženými dokumenty.

Oproti ještě u nás často přetrvávající tradici chápání **akvizice** jako jedné komplexní agendy se v moderním knihovnictví prosadilo její rozdělení do dvou funkcí. Tou rozhodující je tzv. „collection development“ – česky snad **rozvoj knihovního fondu**. Zahrnuje koncepci obsahového formování výběru toho, co má být získáno, ať už koupí, výměnou či jiným způsobem. Dále se zde provádí analýza nakladatelských seznamů, bibliografií a někdy i recenzní literatury. Na tomto základě se teprve v další, již provozní agendě, zajišťuje vlastní akvizice a zahajuje se dále vedoucí souvislá knihovní zpracovatelská linka. Význam pečlivého výběru toho, co má knihovna skutečně do svých fondů získat, se s postupující cenou nejen publikací, ale také vlastního procesu knihovnického zpracování, stále zvyšuje. Proto koncepci výstavby fondu náleží v moderních knihovnách nejvyšší prestiž.

V souvislosti se vstupem knihoven do elektronických médií a kybernetic-

kého prostoru se rychle vyvíjí technika a metodika jak koncepční, tak provozní stránky akvizice. Jde zejména o schopnost knihovníka orientovat se v elektronických nakladatelských seznamech typu books-in-print, a to kromě na CD-ROM stále více v nových online systémech v prostředí WWW Internetu a umět s nimi pracovat v online spojení v rámci vlastního systému, kterým je řízení knihovny automatizováno. Dnešní naši studenti budou snad již zanedlouho pracovat v prostředí, budovaném dnes v rámci rozvojových programů Evropské unie typu EDILIBE, s propojením svého akvizičního procesu od objednávky po fakturaci na mezinárodní integrované automatizované systémy nakladatelství, dodavatelů, velkých knihovnických servisních center, jako je např. OCLC, a také online bibliograficko-informačních služeb.

Knihovnictví, jako služba odedávna postavená mezi tvůrce, ať už uměleckého nebo odborného díla, a čtenáře, musí se v souvislosti s rozvojem **právního vědomí o ochraně duševního vlastnictví** stále intenzivněji vyrovnávat také s různými aspekty autorského práva. S rozvojem elektronického publikování se rozvíjí celá nová teorie a praxe tzv. „elektronického copyrightu“. Zabývají se jím dnes významné mezinárodní organizace Evropské unie, jako je např. EIIA (European Information Industry Association). Nově se definují služby, nakládající s díly v elektronické formě, rozvíjí se celá disciplína ochrany duševního vlastnictví (Intellectual Property Rights) a všeobecně se posiluje právní vědomí související se šířením jakýchkoli dokumentů na jakémkoli médiu v podmínkách tržní ekonomiky demokratické společnosti, vstupující do informačního věku. Informační právo orientované stále více také na elektronické publikování se pravděpodobně stane jedním z klíčových předmětů knihovnického a informačního školství.

Tržní ekonomické prostředí, ve kterém budou muset i knihovny hledat nové způsoby svého uplatnění, se prohlubuje. Na vedoucích pracovnících knihoven se stále intenzivněji vyžaduje schopnost řídit provoz služeb knihovny jako podniku na trhu informačních produktů. V hospodářsky vyspělých zemích, kde se státní rozpočty dostaly v současné době do obtížně řešitelných deficitů, hledají zejména veřejné knihovny cesty z obtížné situace krácených rozpočtů v nabídce tzv. nestandardních a tudíž placených služeb. Trend „podnikavosti knihoven“ je aktuální i v rozpočtových podmínkách našich knihoven, které se s rozpočty knihoven ve vyspělých demokraciích i po jejich zkrácení nedají ještě ani zdaleka srovnávat. Nejde jen o určité druhy či typy knihoven. O prodej různých nestandardních knihovnických a informačních služeb, po nichž existuje nebo se dá vyvolat poptávka, musí se naučit usilovat zejména vedoucí pracovníci veřejných knihoven. Vždyť právě knihovna se na základě soustředění informačních fondů a také technických prostředků pro vyhledávání a zprostředkovávání informací nejrůznějšího druhu může ve své lokalitě stát vyhledávaným místem pro širokou místní veřejnost.

Světové trendy v pojetí knihovnicko-informačního vzdělávání

V současné době probíhá celá řada diskusí na různých mezinárodních fórech, internetovské konference nevyjímaje, které se zejména snaží vyrovnat se dvěma problémy: budoucnost povolání knihovníka, resp. knihovnicko-informačního pracovníka, a vztah této profese k informační technologii. Aktuálně vystupuje do popředí také otázka trhu pracovních míst v knihovnictví, která však naštěstí v dohledné době v našich podmínkách nehrozí.

Pokud jde o bytí či nebytí knihoven a knihovníků v až hrozivě se rozpínajícím kybernetickém prostoru, jde o úvahy dosud bez jakýchkoli průkazných řešení. Naopak vztah naší profese k informační technice a technologii zdá se být vyřešen. Všeobecně se už prosadil odklon od takového pojetí, které techniku a technologii zahrnovalo mezi profilové knihovnicko-informační předměty. Vychází se ze skutečnosti, že tato profese používá výpočetní a telekomunikační techniku pouze jako nástroje, právě tak a v podstatě stejnou měrou, jako je tomu dnes už např. také u sociologie, medicín nebo i technických oborů. Odpadá tendence formulovat výukové předměty jako „automatizace knihovnických a informačních procesů“. Namísto nich se učí jednotlivé zpracovatelské procesy už jako automatizované, s využitím nové techniky a technologie, pochopitelně té, která je aktuálně dostupná.

Tato otázka souvisí do jisté míry i s dosud u nás zcela nepřekonanou terminologickou chybou, kdy jsme část našeho oboru, oblast vědeckotechnických informací, směšovali s „informatikou“. Tento název je už dnes ve světě zcela přidělen oborům souvisejícím s výzkumem, vývojem a aplikací výpočetní techniky, a to nejen koncepcím těchto „informačních strojů“, ale zejména teoriím jejich programování, tvorbě operačních prostředí jejich práce a přirozeně také všemu, co souvisí s vývojem a implementací počítačových sítí a telekomunikační techniky (toto spojení se už běžně nazývá z francouzštiny pocházejícím výrazem „telematika“). Pro teorii a její praktické uplatňování v informačních systémech a v knihovnách, včetně příslušného, spíše aplikovaného výzkumu, se ujalo označení „**informační věda**“ (anglicky „Information Science“, německy „Informationswissenschaft“ a francouzsky „science de l'information“. Objevují se navíc i termíny jako „**knihověda**“ (Library Science, Bibliology), které v případě potřeby specifikují, že jde výslovně o vědu, zabývající se vývojem a zrnaectvím knižní kultury a ochranou knižních památek včetně archivnických disciplín a na druhé straně soudobým mediálním transformacím knihy v podmínkách produkce CD-ROM a elektronických publikací.

Dochází také ke sjednocování názvů škol, které se o výchovu budoucích knihovníků a informačních pracovníků starají. Všeobecně je už přijímáno pojetí společného knihovnického a informačního oboru, což se v angličtině, která je používána jako jednotný jazyk a vůbec odborný komunikační ja-

zyk i v Evropě střední, vyjadřuje zkratkou „LIS“ (Library and Information Schools). Takto jsou dnes označovány, a to v mezinárodním měřítku, všechny druhy a typy škol našeho zaměření.

Současná nabídka našeho knihovnicko-informačního školství

Obdobně jako nově vytvářené soustavy knihovnického vzdělávání v ostatních státech střední a jihovýchodní Evropy a také v pobaltských státech, které se v 90. letech vymanily z bolševizmu, organizuje se výuka naší profese do celého spektra aprobačních stupňů a vzdělávacích forem. Kromě středoškolského stupně a jedné tradičně etablované univerzitní katedry (dnes Ústavu informačních studií a knihovnictví na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze) zde vznikla další, tentokrát mimopražská katedra na filozoficko-přírodovědné fakultě Slezské univerzity s názvem Ústav bohemistiky a knihovnictví. Navíc se v Brně na Masarykově univerzitě ob rok mohou zapsat pracovníci knihoven se středním vzděláním k dálkovému studiu knihovnictví a na zmíněném ústavu FF UK k externímu magisterskému studiu. A pomíneme-li katedru znalostního inženýrství a informatiky na pražské Vysoké škole ekonomické, jejíž absolventi sice také o bibliografických databázích a jak v nich vyhledávat něco vědí, ale pro knihovny vychovávání nejsou, můžeme sem ještě zařadit dvě nové učiliště, jejichž část absolventů by měla v příštích letech v našich knihovnách začít působit. Jsou to Vyšší škola informačních služeb v Praze a nově další obdobná škola, do níž se transformovala brněnská střední knihovnická škola.

Tento relativně bohatý výběr s sebou pochopitelně přináší otázky související s možností vytvořit jakousi koncepci ucelené soustavy knihovnicko-informačního vzdělávání, odpovídající na jedné straně našim tradicím, naší platné školské legislativě a praktickým možnostem a na druhé straně aktuálním potřebám našich knihoven. Přitom je třeba mít na zřeteli skutečnost, že když o těchto potřebách hovoříme, neobejdeme se bez alespoň zásadní diferenciaci knihoven na ty, které složí především k uspokojování kulturních potřeb a současně mimoškolnímu vzdělávání občana a na ty, které mu slouží v jeho pracovním procesu, resp. studiu, jako nezbytná součást podmiнок k vykonávání zaměstnání nebo absolvování školy. V obou případech je také třeba rozlišovat kvalifikační – a z hlediska školního vzdělávání knihovníků aprobační úroveň, a to různých stupňů potřebné kvalifikace. Dosud tradiční rozlišení na středoškolskou a vysokoškolskou kvalifikaci naše současné knihovnicko-informační školství už mění do nabídky 4 úrovní vzdělání: 1) vyšší (na úrovni naší legislativou připravených vysokoškolských institutů, dosud bez bakalářské aproby), a na vysokých školách univerzitního typu pak 2) stupeň bakalářský, 3) magisterský a navíc 4) doktorandský. Ten může být od letošního roku konečně udělován v našem oboru bez dosavadní po-

třeby jeho zastřešení některým už „zavedeným“, jakým byla v poslední době např. psychologie. Po uznání našeho oboru s názvem „informační věda“, zahrnujícím pochopitelně veškeré knihovnické disciplíny od znalectví historie písemnictví po rešeršní a také „komunální“ informační služby, vládní akreditační komisí, otevírá se prostor pro nejvyšší specializované vzdělávání jak teoreticky působících odborníků, tak řídicích pracovníků v celém našem knihovnictví.

Jaké jsou tedy možnosti uchazeče o knihovnicko-informační vzdělání v České republice? Především, a to je oproti minulosti změna jejíž důsledky zatím nedovedeme posoudit, musí každý takový adept složit na libovolné škole maturitu. „Knihovnická maturita“ s transformací středních knihovnických škol postupně, jak ji ještě vykonávají stávající studenti středních knihovnických škol, zanikne. Na druhé straně už ale např. Vyšší škola informačních služeb v Praze přijímá 160 nových studentů, i když ne všichni zde budou vychováni pro knihovny.

Student se dnes tedy po úspěšné maturitě může rozhodovat mezi třemi typy knihovnicko-informačního studia, které mu nabízí hned pět našich škol: 1) tříleté studium vyšší školy s velmi praktickým zaměřením, sice zatím bez bakalářské aprobace, ale s diplomem na úrovni, jak jej známe v zahraničí u nižších stupňů vysokých škol (v Německu to jsou Fachhochschule, ve Velké Británii a dalších západoevropských zemích polytechniky) – nabízejí je už zmíněné naše dvě vyšší školy v Praze a v Brně, 2) tříleté bakalářské studium ve směrech knihovnictví, knihověda a informační zaměření – nabízí Slezská univerzita v Opavě, fakulta filozoficko-přírodovědná, přičemž současně existuje i možnost jednooborového bakalářského studia na Filozofické fakultě UK v Praze bez specializačního zaměření, 3) pětileté magisterské studium ve směrech knihovědném, knihovnickém a informačním na posledně uvedené fakultě.

Školskou legislativou České republiky jsou dosud vyřešeny návaznosti bakalářského a magisterského studia. Po úspěšném obhájení bakalářské práce a složení příslušné zkoušky může být takový absolvent přijat ke studiu posledních dvou ročníků studia magisterského, a to už ve specializacích, které byly výše uvedeny. To platí navíc i o absolventech bakalářského studia na kterékoli české vysoké škole, ovšem s podmínkou zaměření informačního. Tak už od minulého roku studuje na Ústavu informačních studií a knihovnictví FF UK magisterský informační směr 8 bakalářů různých vysokých technických škol.

V případě vyšších škol to legislativa neumožňuje a tudíž se jejich absolventi musí, pokud chtějí vystudovat magisterský stupeň, podrobit přijímacímu řízení na FF UK do prvního ročníku. Na základě domluvy příslušných knihovnicko-informačních učilišť však takový student může uznáním řady

odborných předmětů z vyšší školy projít první dva ročníky za jeden rok a v dalším roce vstoupit do zvolené magisterské specializace. I zde existuje předpoklad uznání některých zkoušek z vyšší školy a tudíž i možnost „zrychleného“ individuálního studia tří ročníků za dva roky.

Místo závěru

Místo shrnujícího závěru, k němuž, jak se domnívám, napůl úvahový a napůl faktografický obsah tohoto příspěvku neposkytuje vhodnou příležitost, si dovolím opět, jak už jsem to uvedl v souvislosti s představením učiliště, které mám nyní čest vést, v článku pro časopis Národní knihovna (v době psaní tohoto příspěvku však dosud nezveřejněném), vyjádřit naši představu o spektru knihovnických profesí, pro které dnes naše studenty vychováváme a vzděláváme. Jde o pětileté magisterské studium, které lze z řady důvodů, mimo jiné i z úcty k dlouholeté tradici, považovat v celém našem knihovnicko-informačním školství za základní a klíčové. Vycházíme sice z celkové představy čtyř širších profesních skupin, které, jak se stále více ukazuje, zakládají velmi bohatý a také perspektivní trh zajímavých pracovních příležitostí, nicméně v knihovnictví jde pouze o tři z nich (čtvrtá představuje podnikové informační manažery, působící prakticky ve všech druzích a typech podniků a institucí včetně různých úrovní správních orgánů jako organizátoři tvorby, zpřístupňování a využívání především ekonomicko-správních informačních zdrojů, s nimiž se v knihovnách nepočítá. S vědomím jistého zjednodušení a opomenutí řady specifických profilů, v nichž se budoucí naši absolventi mohou připravovat a v praxi uplatňovat, charakterizujeme dané tři kategorie takto:

1) Znalci písemností a jejich historie od samotných prvopočátků zaznamenávané společenské komunikace po současnost, včetně odborností souvisejících s jejich ochranou, restaurováním, dalším knihovnickým zpracováním (vč. elektronického) a využíváním a také uměním odhadnutí hodnoty (i ceny) vzácných historických dokumentů.

2) Vedoucí pracovníci veřejných knihoven působící v dané lokalitě také jako jedny z vůdčích kulturních osobností, podílejících se významně na organizování vhodné náplně volného času občanů všech věkových kategorií, včetně práce s dětmi a mládeží, (jde také o školní knihovny) a současně schopných vytvářet a spravovat automatizovaný knihovnický systém (jako systémoví knihovníci) včetně jeho síťových verzí, a organizovat poskytování veřejných informačních služeb nejen v kultuře a umění, ale i pro běžný hospodářský a politický život v místě, jak se o to už dnes úspěšně snaží některé mimo-pražské veřejné knihovny.

3) Vedoucí pracovníci ve vědeckých knihovnách a informačních střediscích, kteří budou schopni budovat a provozovat systémy služeb umožňu-

ující zpřístupňování informací ve vědě, výzkumu a vývoji i ve středoškolské a zejména vysokoškolské výuce, designu, patentové ochraně, normalizaci a měření, a to všemi soudobými moderními metodami, technologiemi a technickými prostředky.

Je zřejmé, že věcná náplň i formy studia našeho, dovoluji si říci mimořádně perspektivního oboru, se musí stále aktualizovat a přizpůsobovat jeho prudkému rozvoji. To je také krédem jistě nejen našeho ústavu na FF UK, který se nyní už každoročně nezbytnými změnami osnov i způsoby výuky intenzivně zabývá.

Literatura

CEJPEK, Jiří: **Knihovnicko-informační vzdělávání v České republice**. In Národní knihovna, 6, 1994 č. 4, s. 135-140.

DE GENNARO, Richard: **Paradigm lost: Research libraries in an era of change**. Ve: Innovation for information: international contributions to librarianship. Essen, Universitätsbibliothek Essen 1992, s. 65-73.

DRABEBSTOTT, Karen M.: **Analytical review of the library of the future**. <<ftp://sil.sils.umich.edu/pub/papers/CLR>>, 1993, 200 s.

LIEDES, Jukka: **New developments in copyright protection: international harmonization of copyright legislation and the digital agenda**. FID News Bull., 46, 1996, č. 1-2, s.15-23.

SMITH, K. Wayne – MUCCINO, Donald J.: **This issue...** Ve: Annual review of OCLC research. Dublin, OCLC 1994, s. V.

VLASÁK, Rudolf: **Vysokoškolská příprava knihovníků a informačních pracovníků pro 21. století na Karlově univerzitě v Praze**. In Národní knihovna, 7, 1996 – v tisku.

POZNÁMKY K ČESKÉ KNIHOVNICKÉ LEGISLATIVĚ

Jarmila Burgetová

Myslím, že časový úsek více než šesti let, který nás dělí od prvních polis-topadových diskusí na stále živé téma „Jak dále v knihovnické legislativě“, je dostatečně dlouhý na to, abychom se dokázali sjednotit na základních obecně přijatelných tezích nového knihovnického zákona a zahájit tentokrát skutečně ofenzivní systematický tlak na jeho seriózní přípravu. Dovolte mi, abych přispěla k tomuto tématu (a doufám i budoucímu konsensu) několika poznámkami.

Domnívám se, že panuje obecně shoda v tom, že by konečně měla být ukončena platnost zákona č.53/59 Sb., o jednotné soustavě knihoven. I když „de facto“ již dávno neplatí, přece jen stále existuje a vlastně znemožňuje jakékoli nové práce na knihovnické legislativě. Jen bychom měli při jeho zrušení dát pozor na to, aby se z přílišné horlivosti „s vodou z vaničky nevyšlo i dítě“. Co tím chci říci? Nestačí pouze zákon zrušit, ale je třeba v těch oblastech, kde je to zapotřebí, mít „legislativní náhradu“.

Podle mého názoru v tomto smyslu zákonnou úpravu potřebují minimálně čtyři oblasti: **veřejné knihovnictví, otázky meziknihovní spolupráce, existence nadresortního orgánu pro oblast knihoven, působnost Národní knihovny**. Jak je na první pohled patrné, vytipované oblasti nejsou na stejné úrovni, a proto si myslím, že také nemusí být řešeny legislativní normou stejné právní účinnosti. Jinak řečeno, nebude nutné požadovat např. přijetí zákona o meziknihovní spolupráci různých typů knihoven nebo o ustavení nadresortního orgánu pro oblast knihovnictví, v těchto případech postačí legislativní normy nižší právní účinnosti, eventuálně lze jejich řešení zajistit ve formě prováděcího nařízení k zákonu.

Jsem přesvědčena, že ve volebním období nově zvolené Poslanecké sněmovny nebude již panovat názor, že nepotřebujeme zákony, které upravují poměry v jednotlivých dílčích oblastech, jak nám bylo tvrzeno v uplynulých čtyřech letech a že se také brzy dočkáme přijetí zákona o vyšších územně správních celcích. Jeho prozatímní nepřijetí bylo dosud dalším významným argumentem státních představitelů, proč nebylo možno připravovat nový knihovnický zákon.

Náš třetí knihovnický zákon by měl být svým obsahem – podle mého přesvědčení – **zákonem o veřejných knihovnických a informačních službách**, i když třeba z historických důvodů ve vazbě na ten první může mít v názvu „zákon o veřejných knihovnách“. Nemělo by být problémem výstižně formulovat poslání a úkoly veřejných knihoven. Z poslední doby mne v tomto směru nejvíce zaujaly a inspirovaly formulace nového dánského zákona o veřejných knihovnách z konce 1993 nebo zásady připravovaného francouzského knihovnického zákona z letošního roku. – V dánském případě je poslání veřejných knihoven formulováno stručně ve dvou bodech: 1/ Úkolem veřejných knihoven je povzbuzovat vzdělání, výuku a kulturní aktivity prostřednictvím bezplatného půjčování knih a jiných dokumentů. 2/ Veřejné knihovny mají šířit městské a národní (státní) informace a zejména ostatní občanské informace. – Teze, vypracované Asociací francouzských knihovníků, požadují, aby v připravovaném zákoně byly zakotveny především povinnosti zřizovatelů knihoven. Veřejná knihovna podle těchto zásad zajišťuje veřejnou službu a garantuje rovnost přístupu k informacím všem občanům příslušné lokality včetně handicapovaných. Je depozitářem národního dědictví, zajišťuje jeho ochranu a zpřístupnění veřejnosti, vytváří reprezentativní sbírky současných děl na všech nosičích, šíří a umožňuje přístup k aktuálním informacím, přičemž respektuje různost názorů a úroveň čtenářů.

Tato dvě malá odbočení podávají zároveň názornou ukázkou, jak každý zákon je vysoce národní, protože odráží vlastní kulturní vývoj i to, co je v dané zemi považováno za prioritní. Myslím si a doufám, že již nebude nutné znovu svádět boj s legislativci o to, zda obec může či musí zřizovat veřejnou knihovnu. Zákon by podle mého názoru měl obsahovat jasnou formulaci typu: **Obce zajišťují základní knihovnické a informační služby v obvodu své působnosti**. Bude úkolem nás profesionálů srozumitelně vyjádřit, co jsou to základní knihovnické a informační služby a jakými způsoby je mohou obce zajišťovat. Zde bych doporučovala připustit jistou „organizační volnost“, protože není – myslím – naším cílem dosáhnout toho, aby byla v každé obci „klasická“ veřejná knihovna, ale o to, aby v každé obce byly dostupné knihovnické služby, ať již je bude zajišťovat obecní knihovna, školní knihovna, bibliobus, pobočka sousední větší profesionální knihovny, středisková knihovna apod.

Samozřejmě, že uhelným kamenem bude **způsob financování veřejných knihoven**, který zákon musí určit, protože bez něj by jeho přijetí zůstalo pouhou deklarací. Nechci se v tomto příspěvku tímto problémem podrobněji zabývat. Již existují fundované články, např. Jindřicha Pilaře ve třetím čísle letošního ročníku časopisu Čtenář, materiál na téma „více-zdrojového financování veřejných knihoven“ připravuje také sekce veřejných knihoven SKIPu a s jeho obsahem se jistě na naší konferenci seznámíme.

Avšak pokud jde o podíl regionální správy a samosprávy a státu na fungování a financování knihoven, zdá se mi, že bude nutné – obdobně jako je tomu v Německu a jinde v zahraničí – vypracovat jakousi „kategorizaci“ veřejných knihoven (podle velikosti, podle funkcí, které plní a pod.) a odděleně řešit způsob financování jednotlivých kategorií.

V této oblasti nás v současné době nejvíce pálí převody okresních knihoven z přímého řízení okresních úřadů pod městské úřady často formou tzv. divoké transformace. Zazlíváme ministerstvu kultury a myslím, že právem, že tomuto procesu ponechalo volný a zcela živelný průběh. Naše „volání“ po jasné koncepci či chcete-li stanovení státní politiky v oblasti knihovnictví, kterou má většina vyspělých států, bylo považováno málem za přečin a útok na liberální postoje vlády a její snahu o deetatizaci ve všech oblastech. Předpokládám, že se v knihovnickém zákoně vrátíme k tomu, co se osvědčilo, tedy k okresním či střediskovým knihovnickým systémům, protože jediné tak – podle mého názoru – lze vytvářet infrastrukturu, schopnou efektivně a zároveň na kvalitativně vyšší úrovni v budoucnu zajišťovat knihovnické a informační služby. Nebude nutné jejich zřizování nařizovat, pouze umožňovat a zřizovatele knihoven náležitě „motivovat“.

Myslím si, že na všechny nadlokální, regionální či jiné specializované služby by měl obcím přispívat **stát**. To vše ovšem úzce souvisí s dořešením organizace státní správy a samosprávy, avšak již dnes by bylo vhodné pokusit se do příprav nových legislativních norem proniknout tak, aby o potřebě státní podpory veřejných knihoven bylo na příslušných místech již s předstihem uvažováno. Dojde-li však k tomu až v posledním připomínkovém řízení jako tomu bylo v případě zákona o vyšších územně správních celcích, je to – podle mého názoru – již pozdě. V konkrétním případě, na který narážím, se tam totiž z oblasti knihoven objevilo pouze konstatování, že MK ČR předá do správy těchto orgánů státní vědecké knihovny. A to je opravdu málo!

Souhlasím s tím, že v přímé správě ministerstva kultury zůstane jen Národní knihovna a její postavení v čele celonárodního knihovnického systému by mělo být legislativně podpořeno a akcentováno. Ministerstvo kultury by mělo mít prostředky k vypisování a financování výběrových řízení na projekty pro veřejné knihovny, avšak nejen na drobné akce typu „Knihy a čtení“ jako dosud, ale např. i na výstavbu či rekonstrukci budov pro knihovnu, na komplexní automatizaci, na přístup do Internetu apod. V zahraničí se často v takovýchto případech, kdy jde o investice, stát podílí až 50 procenty na celkových výdajích, což je velkou motivací pro obce, aby takovéto nákladné akce plánovaly a realizovaly.

Jestliže jsem se na počátku ztotožnila s názorem, že není nutné pokoušet se prosazení zákona o všech typech knihoven, jak se o to snaží např. kolegové na Slovensku, nechci tím říci, že pomím problémy jiných typů knihoven

nežli jsou knihovny veřejné. Není tomu tak. Myslím si však, že žádný „všeobjímající“ zákon by problémy vysokoškolských, školních, zdravotnických, muzejních či knihoven Akademie věd nevyřešil. Nezbyvá než, aby se představitelé těchto typů knihoven sami snažili v orgánech a organizacích, které tyto knihovny zřizují, prosazovat své požadavky a potřeby. Většinou se to daří. Co nám však chybí – to je podle mne **nadresorní či mezesorní orgán** s potřebnými pravomocemi, který by – v případě potřeby – mohl na problémy knihoven různých typů upozornit a dát podnět k jejich řešení. Ústřední knihovnická rada, ustanovovaná podle zákona o jednotné soustavě knihoven, žel tuto funkci (přes značné úsilí jejích členů) nikdy neplnila. Stejně tak by měl být tento orgán povolán k řešení anebo alespoň k „upozorňování“ na **společné** problémy knihoven. Ve Francii funguje čtyři roky s velkým úspěchem tzv. Vrchní rada knihoven – Conseil superieur des bibliothèques, která má toto poslání.

Zůstává nám otázka **meziknihovní spolupráce**, která se brzy stane – vlivem tržních principů a nedostatku financí – problémem palčivým. Mám na mysli především meziknihovní výpůjční službu, která má u nás velkou tradici a jejíž zajišťování se „legislativně“ odvíjí od citovaného zákona z roku 1959. Doporučení ze strany Rady Evropy a vyspělých států zní jasně – spolupráce knihoven by měla být obligatorní – povinná, nejlépe zajištěna zákonem. Dánský knihovnický zákon s touto povinností počítá, její zabezpečení financuje stát. Také francouzské teze na tyto úkoly pamatují, i zde je má zajišťovat stát, a to jak půjčování dokumentů, tak i výměnu bibliografických záznamů vytvořením skutečné národní (míněno elektronické) sítě veřejných informačních institucí přístupných všem. Je nasnadě, že v období propojování knihoven do sítí, které i u nás začíná a bude – doufejme – úspěšně pokračovat, jsou otázky meziknihovní spolupráce alfou a omegou současného vývoje a zároveň nezbytnou podmínkou a předpokladem dalšího rozvoje knihovnických a informačních služeb. Bude záležet jen na nás, jak dokážeme „legislativně“ tento proces pojistit.

V čele celého „systému“ musí stát **Národní knihovna** jako jeho hlava či mozkový trust. Proto i její postavení a úkoly, byť jsou momentálně „zajištěny“ novým statutem, musí řešit vyšší legislativní norma v souladu se všemi přijatými zásadami a legislativními normami.

Snažila jsem se v těchto několika poznámkách, které si nečiní nárok na komplexnost pohledu na tuto složitou problematiku, uvést své názory, které „vykrytalizovaly“ v několika posledních letech. Těším se na diskusi o nich. Věřím, že prosadíme na odpovědných místech myšlenku nutnosti přípravy nového knihovnického zákona a dalších legislativních norem. Doufám, že vše to, co zde bylo řečeno v kondicionále neboli v podmiňovacím způsobu, v nich bude zakotveno a posléze realizováno.

NĚKOLIK POHLEDŮ NA MOŽNOST KOORDINACE PROFESNÍCH KNIHOVNICKÝCH PŘÍSTUPŮ

Jaroslav Vyčichlo

Vracím se ve svém příspěvku k tolikrát diskutované problematice společných a standardních odborných přístupů knihovníků ke svému oboru a jejich zabezpečení.

Z tribuny loňského ročníku této konference zazněla myšlenka, že pokud knihovníci potřebují nějaký obecně respektovaný oborový „řídící“ orgán nebo platformu, na níž by docházelo ke konsensu ve věci společných odborných přístupů, může to být jen orgán, který vznikne zdola, z potřeby knihovnické veřejnosti a bude mít takovou úroveň, autoritu, respekt a odbornost, jaké mu knihovnická veřejnost dovolí dosáhnout. To je názor, s nímž lze souhlasit. Zvláště v okamžiku, kdy je kultura (v užším smyslu tohoto pojmu), vládou z politického hlediska vnímána a chápána jako svébytný svobodný subjekt, který je předmětem tvůrčích snah autora a do něhož se stát ani jiný subjekt nemá vměšovat. I s tímto tvrzením lze více či méně souhlasit. Tento ryze politický postoj ke kultuře se pak přenáší na zřizovatele kulturních institucí. Domnívám se však, že je opodstatněný, týká-li se pouze tvůrčí části kultury, tj. vzniku primárních kulturních statků. Domnívám se dále, že zcela neplatí pro „interpretační“ kulturu, či pro kulturní služby. Tato část kultury vměšování zřizovatele i státu nutně potřebuje, totiž potřebuje k svojí existenci finanční účast státu. Knihovnictví je nepochybně alespoň z poloviny kulturní službou. Většina kulturních služeb je i ve vyspělých demokraciích poskytována veřejným sektorem, často státem, protože je nevýdělečná a musí být dotována.

Knihovnictví je však také stejně, ne-li více, součástí procesu informování, součástí vzdělání a výchovy. A to je aspekt, který, přestože žijeme na prahu informační společnosti, není dostatečně zřejmý a není u nás jako takový všeobecně vnímán. Rovněž vzdělání a výchova jsou všude ve světě dotovány. Knihovny často poskytují informace spjaté s vlastním národem, tedy informace, které nemohou být dovezeny ze zahraničí.

Každý z funkcionářů obecních úřadů, každý starosta a člen obecní rady, pan ministr a další úředníci četli Jiráskova F.L. Věka a knihovník, a to i knihovník velkých knihoven, je trochu posuzován podle pátera Vrby či podle

starého Žalmana. Proto většině z cca 6 000 knihoven zřizovaných obcemi nehrozí zánik, mnohým však hrozí živoření. Představa, že se dobře uspořádaná a fungující knihovna změní v nepřehlednou hromadu knih je často značně reálná. Nemohu se zbavit dojmu, že pohled zřizovatelů na knihovny, zejména v obcích a městech, je pohledem závěru národního obrození. Čí je to však vina?

Nepopírám, že celý problém poněkud zjednoduší. Vím také, že zde pořád hrají roli ekonomická hlediska. Je třeba zdůraznit, že knihovníci sami zdaleka nejsou v pohledu na odborný obsah svého oboru jednotní. Naposledy to potvrdila diskuse na televizní obrazovce v pořadu Netopýr, nazvaná Knihovny na balkóně dne 16.7. Trochu mne zamrzelo a vzápětí zamrazilo, že může být nepochybně skalním knihovníkům jedno, v jakých podmínkách a jak odborně nebo neodborně pracují v té či oné knihovně. Beseda přesně odražela názorový stav, v jakém se knihovnictví nachází. Plno nápadů, plno názorů a stanovisek, často rozdílných a rozumné a konečné a hlavně koncepční stanovisko nikde. V každém případě je současné počínání knihoven možno nazvat plýtváním v nedostatku. Nepochybně plýtváním neúmyslným.

Nejsme už od sametové revoluce dost daleko, abychom alespoň my knihovníci věděli, co chtějí? A abychom dokázali svoji představu veřejně a adresně svým nadřízeným a zřizujícím složkám přesvědčivě a srozumitelně sdělit? Nebo alespoň tak daleko, že už bychom si měli dovolit přepych koncepčního vzdělání a koncepční kultury? Kultury, právě té „interpretační“ a sloužící, která ví ve všech svých součástech odkud a kam kráčí? Neměli bychom tu cestu začít v knihovnictví alespoň hledat?

Potřebujeme my knihovníci někoho, kdo by rozhodoval, co se bude v našem oboru dít? Kdo by zobecňoval to progresivní co v oboru vzniká? Kdo by prosazoval dobré nápady, korigoval negativní tlaky? Je třeba svoje myšlenky a vize nějak zveřejňovat, plánovat, koordinovat a vůbec jakýmkoli způsobem prosazovat oborové, zejména odborné zájmy? Pokud jsme přesvědčeni, že nepotřebujeme, co se stane, bude-li si každá knihovna pracovat podle svých podmínek, stanovených často subjektivně a nebude si všimnout svých kolegů do značné míry tak, jako dosud? Jsou pak nejružnější pracovní skupiny knihovnických profesionálů oprávněné? Pokud si myslíme, že by obor měl být vehementně zastupován, jaký orgán by tak měl činit? Vzniklý opravdu zdola z vůle knihovníků? Nebo jmenovaný, de facto vládní – například při ministerstvu kultury? Nebo při jiném ministerstvu? Měl by pracovat „s řadovými knihovníky nebo bez nich“? Měl by to být SKIP? Sdružení knihoven? Nebo Ústřední knihovnická rada? Nebo nově ustavený střešní orgán? Potřebujeme skutečně takový orgán? Je už na takový orgán vhodná doba?

To je otázek. Kdyby odpověď na ně byla jasná, nebylo by nutné problém neustále probírat znovu a znovu, vracet se k němu a zabývat se jím.

Možná, že v knihovnictví není třeba řešit všechny naznačené aspekty, že by stačilo vyřešit jednu zásadní otázku. Úlohu a postavení knihovnictví v této, pro nás nové společnosti, ze základního filozofického hlediska. Respektive tuto úlohu, která je jasná a 4 000 let trvající historií knihoven zdůvodněná a potvrzená, přehledně a nezpochybnitelně prezentovat ne jen sami sobě, ale veřejnosti, včetně řídicích složek. A tady, myslím si, při plnění těchto úkolů, by měl společný koordinační, rozhodovací, arbitrážní, informační, poradní, garanční a snad do určité míry i řídicí, ústřední odborný orgán svoje opodstatnění, i když knihovny budou muset svoje právo na existenci dokazovat především svou prací.

Možnosti koordinace knihovnictví dané stávající legislativou

Pokud se začtete do tzv. kompetenčního zákona,¹⁾ zjistíte, že tento zákon vymezuje působnost Ministerstva kultury jen velmi všeobecně. Říká se v něm, cituji: „Ministerstvo kultury je ústředním orgánem státní správy pro umění, kulturně výchovnou činnost, kulturní památky, pro věci církví a náboženských společností, pro věci tisku, včetně vydávání neperiodického tisku a jiných informačních prostředků, s výjimkou rozhlasového a televizního vysílání, dále pro provádění autorského zákona a pro výrobu a obchod v oblasti kultury.“

Knihovnictví se v něm nenachází přímo jmenováno a zákon zřejmě není tím legislativním pramenem, o nějž by se bylo možné opřít při koncipování a prosazování jeho odborných potřeb. V okamžiku vzniku této úvahy je novelizován.

Pravda, existuje knihovnický zákon,²⁾ který doposud nepozbyl svou legislativní platnost. Je však součástí jiného právního systému a ze známých a mnohokrát diskutovaných důvodů není respektován. Podle tohoto zákona je zřízena i Ústřední knihovnická rada, která je poradním, iniciativním a koordinačním orgánem ministra kultury pro zásadní otázky knihovnictví. Zákon vychází z předpokladu, že knihovnictví je průřezovou mezíresortní disciplínou, avšak ÚKR nedává žádné mezíresortní pravomoci. Její funkce je skutečně pouze poradní a to ještě v případě, že pan ministr takové rady potřebuje. Ani tento zákon tudíž neumožňuje a negarantuje skutečné zásahy do organizace knihovnictví v resortu kultury ani v resortech ostatních.

Knihovny jsou zřizovány nejčastěji podle zákona o obcích³⁾ V § 14 odst. 2 písm. b) se uvádí: „Dále obec může zřizovat a spravovat zdravotnická, kulturní ... a další zařízení k uspokojení potřeb občanů.“ Je tedy na obci, zda knihovnu zřídí či nikoliv. Ani o zákon o obcích se nelze opřít při stanovování obsahu činností knihovny, ani vymezení činnosti odborné.

Posledním zákonem, který umožňuje zřizovat knihovny je zákon o okresních úřadech.⁴⁾ Ten zřizovací funkci k některým kulturním zařízením „zdě-

dil“ z minulé legislativy, aby umožnil další (a zřejmě se předpokládalo dočasné) fungování organizací, které zřizovaly okresní národní výbory. Nutno podotknout, že knihovnický zákon, zákon o obcích a zákon o okresních úřadech jsou v některých ustanoveních dokonce kontroverzní.

Vyjmenované zákony říkají, které organizace mohou knihovnu zřídit, avšak žádný z nich vcelku logicky a dopodrobna neříká, jaké odborné povinnosti mají knihovny (i jiná vyjmenovaná zařízení) mít, čím se mají řídit ve své činnosti, jaké je ono odborné minimum, které by mělo být vyžadováno a dodrženo, aby činnost zřizované organizace ještě měla společenský smysl na úrovni doby. Předpokládá se, že si zřizovatel poradí a bude vycházet ze své potřeby. V případě mnoha veřejných knihoven si však zřizovatel neporadí, někdy nechce.

V žádném legislativním předpise se neříká, co je povinností knihoven, jaké odborné funkce by měly plnit, jakými odbornými pravidly se řídit, aby zůstaly „na úrovni doby“. Takový pokyn nedá nikdo. V současné době není autority, která by stanovovala pravidla a zákonem nic takového stanovit nelze. A tady je ono pocíťované vakuum a také prostor pro působení odborného knihovnického orgánu.

Průzkum názorů na potřebnost střešního knihovnického orgánu, jeho vlastnosti a úloha

S odvoláním na svou funkci předsedy Ústřední knihovnické rady jsem v letošním roce svolal dvě schůzky ad hoc vybraných odborníků, často členů ÚKR, abych zjistil, zda má smysl zabývat se dále myšlenkou na transformaci ÚKR nebo vytvoření nového knihovnického orgánu, který by plnil některé důležité odborné funkce. Většina účastníků obou schůzek došla k závěru, že je vhodné vytvořit odborně zdatný, profesně silný střešní orgán, který by se stal oborovým předkladatelem knihovnických programů, koncepcí, vizí a plánů i jednotlivých úkolů, garantem jejich odborné hodnoty a arbitrem zavádění do praxe. Nemusí být přitom nutně jejich autorem. Navenek by zastupoval knihovnictví vůči všem vlivům, které na něj působí nebo mohou působit. Přitom je nutné, aby institutem tohoto orgánu byly, na zcela demokratické bázi, překonány všechny vnitřní bariéry a postoje, které knihovnictví rozdělují. Knihovnictví by jim mělo být prezentováno vůči řídicím resortům, vládě a parlamentu, a zastoupeno v mezinárodních asociacích jako jediným, silným reprezentantem oboru.

Převládl názor, že takový orgán může vzniknout pouze a jedině z vůle knihovníků, z vůle existujících profesních sdružení, pracovních skupin, knihoven, špičkových odborníků, případně resortů, v nichž se knihovnictví uplatňuje. Mělo by jít o vytvoření orgánu, který by byl knihovníky všeobecně přijímán na základě společných potřeb a při respektování specifických podmínek, za

nichž se knihovnictví vyvíjí v jednotlivých resortech, nebo (ať už z jakýchkoli důvodů) mimo ně.

Protože obě schůzky vyzněly převážně ve prospěch takového orgánu, zabýval jsem se dále myšlenkou, jaké funkce by takový odborně zdatný a hlavně funkční orgán měl plnit, případně jak by mohl vypadat. Zdůrazňuji, že k názoru vytvořit takový autoritativní „řídící“ orgán došla i pracovní skupina pracovníků MK ČR, MŠMT ČR a AV ČR, která je autorem v poznámkách citovaného dokumentu ⁵⁾ a že dále uváděné předpokládané úkoly tohoto orgánu jsou převzaty ze závěrů této pracovní skupiny, během mého uvažování byly však rozšířeny a doplněny.

Orgán, který by do budoucna ovlivňoval vývoj knihovnictví, by měl v ideálním případě být:

- * meziresortní nebo nadresortní,
- * samostatný právní subjekt,
- * nezávislý,
- * autoritativní, jeho rozhodnutí by měla být konečná a závazná,
- * kompetentní, jeho rozhodnutí by musela mít dostatečnou odbornou váhu,
- * koncepční tj. schopný udávat směr vývoje knihovnictví.

Předpokládané úkoly:

- * vydávat doporučení resortům ve vztahu ke knihovnictví a informační činnosti oboru,
- * iniciovat vznik legislativy pro knihovnické a informační činnosti, vyjadřovat se k navrženým legislativním normám a zaštiťovat je svým odborným postojem,
- * iniciovat kooperaci zúčastněných resortů tam, kde je záhodno postupovat společně, tedy i v jednotlivých dílčích činnostech či projektech,
- * vytvářet koordinační modely na celostátní úrovni a doporučovat jejich realizaci a financování,
- * zastupovat české knihovnictví vůči knihovnicko-informačním orgánům Rady Evropy, Evropské unie, UNESCO, IFLA, účastnit se příprav mezinárodních oborových dohod a další.

Vůči zřizovatelům jednotlivých knihovnických pracovišť a jejich představitelům by měl autoritativně plnit například tyto další úkoly:

- * doporučovat k realizaci nejlepší projekty z oboru,
- * ve věcech standardů, pravidel, typových řešení a modelů, postupů a kritérií vydávat závazná stanoviska a pokyny,
- * být informační základnou pro knihovnictví a informační vědu,
- * iniciovat regionální dohody, společné projekty vhodné k financování či spolufinancování z veřejných prostředků,

- * konzultovat a vyjadřovat se k projektům výstavby nových knihoven a dalších knihovnických zařízení na všech úrovních,
- * usilovat o ustavení a účelné využití systému nadregionálních oborových knihovnických fondů,
- * zpracovávat popis typových náplní jednotlivých tarifních tříd v oborovém platovém katalogu.

Případné další úkoly lze odvodit například z existujících pravidel fungování profesních komor, meziresortních komisí apod.

Právníkem SVK v Plzni byla zpracována krátká právní expertiza a průvodce po legislativě, která umožňuje – byť i jen teoretické – zřízení a fungování odborného orgánu, který by měl v daném oboru někdy konkrétnější, jindy obecnější pravomoci. To v závislosti na tom, podle jaké právní normy by byl zřízen.

Možné formy existence popsaného orgánu

A. Korporace založená a fungující na základě čestné (být písemné) dohody, grémium odborníků jednajících za odbornou instituci (kterou řídí), za profesní organizaci, jíž byli pověřeni, případně z titulu své odbornosti sami za sebe.

B. Zájmové, dobrovolné a jiné korporace založené ze zákona bez přímé intervence státu. Svou formou mohou být:

- 1) Sdružením právnických osob založeným podle § 20 f a n. občanského zákoníku.⁶⁾ Vzniklá korporace má ze zákona právní subjektivitu.
- 2) Nadace založená podle § 20 b-e občanského zákoníku.⁶⁾ Nadace má ze zákona právní subjektivitu.
- 3) Sdružení osob založené podle § 829 a n. občanského zákoníku.⁶⁾ Vzniklá korporace nemá ze zákona právní subjektivitu.
- 4) Sdružení založené podle zákona o sdružování.⁷⁾ Vzniklé sdružení má ze zákona právní subjektivitu. Může však být jen sdružením fyzických osob – v § 1 odst. 3 tohoto zákona se říká:
„Tento zákon se nevztahuje na sdružování občanů
a) v politických stranách a politických hnutích,
b) k výdělečné činnosti nebo **k zajištění řádného výkonu určitých povolání,**
c) v církvích a náboženských společnostech.“

Značnou nevýhodou korporace založené sub A a sub B je minimální, resp. žádný přímý vliv takto utvořeného orgánu na rozhodování státu nebo zřizovatele ve věci knihovnictví. Korporace může fungovat jen jako orgán všeobecně respektovaný, který nebude moci cokoliv resortům nařídit. To by

ovšem v liberálně fungující demokracii nemuselo příliš vadit v případě, že by jeho program byl natolik potřebný a zavazující, že by byl respektován ve vlastním zájmu členů. Mnohé zahraniční knihovnické asociace takto fungují. C. Korporace založené přímým zásahem státu na základě zvláštního zákona.

1) Fond zřízený na základě zvláštního zákona.

Podle vládního nařízení č.159/ 1969 Sb. k provedení zákona č. 35/1965 Sb. o dílech literárních, vědeckých a uměleckých byly již v minulosti zřízeny Český literární fond, Český hudební fond a Český fond výtvarných umění. V praxi se jednalo o organizace, které zabezpečovaly podmínky pro vznik původních uměleckých děl. Tyto organizace byly dotovány státem a součástí jejich příjmů byly příspěvky z honorářů autorů těchto děl. Fondy byly zřizovány ministerstvem, měly proto charakter organizací vládních. Nepochybně plnily funkce, které by byly pro činnost střešního stavovského orgánu žádoucí, do jisté míry byly obdobou stavovské komory. Fondy byly transformovány na jediný Státní fond kultury ČR, ⁹⁾ domnívám se, že i se snahou jejich počet zredukovat pro jejich státní charakter. Vedle něho existuje Státní fond pro podporu a rozvoj české kinematografie.¹⁰⁾

K zřízení takového fondu by bylo nutné přimět státní orgány (tj. ministerstvo, vládu, možná Parlament) k legislativní činnosti. Pro svůj charakter státního orgánu působícího v resortu kultury jsou fondy překonanou formou organizace profesních struktur. Taková organizace je právnímu systému ČR známá, teoreticky možná, avšak z uváděných důvodů pravděpodobně nereálná.

2) Komise vlády

Téměř ideálním precedentem pro zřízení střešního knihovnického orgánu je komise pro státní informační systém.¹¹⁾ Tato komise je zřízena usnesením vlády č. 534/1995 k řízení státního informačního systému. Statut a jednací řád ¹²⁾ komise určuje, že komisi ustavuje a její statut a jednací řád vydává ministr hospodářství. Komise má meziresortní působnost, členové jsou jmenováni ministry financí, vnitra, obrany, spravedlnosti, práce a sociálních věcí, hospodářství, ministrem – vedoucím Úřadu vlády a předsedy Českého statistického úřadu a Českého úřadu zeměměřičského a katastrálního. Tajemník komise, který je zaměstnancem ministerstva hospodářství zpracovává dokumenty z jednání komise, tajemník spolu s odborem státního informačního systému tvoří, respektive tvořili sekretariát komise, tedy nezbytné administrativní zázemí pro práci komise. Tajemník nemá hlasovací právo. Administrativní výdaje spojené s činností komise hradí ministerstvo hospodářství.

V materiálu Působnost a úkoly meziresortní komise k řízení státního informačního systému České republiky ¹³⁾ se uvádí:

„Komise je poradním orgánem ministra hospodářství, v jehož působnosti

je výkon funkce ústředního orgánu státní správy pro státní informační systém.

Základním úkolem komise je podporovat rozvoj základních registrů (jako páteře SIS) a řešit komunikační propojení orgánů státní správy. To znamená:

- * prosazovat a podporovat vícenásobné využití údajů získaných správními činnostmi,
- * napomáhat snížení chybovosti registrů (alespoň základních) a zvýšení jejich kvality,
- * napomáhat efektivnímu budování informačního propojení orgánů státní správy,
- * sledovat a usměrňovat budování komunikační infrastruktury státní správy (s tím, že základem bude páteřní síť ministerstva financí),
- * zvýšit průhlednost a transparentnost státní správy vůči občanům,
- * aktivně působit na zvýšení znalostí, dovedností a odpovědnosti informačních pracovníků,
- * směřovat ke snížení administrativního zatížení občanů i orgánů státní správy.“

Úkoly komise pro SIS se týkají především budování informačního systému státní správy. Vykrytalizovaly do podoby, která nemá přímý vztah k oboru knihovnictví, nelze však v tomto okamžiku říci, že by systém informačních činností knihoven nemohl být dříve či později součástí státního informačního systému. Záleží totiž na tom, zda informace uložené v knihovních fondech mohou být státní správě užitečné či nikoli, respektive na tom, zda se státní správa rozhodne takové informace ve své síti poskytovat. Materiál, citovaný v pozn. 11., uvádí otevřenou definici SIS: „Státní informační systém je abstraktním celkem, definovatelným v kterémkoli okamžiku výčtem informačních systémů, které do něho patří, bez ohledu na to, jak těsně či volně jsou propojeny a zda mezi nimi jsou nějaké informační vazby.“

Zřejmě by bylo užitečné, kdyby knihovnictví bylo „řízeno“ vládní komisí s meziresortními pravomocemi obdobnými těm, které má vládní komise pro SIS. K zřízení takové komise by opět bylo nutné přesvědčit vládu o jejím ustavení, což se jeví jako obtížné vzhledem k důležitosti, která je oboru přikládána.

3) Oborová komora zřízená na základě zvláštního zákona.

K seznámení se s mechanismem fungování profesních komor byla prostudována většina stávajících zákonů o profesních komorách. K využití při koncipování vlastního oborového orgánu jsou důležité následující informace:

Po roce 1990 vznikly nové stavovské komory. Zákonem č. 523/92 Sb. o daňovém poradenství a Komoře daňových poradců České republiky a zákonem č. 524/92 Sb. o auditorech a komoře auditorů České republiky byl legislativně umožněn vznik komory daňových poradců a komory auditorů. V obou

případech zákon upravuje kompetence fyzických osob. (Jako auditor může formálně působit a do seznamu auditorů být zapsána i právnická osoba, ve které náleží nejméně 60 % podílů nebo hlasovacích práv fyzickým auditorům, občanům ČR). Úprava spočívá ve stanovení obecných podmínek kontrolní a poradenské činnosti auditorů a prověřování jejich odborných vědomostí stavovskou komorou. K výkonu daňového poradenství i auditorské činnosti musí být provádějící subjekty zapsány v seznamu auditorů nebo daňových poradců, de facto musí být členy komory. Sami auditori i daňoví poradci přitom kontrolují a stvrzují výsledky činnosti hospodářských subjektů a radí jim při odvádění daní státu v souladu se zcela konkrétními pravidly podrobně danými zákony. Účast státu v komoře není zákonem dána, pouze předseda zkušební komise, která prověřuje vědomosti auditorů je vždy zástupce státních finančních orgánů. Auditori i daňoví poradci vykonávají činnosti, na nichž má stát primární zájem pro výsledek na příjmové straně státního rozpočtu. Fungování komory daňových poradců a Komory auditorů tato praxe napomáhá, je však v kontradikci s praxí v kulturních službách, které se projevují vždy na straně výdajů státního rozpočtu. Z toho může plynout rozdílný pohled na potřebnost obdobného knihovnického orgánu ze strany státu i zřizovatelů knihoven. Každá stavovská komora může napomoci zvyšovat příjmy a snižovat výdaje nebo mít je alespoň pod kontrolou.

Pro podrobnější informaci. V § 11 zákona č.523/1992 Sb. se uvádí:

„Komora zejména

- a) chrání a prosazuje oprávněné zájmy daňových poradců v České republice,
 - b) vytváří předpoklady pro zvyšování kvalifikace a profesionální úrovně daňových poradců,
 - c) dohlíží na řádný výkon daňového poradenství a usměrňuje činnost daňových poradců v souladu s obecně závaznými předpisy,
 - d) vydává stanovy, volební řád a disciplinární řád,
 - e) po dohodě s ministerstvem vydává zkušební řád,
 - f) vede seznam a zajišťuje zveřejňování potřebných údajů,
 - g) vydává fyzickým osobám osvědčení o zápisu do seznamu,
 - h) rozhoduje o žádosti o vykonání kvalifikační zkoušky a provádí kvalifikační zkoušku,
- ch) rozhoduje o sankcích podle tohoto zákona.“

Komora auditorů má v zákoně stanoveny obdobné funkce.

Zákon č. 220/1991 Sb. o České lékařské komoře, České stomatologické komoře a České lékárnické komoře. Činnost těchto komor je bližší problematice knihovnictví v tom, že sdružuje osoby vykonávající činnosti, které nejsou předem přesněji specifikovány zákonem. Komory jsou dvoustupňové

– základním článkem je okresní sdružení, dále pak komora. Je subjektivní, samosprávnou, nepolitickou a stavovskou právnickou osobou. Členství je pro výkon povolání lékaře v léčebné a preventivní péči, pro stomatologa i lékárníka povinné. Do seznamu členů komor jsou zapisovány pouze fyzické osoby. § 2 uvádí:

(1) Komory

- a) dbají, aby členové komor vykonávali své povolání odborně, v souladu s jeho etikou a způsobem stanoveným zákony a řády komor,
- b) zaručují odbornost svých členů a potvrzují splnění podmínek k výkonu lékařského, stomatologického a lékárnického povolání podle zvláštních předpisů,
- c) posuzují a hájí práva a profesní, sociální a hospodářské zájmy svých členů,
- d) chrání profesní čest svých členů,
- e) vedou seznam členů.

(2) Komory jsou oprávněny

- a) účastnit se jednání při tvorbě sazebníků lékařských výkonů, při tvorbě cen léků, léčivých přípravků a sazebníků ostatních služeb poskytovaných lékárnami,
- b) účastnit se výběrových řízení při obsazování vedoucích míst ve zdravotnictví,
- c) stanovovat podmínky k výkonu soukromé praxe svých členů,
- d) vydávat osvědčení o splnění podmínek soukromé praxe svých členů,
- e) řešit stížnosti na výkon povolání svých členů v rozporu s odstavcem 1 písm. a,
- f) uplatňovat disciplinární pravomoc v rozsahu stanoveném tímto zákonem,
- g) vyžadovat od svých členů doklady spojené s výkonem povolání,
- h) vyjadřovat se k podmínkám a způsobu dalšího vzdělávání lékařů, stomatologů a lékárníků,
- ch) účastnit se provádění specializačních zkoušek,
 - i) vydávat pro členy komor závazná stanoviska k odborným problémům poskytování zdravotní péče a ve zdravotnickém výzkumu,
 - j) vykonávat další činnosti, pokud tak stanoví zvláštní zákon.

Zákon č. 301/1992 Sb. o Hospodářské komoře České republiky a Agrární komoře České republiky. Členy komory mohou být jak fyzické, tak právnické osoby. Komora je dvoustupňová a tvoří ji okresní komory a příslušná komora.

Rovněž tyto komory provádějí činnosti, které nejsou dopředu přesněji specifikovány zákonem a mají profesní charakter. Okresní komory i komora jsou zapsány v obchodním rejstříku. V § 4 se uvádí:

„ (1) Komory v rámci své působnosti zejména

- a) poskytují svým členům poradenské a konzultační služby v otázkách spojených s podnikatelskou činností,
- b) vydávají vyjádření podle zvláštních předpisů a odborná stanoviska,
- c) organizují vzdělávací činnost a spolupracují s orgány státní správy v zajišťování informačního servisu, profesního vzdělávání a forem rekvalifikace a při řešení problémů zaměstnanosti,
- d) na základě předchozího souhlasu členů zabezpečují propagaci a šíření informací o jejich podnikatelské činnosti,
- e) dbají, aby členové komor vykonávali podnikatelskou činnost odborně a v souladu s obecně závaznými právními předpisy,
- f) navazují a rozvíjejí styky s komorami a obdobnými institucemi v zahraničí a uzavírají s nimi dohody,
- g) vystavují osvědčení o skutečnostech, důležitých v právních vztazích, které vznikají v mezinárodním obchodě,
- h) zřizují a spravují zařízení a instituce na podporu rozvoje podnikání a vzdělanosti,
- i) spolupracují s podnikatelskými svazy a sdruženími na základě dohod uzavřených komor, v souladu se statutem komor,
- j) zřizují stálé smírčí komise k předcházení obchodním sporům mezi svými členy,
- k) vykonávají vlastní hospodářskou činnost na podporu řádného plnění svých úkolů a v souladu se svým posláním,
 - 1) ve své působnosti se podílejí na odborné přípravě k výkonu povolání a podporují školská zařízení zřízená k tomuto účelu,
- m) vedou evidenci členů komor.

Vedle uvedených zákonů o profesních komorách existuje ještě další zákon, vydaný za obdobným účelem. Je jím zákon o advokátní komoře.⁸⁾ Kritéria fungování advokátní komory ve vztahu k oboru jsou natolik obdobná, že není třeba se jimi v tomto příspěvku dále zabývat.

Obecně lze v organizaci komor konstatovat následující vlastnosti a funkce:

- 1) Komory plní meziresortní funkce,
- 2) Jsou tvořeny většinou fyzickými, někdy však i právníckými osobami.
- 3) Příjmem komor jsou příspěvky, dotace, dary, někdy výnosy sankcí a jiné příjmy.
- 4) Členství v komorách je většinou povinné.

- 5) Komory často zajišťují další vzdělávání, prověřují kvalifikaci svých členů a odborně je přezkušují,
- 6) Stanovují závazná pravidla pro odborné chování svých členů při obsluze klientů a určují sankce za jejich porušení,
- 7) Upravují oborové činnosti, které nejsou stanoveny obecnými zákony. Určují společné pracovní postupy a technologie, je-li to zapotřebí pro racionální výkon povolání. Rozhodnutí komor jsou závazná pro všechny její členy.
- 8) Často plní funkci inspekce a arbitra v případných odborných sporech.
- 9) Ochraňují profesní i osobní zájmy svých členů,
- 10) Stát si ve vlastním zájmu zákonem o komoře zajišťuje profesní kontrolu dané profese nad ní samou prostředky, které z dané profese vycházejí, de facto kontrolu profesní veřejnosti, což je v souladu se stávajícími trendy směřujícími k deetatizaci dříve státních aktivit.

Jsou to vesměs funkce a vlastnosti obdobné, jaké lze očekávat od střešního knihovnického orgánu. K ustavení knihovnické komory, by bylo nutné přimět státní orgány k legislativní činnosti, navrhnout a v některém orgánu se zákonodárnou iniciativou (tj. ministerstvu, vládě, možná Parlamentě) prosadit návrh zvláštního zákona. Naděje na úspěch takového návrhu je však zřejmě, vzhledem ke zkušenostem s návrhy knihovnického zákona, malá. Avšak rozhodovací pravomoc a autorita takto vytvořeného orgánu by byla poměrně veliká.

Závěrem

Orgán, který by mohl uvádět v život vše to, co bylo jako jeho úkol shora specifikováno nemůže existovat bez profesionálního výkonného aparátu, který by výsledky shrnoval a předkládal do praxe. Musí mít možnost vytvářet ad hoc pracovní skupiny k řešení jednotlivých odborných problémů. To lze jen s využitím stávajících pracovních kapacit knihoven nebo vytvářením placečných pracovních skupin. Na pouhém nadšení se však při uvažovaných úkolech nedá stavět. Snad jen jádro tohoto orgánu, předsednictvo by mohlo být čestné. Je třeba, aby sdružoval jak právnické, tak fyzické osoby. Vhodné bude, bude-li založen podle vzorce, který umožní podnikání.

A je bezpodmínečně nutný osobní, velice aktivní přístup všech, kdo o obor mají zájem. Nelze jen čekat! Vážnost profese přece souvisí také s razancí, s jakou její představitelé i řadoví členové prosazují profesní zájmy skupiny.

Závěrem je třeba odpovědět si na hlavní a nejdůležitější otázku předchozích úvah. Potřebuje knihovnictví skutečně orgán, který se bude vyjadřovat k problémům oboru, který bude knihovnictví hájit i kárat, chválit i trestat, hodnotit a směřovat k určitému cíli? Který bude mít obdobné pravomoci

jaké mají jiné profesní organizace, vlastnosti, jaké mají například stavovské komory?

Poznámky:

- 1) Zákon č. 2/1969 Sb. ze dne 8. ledna 1969 v úplném znění zákona č. 69/1993 Sb. České národní rady o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky.
- 2) Zákon č. 53/1959 Sb. o jednotné soustavě knihoven. § 9 tohoto zákona určuje co je a jak bude ustavena ÚKR. Také Organizační a jednací řád ÚKR stanovuje, že „ÚKR je poradním, iniciativním, a koordinačním orgánem ministra kultury ČR pro základní otázky knihoven v ČR.
- 3) Zákon České národní rady č. 367/1990 Sb. ze dne 4. září 1990 o obcích.
- 4) Zákon České národní rady ze dne 9. října 1990 č. 425 o okresních úřadech, úpravě jejich působnosti a o některých dalších opatřeních s tím souvisejících.
- 5) Např. z materiálu Rámcový projekt integrace knihovnictví do programu vědní, vzdělávací a kulturní politiky ČR. Praha, prac. skupina MK ČR, MŠMT a ČAV 1995. Xerokopie. 19 s.
- 6) Zákon č.40/1964 Sb. občanský zákoník v úplném znění č. 70/1983 Sb. Kodifikuje: zájmová sdružení právnických osob § 20f - 20j, nadace § 20b-20e, sdružení osob (fyzických i právnických) založené smlouvou o sdružení osob podle § 829 – § 841. V České republice podle některého z uvedených principů například existuje a pracuje Sdružení knihoven ČR, Asociace leasingových společností nebo Asociace public relation agentur a další.
- 7) Zákon č.83/1990 Sb. ze dne 27. března 1990 o sdružování občanů. Podle tohoto zákona byl založen a pracuje např. SKIP.
- 8) Zákon ČNR č. 128/92 Sb. ze dne 25. dubna 1990 o advokacii.
- 9) Zákon ČNR č. 239/92 Sb. ze dne 14. dubna 1992 o Státním fondu kultury České republiky .
- 10) Zákon ČNR č. 241/92 Sb. ze dne 14. dubna 1992 o Státním fondu České republiky pro podporu a rozvoj české kinematografie.
- 11) Transformovaná komise vlády ustavená ministrem má být podle zpráv z denního tisku přesunuta do působnosti ministra bez portfeje ing. Pavla Bratinky spolu se všemi dalšími komisemi, které vláda zřídila.
- 12) Statut a jednací řád meziresortní komise k řízení státního informačního systému ustavené na základě bodu II/4/a usnesení vlády č. 534/1995. 2 s. Praha, Ministerstvo hospodářství 1995.
- 13) Působnost a úkoly meziresortní komise k řízení státního informačního systému České republiky („SIS“). 2 s. Praha, Ministerstvo hospodářství 1995.

Je velmi pravděpodobné, že s ustavením nové vlády bude i činnost komise postavena na jiný základ. To však pro věcný obsah tohoto příspěvku není rozhodující.